

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Dalı

**İRAN'DA YAŞAYAN HALAÇ TÜRKLERİNİN
SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI**

Belal Hatami Khajeh

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2013

İRAN'DA YAŞAYAN HALAÇ TÜRKLERİNİN
SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

Belal Hatami Khajeh

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara 2013

Ankara, 2013

KABUL VE ONAY

Belal HATAMI KHAJEH tarafından hazırlanan “İRAN’DA YAŞAYAN HALAÇ TÜRKLERİNİN SOSYOKÜLTÜREL YAPISI” başlıklı bu çalışma, 27 Haziran 2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Yunus KOÇ (Başkan)

Doç. Dr. Cahit GELEKÇİ (Danışman)

Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Yusuf ÇELİK

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 2 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Belal Hatami Khajeh

27 Haziran 2013

TEŐKKÜR

Araştırmanın her aşamasında bana yol gösterici olan tez danışmanım Doç. Dr. Cahit Geleki'ye teşekkür ederim

Sevgili annem, babam ve kardeŐlerime de yaptıkları bütün iyilikler ve yardımlar için teşekkür ederim.

Ayrıca bu tezin alan araştırması aşamasında bana yardımda bulunan Halaç Türklerinden teşekkür ederim.

ÖZET

HATAMÍ KHAJEH BELAL. İran’da Yaşayan Halaç Türklerinin Sosyokültürel Yapısı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

“İran’da Yaşayan Halaç Türklerinin Sosyo-Kültürel yapısı” başlığı altında hazırlanmış olan bu tezde, Halaç Türk topluluğunun günümüzde toplumsal ve kültürel yapısı araştırılmıştır. Tezde Halaç Türklerinin tarihleri ile ilgili, geçmişte ve günümüzde yaşadıkları coğrafya ve günümüzde nüfus yapıları hakkında bilgiler verilmiştir.

Nitel araştırma yöntemi kullanarak veri toplanmış olan bu tezde, Halaç Türklerinin aile, ekonomi, din ve eğitim kurumları sahada gözlem ve görüşme teknikleri ile araştırılıp ve bilgiler elde edilmiştir. Ayrıca Halaç Türklerinin kültürel ve kimlik sorunları da incelenmiştir.

Halaç Türk kültürü, bölgede bulunan diğer topluluklarla, özellikle Azerbaycan Türkleri ve Farslarla sıkı bir kültürel etkileşimdedir. Bu kültürel etkileşim sonucunda Halaç Türk kültürünün bugünkü durumu tespit edilmiştir. Ayrıca, işlevselcilik, yapısalcılık ve yapısal işlevselci yaklaşımları çerçevesinde yapılan bu araştırmada, Halaç Türklerinin maruz kaldıkları Fars asimilasyonunun (Farslaştırma) özelliği ve bu asimilasyonun Halaç Türkleri üzerinde nasıl işlediği ve günümüzde hangi sonuçlara geldiği incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler

Halaç Türkleri, Kültür, Sosyo-Kültürel Yapı, Kimlik, Etniklik, Azınlık, Çok kültürlülük

ABSTRACT

HATAMI KHAJEH BELAL. The Socio-Cultural Structure of Khalaj Turks living in Iran, Master Thesis, Ankara, 2013

In this thesis that was prepared under the title of " The Socio-Cultural Structure of Khalaj Turks living in Iran", the social and cultural structure of Khalaj Turkish community in present was investigated. In the thesis, the information about Khalaj Turkish history, their geography in past and present and their population structure were given.

In this thesis where the qualitative research method used and data was collected, some information about the family, economy, religion and educational institutions of Khalaj Turks were obtained and these were explored by the techniques of observation and interview. In addition, the cultural and identity issues of Khalaj Turks were also examined.

Khalaj Turkish culture interacts with other communities in the region, especially with Azerbaijani Turks and Persians. As a result of this cultural interaction, the current status of Khalaj Turkish culture has been determined. Also, the feature of Persian assimilation of Khalaj Turks that were exposed to and how it works on Khalaj Turks and how it has resulted in nowadays were examined in this study that was made in the framework of functionalism, structuralism and structural-functionalist approach.

Key Words: Khalaj Turks, Social-Culture Structure, Identity, Ethnicity, Minority, Multi-culturalism

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
BİLDİRİM.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar DİZİNİ.....	ix
HARİTALAR DİZİNİ.....	x
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE YÖNTEMİ.....	4
1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	4
1.2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	6
1.3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLIKLARI.....	7
1.4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	8
1.4.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi.....	9
1.4.2. Araştırmanın Veri Toplama ve Veri Analiz Teknikleri.....	11
1.4.3. Araştırmanın Problemi ve Alt Problemleri.....	13
1.5. ARAŞTIRMADA KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR.....	15
2. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	17
2.1. KURAMSAL ÇERÇEVE.....	17
2.1.1. İşlevsel Kuramda Kültür.....	17
2.1.2. Yapısalcı Kuramda Kültür.....	20
2.1.3. Yapısal İşlevselci Kuramda Kültür.....	25
2.2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	30
2.2.1. Kültür.....	30
2.2.2. Çokkültürlük.....	32
2.2.3. Kültürel Görecelik.....	34

2.2.4.	Kültürel Süreçler.....	36
2.2.4.1.	Kültürleme.....	38
2.2.4.2.	Kültürlenme.....	39
2.2.4.3.	Kültürleşme.....	41
2.2.4.4.	Kültürel Değişme.....	43
2.2.5.	Kimlik.....	44
2.2.6.	Etniklik.....	48
2.2.7.	Azınlık.....	51
3.	BÖLÜM: HALAÇ TÜRKLERİNİN TARİHİ, YAŞADIKLARI COĞRAFYA VE NÜFUSU.....	54
3.1.	TARİHTE HALAÇ TÜRKLERİ	54
3.1.1.	Pehlevi ve İran İslam Cumhuriyeti Döneminde Halaç Türkleri.....	65
3.2.	HALAÇ TÜRKLERİNİN YAŞADIĞI COĞRAFYA.....	68
3.3.	HALAÇ TÜRKLERİNİN NÜFUSU	76
4.	BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN BULGULARI.....	83
4.1.	HALAÇ TÜRKLERİNDE AİLE.....	83
4.1.1.	Halaç Türklerinde Evlilik.....	97
4.1.2.	Halaç Türklerinde Boşanma.....	111
4.1.3.	Halaç Ailesinde Miras	112
4.2.	HALAÇ TÜRKLERİNDE AKRABALIK İLİŞKİLERİ.....	112
4.2.1.	Halaç Türklerinde Dayanışma ve Komşuluk İlişkileri.....	117
4.3.	HALAÇ TÜRK TOPLULUĞUNUN EKONOMİK YAPISI.....	118
4.3.1.	Halaç Türklerinde Hayvancılık.....	123
4.3.2.	Halaç Türklerinde Tarım ve Bağcılık.....	126
4.3.3.	Halaç Türklerinde El Sanatları.....	130
4.4.	HALAÇ TÜRKLERİNDE EĞİTİM.....	132
4.4.1.	Halaç Türklerinde Okul Öncesi Aile İçi Eğitim.....	134
4.4.2.	Halaç Türklerinde Okul Eğitimi.....	138
4.5.	HALAÇ TÜRKLERİNDE DİN VE İNANÇ.....	143
4.6.	HALAÇ TÜRKLERİNDE GELENEK VE GÖRENEKLER.....	153
4.6.1.	Köse Gelin(Geldi) Merasimi.....	155
4.6.2.	Halaç Türklerinde Yağmur Duası Merasimi (Ayini).....	160
4.6.3.	Halaç Türklerinde Nevruz Bayramı (Ayud) Gelenekleri.....	161

4.6.4. Halaç Türklerinde Ata Sözlery.....	165
4.6.5. Halaç Türklerinde Çocuk Oyunlary.....	167
5. BÖLÜM: SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	169
KAYNAKLAR.....	175
EKLER.....	185
EK 1. GÖRÜŞME FORMU.....	185
EK 2. FOTOĞRAFLAR.....	188

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1; Malinowski'nin teorisinde temel ihtiyaçlar ve kültün bu ihtiyaçlara tepkileri.....	18
Tablo 2; Malinowski'nin teorisinde birleşme ilkeleri ve bunu karşılayan kurum tipleri.....	19
Tablo 3; Malinowski'nin teorisinde buyruk ve tepkiler	19
Tablo 4: 2006 sayımlarında Halaç Türklerinin yaşadığı köylerin sayısı.....	77
Tablo 5: 1956-2006 yılları arası Telhab köyü nüfusu.....	79
Tablo 6: Telhab köyünün yaş piramidi	80
Tablo 7: Telhab köyünde yaş gruplarının oranı.....	81
Tablo 8: Telhab köyünde çalışma nüfus oranı	81
Tablo 9: 2006 yılı verilerine göre Telhab köyünde nüfus artış oranı.....	82
Tablo 10; Halacistan ilçesi köy okuryazarlık verileri.....	133
Tablo 11; Halacistan ilçesi şehir okuryazarlık verileri.....	133
Tablo 12: Merkezi ilinin köy okuryazarlık verileri.....	134

HARİTA DİZİNİ

Harita 1: İran Haritası. İran’da Halaç Türklerinin Yaşadığı Köylerin Bulunduğu Ostanlar (İller): 2 Sayısı İle Belirlenen Otsan (İl) Kum ve 3 Sayısı İle Belirlenen İse Merkezi Ostanı(İli)Dır.....9	
Harita 2: Halaç Türklerinin 1920 öncesi A: Kum/Şagalı – B: Kemerkuh Göç istikameti.....66	
Harita 3: Halaç Türklerinin Göç Coğrafyaları ve tarih boyunca yurt ettikleri topraklar.....69	
Harita 4: Halaç Türklerinin günümüzde yaşadıkları coğrafya.....69	
Harita 5: Kum şehri haritası ve Halaç Türklerinin yaşadığı Şagalı Mahallesi.....70	
Harita 6: Merkezi ve Kum illerinde Halaç köylerinin dağılımı. Haritayı doğu ve batı olarak iki kısmı bölen hafif renkte çizgi, Kum ve Merkezi ilinin sınırındır.....73	

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1; Segercug köyünün mezarlığında bulunan Zend Hanedani hükümeti dönemine (1204 kameri/1790 yılına) ait mezar taşı. Bu taş üzerinde Halaç (خلج) adı bulunmaktadır.....	64
Fotoğraf 2: Telhab Köyünden bir görüntü.....	71
Fotoğraf 3: Telhab köyü sığır yetiştirme sanayi tesisleri.....	124
Fotoğraf 4: Halaç Türklerinde Geleneksel Hayvancılık Segercug Köyü, Ocak 2013.....	125
Fotoğraf 5: Kum Kemerkuh yöresinde otlakta bulunan hayvan sürüsü, Şubat 2013.....	125
Fotoğraf 6: Mader Ham Halaç Halısı.....	130
Fotoğraf 7: Hurda Balug Halaç Halısı.....	131
Fotoğraf 8: Halaç Cecimi ve kürsü üzerinde kullanım biçimi, Segercug köyü.....	132
Fotoğraf 9: Tahran'da bir Halaç genç akran grubu Ocak 2013.....	137
Fotoğraf 10: Kum şehri, Şagalı mahallesi, Halaç çocuklar, Ocak 2013.....	137
Fotoğraf 11: Kum-Aştiyan yolu üzerinde bulunan bir imamzade (türbe). Halaç Türkleri farklı münasebatlarda buraya gelir ve ziyarette bulunurlar.....	152
Fotoğraf 12: Kosa gelin(geldi) merasimi. Kosa'nin bayıldığı (doğaüstü güçlerle ilişkiye girmenin göstergesi).....	159
Fotoğraf 13: Ortada olan Kosa oynamaktadır, davulcu, kara kosa, ak Kosa ve Kosaya eşlik eden kadın (çarşafı) kıyafetli kişi.....	159
Fotoğraf 14: Ev sahibinin torbacıya bahşişte bulunması.....	159
Fotoğraf 15: Talhab Köyü, Harmançada oyun oynayan Halaç Türkleri.....	164

GİRİŞ

“İran’da Yaşayan Halaç Türklerinin Sosyo-Kültürel Yapısı” başlığı altında çalışmış olduğumuz bu tezde, Halaç Türklerinin toplumsal ve kültürel yapıları araştırılmıştır. Bu araştırma, Hacettepe üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalına “Yüksek Lisans Tezi” olarak hazırlanmıştır. Bu çalışmada, Halaç Türklerinin günümüz dünyasında nasıl bir hayat sürdürdükleri ve günümüz koşullarıyla nasıl başa çıktıkları ele alınmıştır. Bu doğrultuda Halaç topluluğunun yapısını oluşturan çeşitli kurumların işleyişi ve özellikleri tespit edilmiştir. Tez kapsamında, sosyo-kültürel yapıyla birlikte, Halaç Türklerinde kimlik sorunu da ele alınmıştır.

Türkler dünyanın en eski milletlerinden biridir. Büyük bir tarihe ve kültürel birikime sahip olan Türkler tek bir toprak parçası üzerinde yaşamamışlardır. Onlar dünyanın çeşitli bölgelerinde dağılmış ve birçok devlet kurmuşlardır. Türklerin farklı coğrafyalarda yaşamaları, onlarda zengin bir kültürün oluşum ve gelişimini sağlamıştır. Her hangi bir coğrafyada yerleşen Türk toplulukları, o coğrafya koşullarına uyum sağlamış ve hayatını yeni koşullarla mücadele ederek devam ettirmişlerdir. Halaçlar da bir Türk topluluğu olarak tarih boyu çeşitli coğrafyalarda bulunmuşlar ve gerektiği zaman gruplar şeklinde başka topraklara göçte bulunmuşlardır.

Halaç Türklerini diğer Türklerden özel kılan, onların konuşmakta oldukları Türkçedir. 1968’de Prof. Doerfer’in çalışmalarıyla yeniden tanımlanan Halaç Türkçesi, eski Türkçenin özelliklerini kendinde muhafaza etmektedir. Halaç Türklerini önemli kılan bu dilbilimsel özellik, Doerfer’den sonra öğrencileri tarafından daha da araştırılmış ve incelenmiştir. Ancak Halaç Türk topluluğunun günümüzde kültürel ve toplumsal durumu, hayat tarzı, ekonomik faaliyetleri, coğrafya ve nüfus gibi faktörleri pek araştırılmamıştır. İşte bu tez çalışmasında bu gibi durum ve özellikler sosyolojik yöntemle araştırılmıştır.

Orta Asya’dan diğer Türk toplulukları gibi göçe başlayan, Hindistan ve Afganistan’da hâkimiyet kuran ve bazı dönemlerde güçlü bir siyasi yapıya sahip olan Halaç Türkleri, siyasi gelenek ve teşkilat anlayışını da zaman-zaman geliştirmişlerdir. İslamiyet öncesi Ceyhun Nehrinin Horasan yönünde bulunduğu söylenen Halaç Türkleri, uzun yıllar göç ve sürgün hayatı yaşadıkdan sonra İran’a gelip, uzun süre konargöçer hayatı yaşayarak sonunda yerleşik hayat biçimine geçmiştir. Modernleşme ve sanayileşmeyle birlikte

ortaya çıkan kentleşme, Halaç Türklerinde şehirlere doğru göçe sebep olmuştur. Bu süreç sonucunda Halaç Türk kültürünün ne gibi dönüşümler ve değişimlere maruz kaldığı araştırılmalıdır. Bunun için bu topluluğun durumu sosyo-kültürel olarak tespit edilmelidir.

Halaç Türk topluluğunun bugün bulunduğu bölge pek geniş değildir. Nüfusları itibariyle İran'da iki ostan(il)'da dağılmış bulunan 61 köyde yerleşmektedirler. Ayrıca kentlerde yaşayan Halaç nüfusu da dikkat çekicidir. Bütün bunları bir yüksek lisans tezi kapsamında araştırmak oldukça zor bir iştir ve daha geniş araştırmaları gerektirmektedir. Ancak bu araştırmada belirlenen köyler ve yöreler örneklem olarak seçilmiş ve araştırılmıştır.

Halaç Türkleri dâhil olmak üzere İran'daki farklı etnik kökene sahip toplulukların sosyoekonomik gelişmişlik seviyesi eşit düzeyde değildir. Ülke genelinde farklı milliyetler ve kültürlerin bir arada yaşadığı görülmektedir. Azınlık halinde yaşayan çoğu milliyetlere eşit düzeyde ekonomik imkân sağlanmamaktadır. Halaç Türkleri dâhil, azınlıklarda merkeze doğru yoğun şekilde göç olgusu gözlemlenmektedir. Bu nüfus hareketi, bazı Halaç köylerinin boşalmasına ve yaşamın çoğu köylerde zorlaşmasına sebep olmuştur. Ayrıca, Halaç köylerinin nüfus yapısında gerçekleşen değişim, doğum oranını da düşürmüştür. Dolayısıyla Halaç Türklerinin nüfusu her geçen gün azalma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Tez kapsamında gerçekleştirdiğimiz görüşme ve gözlemler ile birlikte devletin yayımladığı verilerden yola çıkarak, Halaç Türklerinde göç, nüfus yapısı ve hareketleri hakkında önemli bilgiler elde edilmiştir.

Araştırma altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tezin konusu, amacı, önemi, kapsamı ve yöntemi hakkında genel bilgiler verilmiştir. "Tezin kuramsal ve kavramsal çerçevesi" başlıklı ikinci bölümde, tezde kullanılan önemli kavramlar ve kuramlar tanıtılmıştır. Kuramsal çerçeve olarak falyanmış olduğumuz işlevselcilik, yapısalcılık ve işlevsel yapısalcı kuramlar, konuya nasıl yaklaşacağımızı sosyolojik olarak belirlemiştir. Kültür, kimlik, azınlık, asimilasyon ve sosyo-kültürel yapı gibi kavramlar mevcut kaynaklardan çıkarılmış ve Halaç Türk kültürü ve topluluğunu incelememizde kullanılmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde ise Halaç Türklerinin Tarihi, coğrafi konumları ve nüfusları hakkında genel bilgiler verilmiştir. Tarih kısmında elde bulunan tarihi metin ve

kaynaklar incelenmiş ve son zamanlar yapılan araştırmalardan faydalanılmıştır. Coğrafya kısmında ise kaynaklarla birlikte sahada toplanan bilgilerden faydalanılmıştır. Halaç Türklerinin bugün yaşadıkları köyler ve göç ettikleri kent ve büyükşehirler bu bölümde incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde, günümüzde Halaç Türklerinin nüfusu ve demografik bilgileri devlet verilerine ve görüşmelerden elde edilen bilgilere dayanarak analiz edilmiştir.

“Araştırmanın bulguları” başlığıyla düzenlenmiş olan dördüncü bölümde, Halaç Türklerinin aile yapısı, akrabalık ilişkileri, ekonomi ve geçim kaynakları, eğitim ve inanç sistemi, Halaç Türklerinde gelenek ve görenekler hakkında bulgular verilmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bölümde verilen bilgilerin birinci kaynağı sahada yapılan gözlem, mülakat ve görüşmeler olmuştur. Ayrıca devlet kurumlarının ve bakanlıkların yayımladıkları bazı istatistikler ve veriler alınmıştır. Diğer kaynaklar ise daha önce yapılan araştırmalar ve yayımlanan kitaplar olmuştur.

1. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE YÖNTEMİ

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Araştırmanın konusunu, günümüzde İran’da yaşayan Halaç Türklerinin sosyo-kültürel yapısı oluşturmaktadır. Halaç Türklerinde toplumsal ve kültürel yapıyı oluşturan görüntülere ve özelliklere ulaşılarak, günümüzdeki durumları tespit edilmiş, kültürel ve kimlik sorunları incelenmiştir.

Halaç Türklerinden, 11. yüzyılda Kâşgarlı Mahmut (Mauhmüd al-husayn al-Kâşgarî) söz etmiştir. Vladimir Minorsky (1877-1966), 1917’de Halaçlardan malzemeler toplamıştır ve bu malzemeleri, ancak 1940’ta yayımlamıştır. Üçüncü araştırmacı ise Muhammed Muqaddem’dir. O, Halaç topluluğunun etnografyası ve Halaç Türkçesi üzerine araştırma yapmış ve malzemelerini 1950’de yayımlamıştır. Prof. Dr. Gerhard Doerfer ve Prof. Dr. Semih Tezcan, Halaç Türkçesi hakkında araştırmalar yapmış ve Halaç Türkçesini yeniden keşif etmişlerdir. Gerhard Doerfer ve öğrencileri 1967’de Halaç Türkçesini araştırmak için Halaç bölgesine gitmiş onları yakından araştırmış ve dil malzemeleri toplamışlardır. Doerfer ve Tezcan’ın araştırmalarına göre Halaç Türkçesinin fonetiği ve söz varlığı, pek arkaiktir. Onlara göre, Halaçların konuştuğu dil eski biçimiyle yaşayan bir Türk dilidir. Prof. Dr. Doerfer’in Müsayib Arapgel yardımlarıyla topladığı malzemeler daha sonralar kitap ve makale şeklinde bilim dünyasına sunulmuştur. Örneğin “Khalaj Materials”, “Folklore-Terxte der Chaladch”¹, “Wörterbuch Des Chaladch”² ve birçok makale Almanca, Türkçe ve İngilizce yayımlanmıştır. Ancak bilindiği gibi, bu çalışmalar çoğunlukla dilbilimsel ağırlıklı olarak yapılmıştır. Halaç Türklerinin kültürü ve toplumsal yapısı hakkında yapılmış olan araştırma bulunmamaktadır.

Doerfer ve Tezcan’ın araştırmaları ve yayımlamış oldukları çalışmalardan etkilenen ve dilbilimsel araştırmalar yapan Türk araştırmacıları da bulunmaktadır. Bu

---

¹ Halaç Folklor Metinleri

² Halaçça Sözlük

araştırmacılarından en çok dikkat çekenler ise Ali Asger Cemrasi ve Abdullah Vaşgani Ferahani'dir. Cemrasi ve Vaşgani kendileri Halaç Türküdürler. Bunların anadili Halaç Türkçesi olmasından dolayı, dilbilimsel açıdan Doerfer ve Tezcan'dan sonra en kapsamlı araştırmaları yapmışlardır. Ayrıca Cemrasi ve Vaşgani, dilbilimi ile birlikte Halaç edebiyatı ve tarihi ile ilgili Farsçada değerli araştırmalar yayımlamışlardır. Cemrasi 2009 yılında "Qarşu Baluga Selam" adlı bir Halaç Türkçesinde bir şiir kitabı ve 2006 yılında Halaç Türklerinin Tarihi ile ilgili bir kitap yayımlamıştır. Ayrıca Cemrasi "Halaç Türkçesi-Farsça" sözlüğü de hazırlamıştır. Vaşgani ise ilk olarak Halaç Türkçesinin gramerini 2012 yılında yayımlamıştır. Vaşgani 2006'da "Vaşgan Tarihi" ve 2011'de "Halaçlar Tarih Aynasında" adlı iki kitap daha yayımlamıştır.

Genel olarak yapılan bu araştırmalar, daha çok dilbilimsel açıdan Halaç Türkçesi ve Halaçların tarihi üzerinde durmuştur. Yapmış olduğumuz bu araştırmada ise, önceki araştırmalarda pek dikkate alınmayan sosyo-kültürel yapı ağırlık taşımaktadır. Bu doğrultuda Halaç Türk topluluğu üzerinde durum tespiti araştırması yapılmıştır.

Araştırmada, sosyo-kültürel yapı kapsamında Halaç Türklerinin aile ve akrabalık yapısı, ekonomisi, eğitim ve inanç sistemleri ele alınmıştır. Ayrıca Halaç Türklerinin tarihte süregele yaşadıkları topraklar ve göç coğrafyaları tarihi metinlere dayanarak incelenmiştir. Bununla birlikte, Halaç Türklerinin kimlik sorunu da araştırılmıştır. Dilleri ve kültürleri Fars dili ve kültürüyle sıkı bir etkileşimde olan Halaç Türk topluluğunun mevcut kültür durumu tespit edilmiş ve onlarda sosyal yapı ve özgü kültür unsurları muhafaza edilip/edilmediği hususunda gözlemler yapılmıştır.

Bu araştırmada, günümüzde Halaç Türklerinin sosyo-kültürel yapılarını bir durum tespitini yapmak amaçlanmıştır. Ayrıca eski zamanlardan günümüze, zor koşullara rağmen ayakta kalan Halaç Türk kültürünün, bugünkü dünyada nerede ve nasıl yaşadığını tespit etmek amaçlanmıştır. Ayrıca onların dil, kültür, inanç, gelenek ve göreneklerinin değişim biçimlerinin incelenmesi de amaçlar içerisinde yer almaktadır. Diğer taraftan araştırma çerçevesinde, Halaç Türk topluluğunun toplumsal ve kültürel kimliklerinin ifadesinde, ne gibi faktörlerin etkin olduğunu ortaya çıkarmak araştırmanın amaçlarından. Kurumların kültürel kaynaklı sınırları, kurumlar arası ilişkilerin nitelikleri, toplumsal grupların etkileşim kriterleri de bu araştırmada ele alınmıştır.

Halaç Türklerinin kültürleri her geçen gün değişmektedir. Kitle iletişim araçlarının artması, Halaçlarda eğitim imkânlarının gelişmesi/gelişmemesi ve insanların büyük şehirlere göç etmesi sonucu birçok kültürel gelenek, görenek, örf ve adetler unutulmaya maruz kalmıştır. Bu araştırma, Halaç Türklerinde değişen bu kültürel unsurları günümüz koşullarıyla nasıl karşılaştığı ele alınmıştır. Bu doğrultuda Halaç Türklerinin bugünkü gelenek, görenek, adet ve inanç sistemlerinin tespiti yapılmış ve sosyolojik yöntemle incelenmiştir. Böylece Halaç yöresine ait kültürün, her geçen gün değişen dünyamızda unutulup gitmesinin önlenmesi doğrultusunda bu araştırma yapılmıştır.

1.2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

İran Türkleriyle ilgili bazı yerli ve yabancı bilim adamları tarafından araştırmalar yapılmıştır. Ancak bu araştırmaların az olduğu görünmektedir. Özellikle İran coğrafyasında nüfus olarak az sayıya sahip olan bazı Türk toplulukları hiç araştırılmamıştır. Ayrıca araştırılan topluluklar daha çok dilbilimsel olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla söz konusu topluluklar hakkında her tür bilimsel araştırma önem arz etmektedir. Halaç Türkleri bu topluluklardan biri olarak bu araştırmada ele alınmış ve incelenmiştir. Halaç Türkleri hakkında yapılmış olan araştırmalarda sosyo-kültürel yapı ele alınmamıştır. Dolayısıyla Halaç Türklerinin sosyo-kültürel yapısını araştırmak önemli ve gereklidir. Bu araştırma bu boşluğu doldurma yönünden önemli sayılmaktadır.

Başka bir yönden bakılırsa, bugün İran coğrafyasında çok sayıda topluluk ve dil yaşamaktadır. Halaç Türklerinin de bulunduğu bu coğrafyada farklı kültürlerin etkileşimi ve bir arada yaşaması politik açıdan da birçok sorunları yaratmıştır. Bu durumda Fars kültürü başat kültür konumuna sahip olarak diğer kültürleri, etkileşim sürecinde, yok etmeye doğru götürmektedir. Bu duruma destek veren devlet politikaları da başat kültürün daha da genişlenmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla Halaç Türkleri gibi toplulukların kültürel açıdan tehlikede oldukları söylenebilir. Bu araştırma, günümüzde Halaç Türklerinin kültürel ve etkileşim politikalarından nasıl etkilendiğini ele aldığı yönden önemli sayılır.

Türk kültürü ve Türk dünyası araştırmalarında bu araştırmanın önemli katkıları olacağı düşünölmüştür. Bu araştırmanın, özellikle Türkoloji bölümlerinde Halaç Türkçesiyle ilgili yapılan araştırmalara, sosyolojik ve kültürel bir katkıda bulunacaktır.

Halaç Türkçesi birçok Türkolog'a göre eski Türkçenin eski özelliklerini korumaktadır. Bu özelliklerden yola çıkarak Altay dil teorisinin sağlam temeller üzerinde oturmasına büyük katkılarda bulunmuştur. Büyük dil aileleri teorisinde, örneğin Avrasyatik dil teorisinde Halaç Türkçesi önemli bir role sahiptir. Bu lehçeyi hala konuşmakta olan bir Türk topluluğunun varlığı bilimsel olarak çok ilgi çekicidir. Bu bağlamda sosyolojik açıdan önem taşıyan soru şu ki; acaba eski Türkçenin özelliklerini kendinde saklayan ve devam ettiren topluluk diğer kültür öğeleri açısından ne durumdadır? Acaba Türklük bilinci ve ya kimlik tanımı bunlarda nasıldır? Bu gibi soruları yanıtlamak dilbilimi ve sosyoloji açısından çok önemlidir.

Diğer taraftan, devletlerin bir araya geldiği ve sınırları kaldırmak için uğraştığı dünyada küreselleşme inkâr edilemez bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Yöresel kültür, gelenek görenekler, örf ve adetler her geçen gün yok olmaktadır. Oysaki gelenek görenek, örf, adet ve inançlar insanlar arasında birlik ve beraberliğin temel taşlarını oluşturabilir. Bu sebepten, yöresel kültürler birer zenginlik kabul edilmelidir. Dolayısıyla bu kültürlere sahiplenme ve yaşatma bir kültürel ve toplumsal hizmet olarak kabul edilmelidir. Bu amaçla gerçekleştirilecek olan her türlü hizmet ve etkinlik desteklenmeli ve yaşatılmalıdır. Bu bağlamda, Halaç Türklerinde sosyo-kültürel yapısının bilimsel olarak incelenmesi, bu kültürün ve toplumun yaşatılması açısından önemlidir.

1.3. ARAşTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLIKLARI

Günümüzde Halaç Türklerinin İran dışında, Afganistan'da da yaşadıkları bilinmektedir. Halaç Türkleri, İran'ın Kum ve Merkezi³ illerinde yaşamaktadırlar. Ayrıca Halaçların bir küçük kısmı İran'ın güneylerinde Fars bölgesinde, Kaşkay Türklerle birlikte

---

³ Konum olarak değil, ilin adı Merkezi ilidir.

yaşadıkları muhtemeldir. Ancak bu araştırmada, İran'ın Kum ve Merkezi illerinde yaşayan Halaçlar ele alınmıştır.

Bu araştırma sosyo-kültürel yapı araştırması ve durum tepsinden öteye, azınlık halinde yaşayan Halaç Türklerinin kimlik sorunları ve asimilasyon sürecindeki durumlarında ele alınmıştır.

Özetle, Halaç Türk topluluğunun sosyo-kültürel yapısını kapsayan bu araştırmada, onların sosyo-kültürel özellikleri, bazı kaynaklara ve sahada yapılan görüşme ve gözlemlere dayanarak incelenmiştir. Bu bağlamda Halaç Türklerinin günümüzde nüfus yapısı, coğrafi konumu, tarihsel gelişimleri, aile ve akrabalık yapıları, eğitim, inanç ve ekonomik özellikleri araştırılmıştır. Ayrıca Halaç Türklerinde gelenek ve görenekler sosyolojik olarak ele alınmıştır.

1.4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırmada, Halaç Türklerinin sosyo-kültürel yapısını incelemek için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Her topluluk gibi Halaç Türk topluluğunda da sosyo-kültürel yapı ve ilişkilerin karmaşık bir yapıya sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu yapıyı incelemek için nitel araştırma yöntemi uygun görülmüştür. Bu yöntemi izleyerek Halaç Türkleri, belli bir süre içinde gözlemlenmiş ve incelenmiştir. Araştırma esnasında Halaç Türkü olmayan ama bu hakta bilgi sahibi olan kişilerle de görüşmeler yapılmıştır. Alan araştırması sırasında, köy ve büyükşehirlerde ev içi davranış tarzı ve kültürü gözlemlemek için, görüşmelerin ev ortamında yapılmasına çalışılmıştır.

Bu çalışmada, nitel araştırma tekniklerinden biri olan “kültür analizi” tekniği kullanılmıştır. Kültür analizi çalışmalarında bireysel algı ve davranışın olduğu kadar toplumsal davranış, yapı, işleyiş, değerler, normlar gibi kültürel öğelerin tanımı ve analizi üzerine odaklanmaktadır (Hancock, 2004, aktaran Yıldırım ve Şimşek, 2011: 70). Bu çalışmada Halaç Türklerinin kültürü tanımlanmış, yorumlanmış ve o kültüre özgü kavramlar, süreçler ve algılar incelenmiştir.

1.4.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, İran'ın merkez bölgelerinde bulunan Kum ve Merkezi ostanları (Eyalet) içinde yer alan Halaç köyleridir. Ayrıca büyükşehir ve kentlere göç etmiş olan Halaçlar da incelenmiştir. Bugün İran idari olarak 31 ostan (eyalet) denen bölümlere bölünmektedir. Ostanlar da şehristanlara bölünür. Her ostanın merkezi genellikle o ostanın en büyük şehri olmaktadır. Halaç Türklerinin bulunduğu ostanların adı "Kum" ve "Merkezi" ostandı. Kum ostanının merkezi Kum şehri ve Merkezi ostanın merkezi Erak şehridir. Aşağıdaki haritada bu iki ostanın konumu ülke genelinde verilmiştir.

Harita 1: İran Haritası,

İran'da Halaç Türklerinin yaşadığı köylerin bulunduğu ostanlar (iller): 2 sayısı ile belirlenen ostan (il) Kum ve 3 sayısı ile belirlenen ise Merkezi ostanı(ili)dır.

Kum ostanı, Kum, Kehek, Selefçegan, Cafer Abat ve Halacistan olmak üzere 5 bahş denen idari bölgeye bölünmektedir. Merkezi ostanı ise 12 bahş bölünmektedir. Aştiyan şehri bu ostanda Halaç Türklerinin en yoğun olduğu bölge olarak bilinmektedir. Aslında bu bölge ile Kum ostanının Halacistan bahşi komşu olarak Halaç Türklerinin ülkede en yoğun oldukları bölgedir.

Özellikle Kum, Selefçegan, Aştiyan, Ferahan, Save ve Erak köylerinin bir kısmının Halaç olduğu bilinmektedir. Bütün bu bölgelerde tahminen 61 Halaç köyü bulunmaktadır. Araştırmada Kum, Erak, Aştiyan, Ferahan ve Save köyleri evren olarak ele alınmış ve bu evrende rastgele 18 Halaç köy örnekleme olarak seçilmiştir. Bununla birlikte Tahran ve çevresi, Kereç, Kum, Erak, Aştiyan ve Ferahan şehirlerine yerleşen Halaç aileleriyle görüşmeler yapılmıştır. Örnekleme olarak ulaşılmış olduğumuz köylerin listesi aşağıda verilmiştir. Ayrıca evren olarak tanıttığımız 61 köyün listesi ve nüfus sayıları gelecek farklı kısımlarda verilmiştir.

1. Selefçegan (şehir)
2. Şagalı (şadgolihan)
3. Venarç ve ya Venareç
4. Telhab
5. Herrab (baharistan)
6. Mezre'eyi no
7. Kardiyani (kordican)
8. Soğurcuk (Segercug)
9. Nadir Abat
10. Feyz Abat
11. Mucan
12. Çahak
13. Nade (Hacı nebi)
14. Zar Abat (Hezar Abat)
15. Sa'd Abat
16. Muhsin Abat
17. Musi(a) Abat
18. Vaşgan

Araştırılan ve görüşme yapılan kent ve Büyükşehirlerin listesi:

1. Tahran ve Çevresi (Endişe, İslam Şehir,..)
2. Kereç
3. Kum
4. Aştiyan
5. Erak
6. Save
7. Ferahan

Adı geçen bu Halaç köylerinde yaşam biçimini ve gündelik davranışları incelemek için her yaşta ve her düzeyde insanlarla görüşmeler yapılmıştır. Veri toplamak için kartopu tekniğini izleyerek bulunduğumuz köyler, kentler ve büyükşehirlerde insanlarla görüşmeler yapılmıştır.

Toplumsal ilişkileri izlenmekle kalmayıp, Halaç Türkleriyle doğrudan bireysel ve grup görüşmeleri ve mülakatları yapılmıştır. Ayrıca yeterince veri elde etmek için bazı Halaç köylerinde gözlem tekniği de kullanılmıştır. Alandaki toplumsal ve kültürel olgu ve davranışları kaydetmek için gereken teknik cihazlar kullanılmış ve böylece malzemeler toplanmış ve gerektiği yerde ilgili literatürden faydalanılmıştır.

Halaç topluluğu ile ilgili istatistiksel bilgilere ulaşmak için ise, İran'da devlet kurumları tarafından yayımlanmış olan veriler ve istatistiklere başvurulmuştur. Özellikle nüfus yapısı kısmında bu verilerden faydalanılmıştır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda, internet üzerinden özellikle Halaç gençleriyle görüşmeler yapılmıştır. Bu grup, genelde Halaç köyleri, kültürü, dili ve tarihine merak duyan ve ilgilenen blog ve site yazarlarını kapsamaktadır. Göç ve kimlikle ilgili gereken bilgiler için köy dışında yaşayan insanların görüşleri de alınmış ve değerlendirilmiştir.

Görüşme yapılan kişiler ve gruplar, kılavuz ve kaynak kişilerden elde edilen bilgilerden yola çıkarak seçilmiştir.

1.4.2. Araştırmanın Veri Toplama ve Veri Analiz Teknikleri

Araştırma verileri çoğunlukla gözlem, görüşme ve mülakat teknikleriyle toplanmıştır. Konuyla ilgili devlet istatistikleri de analiz edilmiştir. Görüşmeler ise genelde açık uçlu şekilde gerçekleştirilmiştir.

Bazı nedenlerden dolayı sahada veri toplamak için anket uygulamamız imkânsız olmuştur. Dolayısıyla nitel yöntemle veri toplanmıştır. Görüşmelerde açık uçlu sorular kullanılmıştır. Görüşmelerde öncelikle sosyo-kültürel yapı ve kapsamında demografik özellikler dikkate alınmıştır. Bu bağlamda aile, akrabalık, ekonomi, eğitim ve din ile ilgili sorular sorulmuştur. Ayrıca ayrıntılı şekilde kültür ve kimlik ile ilgili sorular da sorulmuştur. Soruların dışında katılımcıların farklı konularda kendi görüşleri de kayıt edilmiştir.

Araştırmanın konusunu Halaç Türk topluluğu oluşturduğu için, alana çıkmadan önce, kaynak kişiler yardımıyla, öncelikle Halaç yöresi ve onların yaşadıkları yerleşim yöreleri tespit edilmiştir. Tespit edilen yöreler hakkında internet aracılığıyla devletin resmi kaynaklarından genel bilgiler elde edilmiştir. Ayrıca araştırmaya önemli katkılarda bulunan ve araştırmaya yön vereceğine inanılan, kaynak kişilerden konumuz ile ilgili bilgiler alınmıştır.⁴

Araştırmanın amacı doğrultusunda araştırmayı başlatmadan ve soruları belirlemeden önce bölgeyi ve çalışma sahasının özelliklerini tespit etmek için Ekim 2012’de bölgede bulunarak ön araştırma yapılmıştır. Bu ön çalışma sonucunda gereken hazırlıklar yapılarak araştırmanın alan çalışması için 2012 yılı Aralık ayının sonlarında tekrar bölgeye gidilmiştir. Bu kez Şubat 2013’ün 15’ine kadar bölgede bulunarak görüşmeler ve gözlemler gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bu aşamasında derinlemesine görüşme, mülakat ve katılımlı gözlem tekniği ile bilgiler toplanmıştır. Ayrıca gerektiği zaman internet üzerinden de bazı Halaç Türkleriyle görüşmeler yapılmıştır.

Görüşmelerde ve gözlem esnasında kayıta alınan sesler, videolar, fotoğraflar ve notlar, nitel yöntemle açıklanarak yorumlanmıştır. Bunun için betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Betimsel analiz tekniğinde temel amaç araştırmaya konu olan kültürün tanımlanması ve bu süreçte de bu kültürü oluşturan bireylerin ya da grupların algılarının, deneyimlerinin ve tutumlarının kendi bakış açısından aktarılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 71).

Araştırma evreni kısmında adları verilen 18 köyde ortalama 30 hanede bulunarak hane ahali ile görüşmeler yapılmıştır. Bazı köylerde sadece sokakta bazı kişilerle görüşmeler yapılırken çoğu köylerde ise birkaç hanede grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Gözlemlenen köylerden Şagalı, Segercug, Telhab, Herrab (Baharistan), Nude, Feyz Abat ve Sait Abat köylerinde daha çok görüşmeler yapılmış ve her köyde en azı bir hanede bir gece ikamet edilmiştir. Ayrıca Tahran, Kerec ve Kum şehirlerinde de bazı Halaç Türkleri ve aileleri ile de görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

---

⁴ Örnek olarak Prof. Dr. Semih Tezcan ve Ali Asger Cemrasi gibi araştırmacılar ile görüşmeler yapılmıştır.

Grup görüşmelerinde, gruptaki kişilerin birbirleriyle konuşmaları ve tartışmaları da gözlemlenmiş ve tartışmaların bazısı detaylı bilgilerin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur.

Tarih ve kültür hakkında bilgilerine başvurulmuş kaynak kişilerin hayat hikâyelerinden, araştırmalarından ve edebi yönlerinden de faydalı bilgiler çıkarılmıştır. Genelde yaşlı kişilerin, özellikle geçmiş yaşantıları ile ilgili anlattıkları olaylar ve öyküler, topluluğun tanımlanmasına büyük katkı sağlamıştır.

1.4.3. Araştırmanın Problemi ve Alt Problemleri

Türk kültürü ve dili İran coğrafyasında uzun yıllar yaşamış ve günümüzde de yaşamaktadır. Neredeyse ülkenin yarı nüfusunu Türk'ler çeşitli topluluklar olmak üzere oluşturmaktadır. Bunların en başta geleni Azerbaycan Türkleridir. Ayrıca Türkmenler, Kaşkay Türkleri, Şahsevenler, Bayatlar, Kara Papaklar, Afşarlar, Kaçarlar, Hamseler, Karadağlılar, Ağacerler ve Halaç Türkleri de çeşitli bölgelerde yaşamaktadırlar. İran'da Türklerin en yoğun olduğu bölgeler, ülkenin kuzey batısı (Güney Azerbaycan) kuzey doğusu (Horasan), Merkez (Tahran, Kum, Irak), güneyi (Fars eyaleti) olarak bilinmektedir.

İslamiyet sonrasında farklı Türk hanedanları tarafından kurulan devletler İran'da iktidarda olmuşlardır. Türk hükümeti olan Büyük Selçuklu Devleti, Ak Koyunlu Devleti, Kara Koyunlu Devleti, Safevî Devleti, Afşar Hanedanı ve Kaçar Hanedanı yaklaşık 1000 yıl İran'da iktidarda bulunmuşlardır. 1925 yılına dek bu topraklarda Türk iktidarının sürmesi sonucunda, Türk dili ve kültürü, ülke genelinde hayatın bütün sahalarında yayılmıştır.

1925 yılında Rıza Pahlevi önderliğinde yapılan bir darbe sonucunda, Kaçar Türk Hanedanı iktidarını kaybetti ve yerine Fars milliyetçiliği temelinde kurulan bir ideolojik hükümet ortaya çıktı. Rıza Pehlevi'in iktidara geldiği günden itibaren ülkede ağır asimilasyon politikaları yürütülmeye başlatıldı. Bu sürecin en zor günleri, 1945-46 yıllarında Azerbaycan Demokrat Hükümeti döneminde yaşanmıştır. Azerbaycan Milli Hükümeti 1946'da ordu müdahalesiyle yıkıldı ve ona mensup olan her kes öldürüldü

veya sürgün edildi. İran merkezci tarihçilerine göre, bu olaylarda 30 bin civarında Azerbaycan Türk devlet adamı, öğretmen, aydın, şair, yazar, gazeteci v.s öldürüldü. Azerbaycan tarihçileri ve olaylara şahitlik yapan birçok insana göre, öldürülen insanların sayısı 70 bin üzerindeymiş. Ayrıca Milli Hükümetin ortadan kaldırılması ardından binlerce Türk dilinde yazılmış olan kitap ve dergi ordu müdahalesiyle toplanarak yakıldı. Bu olayda binler cilt kitap, dergi ve binlerce resmi ve diplomatik belge yakıldı.

Geçen 90 yılda, İran'da bu türden başka olaylar da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Azerbaycan Milli Hükümetinden önce, 1924 yılında Tebriz'de Azadistan devleti kurulmuştur. Aynı yılda bu devletin yıkılması ve önderleri, başta Şeyh Muhammed Hiyabani olmak üzere idam edilmiştir.

Pehlevi devletinin kurulmasıyla birlikte İran'da yaşayan Türk topluluklarını birbirlerine yabancılaştırma ve birbirinden ayırma politikaları izlenmiştir. Bu doğrultuda, daha güçlü konumda olan Azerbaycan Türklerini, Kaşkaylar, Halaçlar, Türkmenler ve diğer Türklerden ayırarak onları Azeri ve diğerlerini Moğol ve Türkmen olarak adlandırmışlar. Bu tür politikaların ders kitapları ve genel tarih kitaplarına yansımaları görmek mümkündür. Aynı kültürel politika 1979 devrimi sonrasında da farklı şekillerde izlenmektedir.

Son yıllarda durum Türkler tarafından daha farklı biçimlerde karşılanmıştır. İran Türkleri, özellikle Güney Azerbaycan Türkleri kendi kültürel ve milli haklarının verilmesi doğrultusunda taleplerde bulunmaktadırlar.

Ayrıca modernleşme ve sanayileşmenin getirdiği kültürel benzeşme, İran'da Türk kültürünü de etkilemiştir. Modernleşmenin bir görüntüsü olarak ulus devlet İran'da tek milletin oluşturulmasını gerektirmiştir. Bu doğrultuda farklı milliyetleri bir araya getiren hoşgörüyü dayalı politikalar değil, çeşitliliği tek (Fars) kültür yelpazesine sığdırma politikaları izlenmiştir. Dolayısıyla tam modern okulların açıldığı ve eğitimin yaygınlaşmaya başladığı dönemde, Türk topluluklarının anadilinde eğitim hakları yasaklanmıştır ve bütün milliyetler fars dilini öğrenmeğe zorlanmışlardır.

Modernleşme ve asimilasyonun (farslaştırma) Halaç Türklerinde bıraktığı kültürel ve toplumsal etkiler, bu çalışmada problem olarak dikkate alınmıştır. Halaç Türkleri, kültür ve toplum olarak günümüzde ne gibi yapıya sahip oldukları problemlerden yola çıkarak

onların bugünkü sosyo-kültürel yapıları tespit edilmiştir. Bununla birlikte alt problem olarak aşağıdaki bazı odak noktaları araştırma kapsamında gözlemlenip, incelenmiştir;

- Halaç Türkleri tarihi metinlerde nasıl tanımlanmıştır?
- Halaç Türklerinde aile ve akrabalık yapısı hangi özelliklere sahiptir?
- Halaç Türklerinin günümüzde nüfusu ve demografik özellikleri nedir?
- İran'da uygulanan siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik politikaların Halaç Türk topluluğu üzerindeki etkiler nelerdir?
- Halaç Türklerinin günümüzde genel ekonomik yapısı, geçim kaynakları ve meslek türleri nelerdir?
- Halaç Türklerinde, günümüzde hangi din ve inanç yaygın olarak kabul görülmektedir?
- Halaç Türklerinin özgü gelenekleri, görenekleri, örf ve adetleri nasıl gerçekleşmektedir?
- Halaç Türklerinde Eğitim ve öğretim nasıl yapılmaktadır?

1.5. ARAŞTIRMADA KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

Araştırma tez olarak çalışıldığından dolayı belli bir zamanda bitirilmesi gerekiyordu. Dolayısıyla zaman kısıtlılığı açısından özellikle sahada bazı zorluklar yaşanmıştır. Ayrıca çok sayıda köyde dağılmış bulunan Halaç Türklerine ulaşım oldukça zordur. Zaman kısıtlılığından dolayı sınırlı sayıda köye ulaşmaya ve kapsamlı görüşmeler yapmaya çalışılmıştır. Bazı köyler günlerce araştırarak bazısında ise sadece birkaç saat kalma şansı bulunmuştur.

Halaç Türklerinin bugün yaşadıkları coğrafya birçok açıdan güvenilir değildir. Dolayısıyla gözlem için hedeflenen bazı köyler ve kişilerden vazgeçilmiştir. Örneğin Nadir Abat köyünde sadece bir kişi ile görüşme yapılmıştır. Köylüler bu tür çalışmalara alışkın olmadıklarında, yabancı olan herkesi güvenilir değil diye dışlamaktadırlar.

Araştırmanın saha çalışması bölümünün kış mevsimine denk gelmesi, havanın soğukluğu ve bazen yolların kapalı olması çalışmaya başka zorluklar eklemiştir. Bütün zorluklara rağmen neredeyse Halacistan bölgesine ve Halaçların yaşadıkları başka

bölgelere ve kentlere ulaşmayı başardık ve en çok tanınmış ve önemli sayılan köylerde veri ve malzemeler toplamış olduk.

Halaç topluluğu hakkında, daha önce bu türden çalışmaların ve özellikle tarihsel çalışmaların az/hiç yapılmaması nedeniyle, kaynak kısıtlılığı yaşanmıştır. Birinci dereceden literatürün zor bulunması da zorluklar yaratmıştır. Genelde Halaç Türklerinin dili ile ilgili ve çok az sayıda tarih çalışmalarına ulaşılmıştır, ancak sosyo-kültürel yapılarıyla ilgili araştırmalara rastlanamamıştır. Yalnız eski Farsça metinlerde bazı tarihsel bilgiler bulunmuştur. Bu eserlerin bulunması zaman kaybına yol açmış ve bu doğrultuda büyük güçlüklerle karşılaşmıştır.

2. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Sosyo-kültürel yapı araştırması niteliğinde olan bu tezin kuramsal çerçevesini üç sosyolojik kuram oluşturmaktadır. İşlevselci, yapısalcı ve yapısal işlevselci kuramlar olmak üzere bu üç kuram, genel olarak sosyo-kültürel yapı araştırmalarının teorik yol göstericisidir. Halaç Türklerinin sosyo-kültürel yapısını tespit etmek için, bu yapıyı oluşturan parçaların tanımlanması, işleyiş tarzı ve ağ biçiminin tanımlanması gerekmektedir. Bunun için yapmış olduğumuz tanımlar ve analizlerin yaklaşım çerçevesini adı geçen üç sosyolojik kuram oluşturmuştur. Bu kuramlar açısından kültürün ne olduğu ve bunun Halaç Türklerinde ne gibi özellikler sergilediği bu bölümde incelenmiştir.

2.1.1. İşlevsel Kuramda Kültür

İşlevsel kuram, kültürün bütünleşmiş bir sistem olduğunu varsaymaktadır. İşlevselcilere göre, her toplumun yaşamında, kültürün her bir unsuru özgül bir rol oynar ve özgül bir işleve sahiptir. İşlevsel kuramın önemli temsilcilerinden olan Malinowski, bütün başarılı kültürlerin üç temel gereksinim düzeyini çözüme kavuşturmuş olduğunu söyler. Bunlar biyolojik, araçsal ve bütünleştirici gereksinimlerdir (Haviland, 2008: 131-132).

Bireyin hayatta kalması, ırkın korunması ve organizmanın her açıdan işlevini sürdürür durumda kalması için bu koşulların yerine getirilmesi gereklidir (Malinowski, 1939: 66).

Malinowski, insanın bu tür koşulları yerine getirmesiyle ikincil bir çevre yaratığından söz eder. İkincil ya da yapay dünya adlandırılan çevrede insanın temel problemleri çözüm bulur.

Malinowski'nin söylediği gereksinimler biyolojik ve psikolojik ihtiyaçları karşılamak için ortaya çıkmıştır. O, bunu kültürel kuramların asıl işlevleri olarak tanımlamıştır. Örneğin cinsiyet ve açlık gibi biyolojik olarak belirlenen ve doğuştan gelen gereksinimleri insan nasıl karşılar? Daha farklı bir ifade ile bir toplumda bu dürtüler için yapılan aletler ya farklı karşılamalar kültür kavramı içinde yer alır. İnsanın beslenme, üreme ve sağlığını koruma gereksinimlerinden doğan sorunlar çözümlenmelidir. Böylece kültür, temel insani gereksinimleri tatmin etmek için işleyişte bulunan kurumlar toplamıdır (Abrahamson, 1990: 25). Malinowski aşağıdaki tablosunda temel ihtiyaçlar karşısında kültürün tepkilerini belirtmiştir:

Tablo 1; Malinowski'nin teorisinde temel ihtiyaçlar ve kültürün bu ihtiyaçlara verdiği tepkiler

Temel ihtiyaçlar	→	kültürel tepki
1. Metabolizma		Beslenme sistemi
2. Üreme		Akrabalık
3. Bedensel rahatlıklar		konut, Barınma
4. Güvenlik		Korunma
5. Hareket		Faaliyetler
6. Büyüme		Eğitim
7. Sağlık		Hijyen(sağlık bakımı)

(Malinowski, 1992: 105)

Malinowski, insan varlığının kalıcı gruplar halinde örgütlenmesini kültürün temel olgusu olarak tanıtmıştır. İnsanların ve grupların bir arada yaşamalarını sağlayan, Rousseau'nun toplumsal sözleşme teorisine de vurguladığı gibi, maddi veriler içerisinde her zaman birlikte hareket etmeleridir. Aynı zamanda, bir değerler sisteminde örgütlenme de önemli sayılır. Malinowski'ye göre, Değerler sistemi kurumun temel yasasıdır. "İnsanlar bu değerlerin yerleştirmesiyle örgütleniyor ya da zaten var olan bir örgütlenmeye giriyorlar" (Malinowski, 1992: 76).

"her örgüt, kaçınılmaz olarak çevrenin maddi gerçekliklerine dayanır ve bunlar sıkı sıkıyla bağlıdır. Hiçbir kuruluş havada değildir, ya da mekan içinde rastgele yüzmez. Her birinin kendi maddi zemini vardır. Dolayısıyla grup kendi temel yasasına göre örgütlenmiştir, kendi özel mesleğinin kurallarını izler, tasarrufundan bulunan maddi aygıttan yararlanır ve böylece onlar için örgütlenmiş olduğu eylemleri yürütür" (Malinowski, 1992: 77-78).

Halaç Türklerinin sosyo-kültürel yapısını araştırmak için bu topluluğun sosyo-kültürel temel parçaları olan kurumlar ele alınmıştır. Evrensel olarak kurumlar bütün kültürlerde

mevcuttur. Malinowski, kurumlarda bir tipik bölme ya sınıflama yaparak, her bileşim ilkesinin bir tür kurum ortaya çıkardığını söyler. Bu sınıflama Evrensel Kurum Tipleri Listesi adıyla Malinowski'nin (Malinowski, 1939; 85-87) kültür teorisinde sunulmuştur.

Tablo 2; Malinowski'nin teorisinde birleşme ilkeleri ve bunu karşılayan kurum tipleri

Birleşme ilkesi	Kurum tipi
Üreme	Aile
Toprak	Komşuluk gruplar (Bölge, il, boy)
Fizyoloji	İlkel totemci cinsiyet grupları
Gönüllü birleşme	İlkel gizli toplumlar, kulüpler, eğlence ve sanat toplumları
Faaliyet ve Meslek	İlkelde büyücü gruplar ya ekonomik amaçlı gruplar. Uygur toplumda, siyasi ekonomik, hukuk, eğitim, dinsel gruplar (kilise, okul, üniversite,...)
Statü ve Rütbe	Soyluluk, din adamları, yurttaşlık, köylü, serf, köle katman ve sınıfları, kast
Tümel	Kültür birliği olarak boy, gelişmiş aşamalarda Ulus

Kültür türemiş ve biyolojik ihtiyaçlara karşılıklı olarak tepkiler verir. Eğitim, araştırma, sanat, din, yasa ve ahlak gibi son kertede türemiş faaliyetler bile, birçok ara parça vasıtasıyla da olsa, insanın hayatta kalma, sağlığını koruma ve örgütlü etkinliğinde normal bir düzeyi sürdürme zorunluluğuna bağlı olduğunu görüyoruz. Malinowski (1992: 131), kültürel buyruklar ve onlara gösterilen kültürel tepkileri aşağıdaki tabloda özetlemiştir:

Tablo 3; Malinowski'nin teorisinde buyruk ve tepkiler

Buyruklar	Tepkiler
1. Üretim ve tüketim mallarıyla ilgili kültür aygıtı kurulmalı, kullanılmalı, beslenmeli ve yenilenmelidir.	1. Ekonomi
2. Tekniğin, törelerin, yasaların ve ahlakın hükümleri derginlenmeli, işlemeleri ve uygulanmaları sağlanmalıdır.	2. Toplumsal denetim
3. Tek tek kurumları besleyen insan malzemesi yenilenmeli, biçimlendirilmeli, yetiştirilmeli ve kabile geleneğinin tüm bilgisiyle donatılmalıdır.	3. Eğitim
4. Her kurumda otorite belirlenmeli, güç araçlarıyla donatılmalıdır; düzenlemelerini yürütebilmesi için bu otoritenin eline bütün yardımcı araçlar verilmelidir.	4. Politik örgütlenme

Sonuç olarak, İşlevselci bakış açısında kültür dengeyi ve istikrarı sağlar. Normlar, değerler ve kültürel fikirler yeni üyelerine transfer edilerek bu bireylerin hüküm süren geçerli yaşam biçimi ile bütünleşmeleri sağlanır.

Bu kuram açısından bir topluluk olarak Halaç Türkleri sosyo-kültürel yapısında dikkate alınması ve açıklanması gereken şu ki; Halaç Türk topluluğunda farklı kurumların özgü işlevleri nelerdir ve topluluğun hangi ihtiyaçlarını, nasıl giderir? Her kurumun içinde çeşitli rollerin işlevleri ve görevleri nedir? Topluluğun istikrar ve dengesi kurumların paralel şekilde çalışmalarına ve kurumlar genel topluluk ihtiyaçlarını zamanında gidermesine bağlıdır. Farklı bölümlerde bu sorular, sahada elde ettiğimiz bilgilere dayanarak yanıtlanmaya çalışılmıştır.

2.1.2. Yapısalcı Kuramda Kültür

20. yüzyılın ürünü olan ve felsefe ile sosyal bilimler alanında kendine önemli yer kazandıran yapısalcılık, sosyo-kültürel yapı araştırmalarında sıklıkla kullanılan kurumsal çerçevelerden biridir. Özbudun ve Şafak'a (2005: 184-195). göre,

“Yapısalcılık tözden çok örüntüye öncelik veren yaklaşımları kapsamaktadır. Yapısalcılar için anlam, şeylerin tecrit halinde anlaşılmasından değil, nasıl bir araya geldiklerinin bilgisinden kaynaklanmaktadır. Yapısalcılık, toplumsal görüngülerde toplumsal yapı adı verilen ve yalnızca bir model kullanımıyla anlaşılabilen gizli bir boyutun varlığını kabullenmektedir.”

“Yapısalcı kuramda “bütün”, parçaların toplamından daha büyüktür ve bütünlerin çoğu, ayırt edici özelliklere ya da “ikili zıtlıklar” fikriyle parçalanabilir.”

Toplumsal yapı, bireyler ve kurumlar arasında gerçekten mevcut olan bağlantılar ve ilişkiler sistemidir. Yapı, bireylerin toplumsal ilişkilerinin toplamıdır. Yapı, gözlemlenebilir ampirik bir gerçekliktir.

Radcliffe-Brown'ın ifadesiyle; “yapısal biçim”, kendini “toplumsal alışkanlıklar” yani normlarda dışa vurmaktadır. O, toplumsal yapıların akışkan/değişken olduğunu vurgular. Ancak yapısal biçimin görece istikrarlı olduğunu söylemektedir. Toplumun iskeletini oluşturan yapısal biçimin istikrarı, kurumlarının bütünleşmesinde ve kısımların, biçimin sürdürülmesi için gerekli rolleri yerlerine getirmelerine bağlıdır. Bunlar, sistemin kısımlarının işlevleridir. Toplumsal statik yasaları, toplumsal

biçimlerin kalıcılığı için karşılanması gereken gereksinimlere ilişkin önermelerdir (Radcliffe-Brown, 1968: 166-177; aktaran Özbudun, Şafak, 2005: 120-21).

Yapısalcı kuram, kültürü dile benzetmektedir. Ferdinand de Saussure'u (1857-1913) takip eden bu kuram;

“Yapısalcı dilbilim alanındaki çalışmalardan derinden etkilenmiştir. Dil, kelimelerden ve hatta seslere benzer mikro-öğelerden meydana gelir. Bu öğeler arasındaki ilişkiler, dilin, bilgiyi anlama dönüştürme çalışmalarını mümkün kılar. Kültüre yönelik yapısal yaklaşımlar, benzeşen öğeleri (işaretler, kavramlar) tanımlar ve bu öğelerin mesaj taşımak için nasıl düzenlendiğini inceler” (Smith, 2001: 136).

“Saussure, dili bir bağıntılar dizgesi, yani bir yapı olarak gördüğü, varlığını öğelerinden değil, öğeler arasında kurulan bağıntılarda aradığı için dilbilimi sağlam ve tutarlı bir temele oturtmayı başarmıştır. Her biri kendine özgü kurallara göre işlemekle birlikte, toplumsal olgu öbekleri de birer yapı, birer bağıntı dizgesi olarak nitelenebilir, hatta bir adım daha atılarak, toplumsal olguların işlevinin de bir tür “iletişim” olduğu söylenebilir” (Strauss, 1993: 14).

Strauss'a göre;

“Budunbilimci tarihe saygı gösterir, ancak ona ayrıcalıklı bir değer vermez. Kendi araştırmasını bütünleyen bir araştırma olarak düşünür. Onu; insan toplumlarının yelpazesini biri zaman içinde açar, diğeri uzam içinde. Aralarındaki farksa sanıldığından da küçüktür, çünkü tarihçi silinip gitmiş toplumların görüntüsünü kendileri için şimdiki zaman olmuş dakikalardaki biçimiyle yeniden belirlemeye çabalar, budunbilimciyse zaman içinde bugünkü biçimlerden önce gelmiş tarihsel evreleri yeniden kurmak için elinden geleni yapar” (Strauss, 1984: 271-72; aktaran Özbudun, Şafak, 2005: 197).

Kültürün ne doğal ne de yapay bir yapı olduğuna inanan Strauss, ilkel olarak adlandırılan toplumların hiç fakir olmadığını belirtmiştir. Ona göre, bir kültürün özü, onun yapısıdır. Bu hem tikel kültürler ve onların özgül dizilimleri, hem de genelde kültür kavramı için geçerlidir. Tıpkı sözün dil'in içerdiği olasılıklardan bazılarının gerçekleşmesi olduğu gibi, tikel kültürler, tüm olası kültürel sistemlerin bir parçası olarak vardır (Özbudun, Şafak, 2005:195).

Strauss, Kültürlerin kendi aralarında nasıl ve hangi ölçüde farklılaştıklarını, bu farklılıkların geçerliliklerini yitirip yitirmediğini veya çelişip çelişmediğini ya da uyumlu bir bütün oluşturmaya yardımcı olup olmadığını anlamak için, önce bu kültürlerin dökümüne girişmenin gerektiğini vurgulamıştır. O, kültürü bir grubun

psikolojik ve sosyal çevresi tarafından etkilenmiş olan zihinsel yapıların oluşturduğu bir bütün olarak tanımlar. Strauss'a (1952: 32) göre;

“dünya üzerindeki bazı vahşi-barbar diye nitelenen toplulukları ya da toplumları, uygar-modern diye tanımlanan toplumlarla karşılaştırmak yanlış bir ifadelendirme şekli oluşturuyor.

Toplumlarda karşıt yönlerde çalışan ve uğraşları eşzamanlı olan güçler vardır; Bu güçlerin bir bölümü yerel özelliklerin korunmasına hatta keskinleşmesine uğraşırken, diğer bölümü birliklilik ve kaynaşma yönünde çaba gösterir. Bu tür olgulara ilişkin çarpıcı örnekleri dil konusunda bulabiliriz. Aynı kökenden gelen diller, birbirlerine bağlı olarak değişme eğilimi gösterirken (Rusça, Fransızca, İngilizce gibi), komşu topraklarda konuşulan değişik kökenli diller de ortak özellikler geliştirirler. Örneğin Rusça, dolaysız komşuluk alanında konuşulan Türk ve Fin-Uygur dillerine en azından bazı sesçil hatlar bakımından yakınlaşmak uğruna, diğer Slav dillerinden belli bir ölçüde farklılaşmıştır.”

Levi-Strauss'un yaklaşımının en güçlü yanı, kültürün özerkliğini ortaya koyabilmiş olmasıdır. Onun sergilediği türden yapısalcı yaklaşımlar, kültürel sistemlerin kendi kendini sürdüren ve kendini destekleyen özelliklerine işaret ederler. Levi-Strauss, karmaşık anlamların birbirleriyle yapılaşmış ilişkiler içinde, gösteren unsurların keyfi bir araya gelişinden nasıl ortaya çıktığını gösterir. Dolayısıyla, kültürel sistemlerin tam da söylenegeldiği gibi kendi kuralları ve işleyiş mantığı vardır. Onun çalışmasına ilişkin bir boyut da, kültür üzerine düşünme ve çözümleme yapmak için kavramsal bir araç setini daha ayrıntılı olarak nasıl geliştirdiğidir. Levi-Strauss, kültürü bütünüyle kavramamız için açık anlamların ve kişisel deneyimin görünürdeki düzeyinin ardına bakmaya ihtiyacımız olduğunu söyler.

“Bir toplumun kültürel özellikleri üç sınıfa ayrılabilir: toplumsal yapı, alt yapı ve üst yapı”, der Haviland (2008: 116). Ona göre;

“toplumsal yapı, toplumun üyelerini bir arada tutan, kurallara yönetilen ilişkilerle ve bu üyelerin hakları ve yükümlülükleriyle ilgilidir. Ev halkı, aileler, kurumlar, göç ilişkileri ve politika; toplumsal yapının bir parçasıdır. Toplumsal yapı gruba bağlılığın benimsenmesine uğraşır ve insanların çalışarak kendileri ve bakmakla yükümlü oldukları kişiler için yiyecek ve barınma gibi temel gereksinimlerini karşılayabilmelerini sağlar.”

Sosyal yapı ve kültürel yapı iki ayrı kavram olmak üzere birçok yönden de örtüşen kavramlardır. Klasik sosyoloji teorilerinde kültürel yapıdan önce sosyal yapı kavramıyla karşılaşmaktayız. Sosyal yapı ilk defa “Herbert Spencer tarafından kullanılmıştır. Spencer'in biyolojik benzetmelerinin aşırı etkisiyle açıklığa kavuşamayan bu kavram,

sonraki yıllarda birçok sosyolog ve antropolog tarafından değişik içeriklerle kullanılmıştır” (Gökçe,2004:2).

Levi-Strauss’a göre bir yapının özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Yapı bir sistem özelliği gösterir.
- Çeşitli öğelerden meydana gelmiştir ve bunlardan birinin değişmesi öteki öğeleri de değiştirir.
- Belli bir tip öğesi değiştiği zaman modelin nasıl tepki göstereceği bilinebilir (Sözer, 1996: 17).

Sosyal yapıyı araştıran çoğu sosyologa göre, toplumsal yapı, kurumlar ve onların arasında gerçekleşen ilişkiler ve karşılıklı etkileşimler bütünüdür. Kurumlar arasında ilişki ve etkileşim salt ilişki değil. Aksine kurumlar birlikte var olan ve belli bir biçimde çalışan organizasyonlardır. Aynı zamanda toplumsal yapı kendi içinde yer alan salt kişiler toplamı da olmayarak kişileri birbirine bağlayan ilişkiler ve bu ilişkileri düzenleyen kurumlar bütünüdür.

Erkal’a (1984: 57) göre, Toplumsal yapı, belirli bir kültüre sahip ve bir mekânda yerleşmiş insan topluluğunun dokusunu ortaya koyar. Bu bakımdan toplumsal yapı, bir toplumun belirli bir yer ve zamana göre çekilmiş fotoğrafıdır. Merton, ferdi saran sosyal çevrenin ikili özellik taşıdığını söyler. Bunlar “kültürel yapı” ve “sosyal yapı”dır. Kültürel yapı, toplum hayatındaki değer hükümlerini, normları ve inançları kapsarken, sosyal yapı, toplum hayatında somut olarak görülen sosyal ilişkiler ve sosyal teşkilatların nasıl işlediğidir (Erkal,1997:5).

“Toplumsal yapı kavramı ile toplumun öğelerini, öğeleri birleştiren karşılıklı ilişkiler örüntüsü ve bir bütün olarak toplumun özelliği, yani öğeler arası bileşim biçiminin sonuçları anlatılmak istenir” (Tan, 1981: 62).

Bir sosyal yapıyı oluşturan parçaların farklı niteliklere sahip olması ve öğeler arası ilişki biçimlerinin kendine özgü formlarının olması değişik toplumsal yapıların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Aile, eğitim, ekonomi gibi kurumların, köy kent gibi yerleşimlerin birbirinden farklı işlevlere sahip olması yapısal özellik farklarına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (İçli, 2002: 66-68). Kültürel yapı, toplumsal yapıdan ayrı olarak belli bir toplum ya da grup üyelerinin ortak davranışlarını yöneten, örgütlenmiş

bir sıra normatif değerlerdir” (Kongar, 1985: 34). Bunlar örf ve adetler, yaygın değer hükümleri ve inançlardır.

Fichter’e (1994: 4).göre;

“Sosyal ve kültürel olarak iki alanın, sosyo-kültürel yapı olarak ele alınmasını zorunlu kılan öge, hem sosyalliği hem de kültürelliği ifade eden toplumsal kurumlardır. Bireyler, sosyo-kültürel yapı içerisinde bir yandan kültür çevresine, diğer yandan sosyal çevreye bağlıdır. Bu sebeple sosyo-kültürel yapı içerisinde belirli kurumlara ihtiyaç vardır. Kurum ise, kişilerin sosyal gereksinimlerini karşılamak amacıyla belirli, onaylanmış ve birleştirilmiş tarzda oynadıkları, sürekli sosyal örüntü, rol ve ilişki yapısıdır.”

Halaç Türk topluluğunun kurumsal yapısının sosyo-kültürel yapı açısından gözlemlendiğimiz zaman, onlarda bazı kurumların toplumda daha fazla önemsendiği görülmektedir. Bu kurumların başta geleni aile kurumudur. Halaç topluluğunun en küçük birimi olan aile, sosyolojik açıdan büyük önem taşımaktadır. Halaç topluluğunun sosyal yapısını karakterize eden, aile ve akrabalık bağlarıdır. Aile ve akrabalık yapıları evlenme yolu ile meydana gelmektedir. Halaç topluluğunda ailelerin birleşmesinden meydana gelen tayfa kurumu (Gel/Gelan) birbirine kan akrabalığı ile bağlı olan bir yapıdır. Ayrıca ekonomik faaliyetler aile ve akrabalık ilişkileriyle sıkı ilişkiindedirler. Arazi birimleri, hayvancılık ve bağcılık gibi ekonomik faaliyetler, aile üyeleri ve bazen akraba üyeleri tarafından ortaklaşa yapılmaktadır.

Halaç topluluğunda ailenin ekonomik yapısı topluluğun konar-göçerlikten yerleşik biçime geçmesiyle değişmiştir. Toprağa yerleşmeyle birlikte, Halaçların ekonomi yapısını değişim süreci içerisinde değerlendirmek mümkündür. Yerleşik düzene geçişle birlikte Halaç topluluğunun kültürel yapısı da değişmiştir. Kurumlar arası bağı somut şekilde gösteren bu gibi örnekler, Halaç topluluğunun sosyo-kültürel yapısını açığa çıkarabilir.

Halaç Topluluğunda bireyler ve kurumlar arası bağlar ve ilişkiler, yapısalcı kuramı esas olarak gözlemlenmiştir. Sosyo-kültürel yapı araştırması olarak tezin farklı bölümlerinde kurumların birbirleriyle nasıl bir bağlantıda bulunduğu analiz edilmiştir. Ayrıca kurumlar içinde bireyler arası ilişkiler, statü ve roller de incelenmiştir.

2.1.3. Yapısal İşlevselci Kuramda Kültür

Yapısal işlevselciliğin kurucusu olarak tanınan Parsons, kültürün oluşumunu insan tarafından seçilen doğru işaretlere bağlar. Ona (1951: 4-5) göre, nesne dünyası üç türünden oluşur: toplumsal, fiziksel ve kültürel nesnelere. Toplumsal nesne, aktördür. Fiziksel nesne, ampirik varlıktır. Kültürel nesne; kültürel geleneğin, fikirlerin ya da inançların sembolik unsurlarıdır. Toplumsal etkileşimin olduğu yerde, işaretler ve semboller; ortak anlam elde ederler ve aktörler arasında iletişim ortamı olarak iş görürler. “İletişime aracılık eden sembolik sistemler ortaya çıktığı zaman, ilgili aktörlerin eylem sistemlerinin parçası olan ‘kültür’ün başlangıcından bahsedebiliriz.

“Sistem” kuramı, Parsons sosyolojisinin temel ve anahtar kuramlardan biridir. Sistem kuramında, kültürün toplum yapısında nasıl bir role sahip olduğu tartışılmıştır. Ayrıca sistemin çeşitli parçalar arasındaki örüntülü ve karşılıklı ilişkiler de incelenmiştir. parsons’a göre, toplum üç ayrılmaz ve bir bütün oluşturan sistemlerden oluşur; Toplumsal sistem, Kişilik sistemi ve Kültürel sistem.

Toplumsal, kültürel ve kişilik sisteminin analitik ayrımını ve bağımsızlığını belirtmesine karşın, bunların, Parsons’ın kendi modelinde eşit güce sahip görünmediklerinin belirtilmesi gerekir. Kültürel sistem, uygulamada daha önemli görünür. Kültürel sistem, ihtiyaç eğilimlerini biçimlendirerek kişiliği kuşatır ve roller üzerinden toplumsal sistem içinde kurumsallaşır. Modelde, kişilik sisteminin ve toplumsal sistemin kültürel sistem üzerinde karşılıklı bir etkisine yer yok gibi görünüyor (Smith, 2007: 47).

Toplumsal sistem, insanlar arasındaki etkileşimlerden oluşur. Bu sistem, kıt kaynaklar ve hedefler nedeniyle aktörler arasında potansiyel çatışmanın olduğu bir alandır. Parsons, olası gerilim kaynaklarının üstesinden gelmek ve istikrar ve öngörülebilirlik sağlamak için toplumsal sisteme olan gereksinimi vurgular. Toplum bunu roller aracılığıyla yerine getirir. Bu roller meşru eylem örüntülerini tanımlar ve belirli değer örüntülerini cisimleştiren kurumların işleyişini bildirir. Daha da önemlisi, roller kendileriyle birlikte somut etkileşim örüntülerini dengelemeye yardım eden beklentileri de taşırlar. Parsons’a göre;

“toplumsal yapıların en önemli birimi birey değil, roldür. Bu bireyin kendisinin ve etkileşime girdiği diğerlerinin eylemlerine ilişkin bir dizi tamamlayıcı beklentiyi gerektirir” (Smith, 2007: 45-46).

Halaç topluluğu diğer toplumsal sistemler gibi, karşılıklı beklentiler aracılığıyla bir arada tutulan, birbirleriyle bağlantılı statü ve pozisyonları içeren bir yapıdır. Örneğin Halaç aile kurumu, anne-baba-çocuk statüleri tarafından biçimlendirilir. Bu statüler karşılıklı bağlantı halinde bulunmaktadır.

Kişilik sistemi, Parsons’un aktörlerinin, kendi güdeleri ve içinde buldukları kültür tarafından belirlenmiş olan ihtiyaçlarını karşılamak için yaptıkları anlamlı faaliyetlerden oluşur. Bu faaliyetler gelişigüzel değil, sosyalleşme sürecinde öğrenilerek gerçekleştirilir ve “rol” olarak adlandırılır. Roller, bireyin benliğinde bütünleşmiş, belli işlevleri olan eylem kalıplarıdır. Bu kalıplar kişilik sistemini oluştururlar.

Kültürel sistem ise, “rol beklentilerini belirleyerek insanlara birbirleriyle iletişime geçme ve kendi eylemlerini eş güdümlene olanağı sunar. Parsons, kültürel sisteme yönelik başlıca üç etkinlik alanından söz eder. Bilişsel semboller dünyası, anlatımla ilgili semboller ve ahlaki standartlar ve normlar (Smith, 2007: 46).

Kültürel sistem, toplumsal sistemin yani toplumun uyum işlevini gideren kişilik sisteminin, değerler ve normlar tarafından şekillendirilmesidir. Kültür, kişilik sistemini şekillendirmekte etkin olan normlar ve değerleri sunmada, birey için bunları hazırlamada temel bir işlev taşır.

Aslında toplum kültürel değerleri yansıtırken kültür de sosyal ilişkileri yansıtır. Bu Parsons’ın temel teorik görüşlerinden biridir. Ona göre sosyal bütünleşmeyle yakın bağları nedeniyle kültürel değerler, bağlamsal koşullarda gündelik ve görelî olan değerleri değil; evrensel değerleri korur ve sürdürür. Kültürel değerler, bir bütün olarak toplumun toplumsal uyumuna yardım edeceklerse o zaman onlar evrensel olmalıdırlar (Swingewood, 1998: 58; aktaran Ahmadian, 2009: 26).

Etkileşim ve etkileşimi mümkün kılan lisana (dile) dayalı iletişim, bir kültürel sistemin belirli bir insan grubu tarafından paylaşılmasının temel koşuludur. Parsons’a (1964: 341; aktaran Erkilet, 2007: 73-74) göre, kültür yaratma (norm ve değer yaratma) niteliği, insanın toplumsal bir varlık oluşunun sonucudur. O (1964: 341; aktaran Erkilet, 2007: 73-74), kültürü insan davranışının belirleyici faktörlerinden biri olarak alırken salt

idealist bakış açısına bağlı kalmamış; sürecin başına dönerek, kültürün yaratılmasını etkileşim sürecinde bir araya gelen insanlar arasındaki ilişkilere dayandırmıştır.

Parsons'a (1964: 341; aktaran Erkilet, 2007: 76) göre;

“İnsan fiziki çevreye yönelimini ve onu istismar şekillerini belirleyen de kültürel örüntülerdir. İnsan varlığını idame ettirmek için fizik çevresiyle aktif olarak mücadele etmek zorundadır. Bir kez sembol sistemi olarak kendini gerçekleştirdiğinde davranışı belirlemeye başlayan kültürel sistem, bir başka unsura, teknolojiye muhtaçtır. İnsan toplumlarının ilk aşamasında bile farklılaşmamış ampirik bilgiler ve pratik istismar yöntemleri mevcuttur. Bu arada yarattığı kültürel örüntüler lisan aracılığıyla grubun öteki mensuplarına aktarabilen insanın bir ihtiyacına daha değinmek gerekir. Söz konusu aktarımı gerçekleştirebileceği bir toplumsal örgütlenmeye duyulan ihtiyaç, toplumun ilk aşamalarında ağırlığını hissettiren gerekliliklerden bir diğeridir. Gerçeklik hakkında geliştirilen ve ortaklaşa paylaşılan yorumların aktarılmasını, her şeyden önce akrabalık gruplarından oluşan toplumsal örgütler sağlamıştır.

Kültürel sistem, toplumun paylaşılan değerleridir. Bu değerler toplumun ortak değerleridir. Yani aktörler bu değerleri içselleştirerek kendi öz değerleri haline getirirler.

Parsonse ve Smelser'in öne sürdüğü AGİL kuramında da kültürün önemli bir yere sahip olduğunu görüyoruz. Farklılaşmış dört alt-sistemden oluşan ve belli bir sorunu çözme noktasında her birinin işlevi olan bu alt-sistemler farklı kurumsal biçimleri alabilir ya da daha biçimsiz eylemler ve prosedürle olabilirler.

“Bizim en genel önerimiz şudur: bütün toplumlar alt-sistemler (toplumsal yapılar) ayrışma eğilimindedir ve bu alt-sistemler başlıca dört işlevden birinde uzmanlaşır. Somut yapıların tanımlanmadığı yerde, çoğu durumda olduğu gibi, sonuçta uzmanlaşan süreç tiplerini ayrıştırmak hala mümkündür” (Parsons ve Smelser, 1966: 47; aktaran Smith, 2007: 48).

Ayrıca aynı yerde alt sistemleri şöyle açıklamıştır:

Adaptasyon (adaptation), amaca ulaşma (Goal attainment), bütünleşme (integration) ve gizli örüntü sürekliliği ve gerilim yönetimi (latent pattern maintenance and tension management). Bu dört alt sistem her biri birkaç toplumsal ihtiyacı karşılar ve toplum hayatının devam etmesine olanak sağlar.

“Adaptasyon”, sistemin maddi dünyaya adapte olmasını sağlar. Yani bu alt-sistem maddi ihtiyaçları karşılar. Parsons, ekonomi gibi kurumların burada önemli olduğunu söyler.

“Amaca ulaşmaya yönelme”, toplum üyelerinin hedefleri ve bu hedeflerinin önemsel sıralanmasını sağlar. Bu alt-sistem toplum, ortak hedeflerini belirler ve be hedeflere ulaşmayı sağlar ve gerekli yapısal ve işlevsel düzenlemeleri yapar. Örneğin siyaset kuramı bunun içinde yer alır.

“Bütünleşme”, yasal ve kamu kurumlarını içerir. Parsons’a göre, bu alt-sistem toplumun varlığını ve dengesini sağlayabilmesi için var olmuştur. Bütünleşme, sistemin bir bütün olarak işlevini yerine getirebilmesi için sistemin parçalarının uyumuyla ilgilenir. Son olarak da “örüntü sürekliliği” ile sistem kültürel değerlerin üretimi, dayanışmanın sürdürülmesi ve toplumsallaşma ile ilgili kurumları içerir. Parsons’a göre, sosyal sistemler kültürel ve yapısal örüntüleri sürdürmek için üyelere düşen roller yerine getirilmelidir, yoksa sistemde uyum sağlanamaz ve aktörlerin etkileşiminde aksaklık olarak sistemin çalışmasını ve hedeflerine ulaşmasını engeller.

Parsons kuramında kültür, toplumsal etkileşim ve örüntüleri doğrultusunda çalışan olan bir kavramdır. Bu da bireylerin toplumsallaşmalarıyla gerçekleşen bir olgudur. Kültürel değerler ve normlar toplumsallaşma yoluyla bireylerde içselleştirilir ve böylelikle bireyler rollerini durumlara göre üstlenirler. Alt sistemlerin her birinin işleyişi engellenirse bütün sistemin gelişimi sorunla karşılaşır.

Halaç topluluğunun sosyo-kültürel yapısında statü ve rollerin belirlenmesi bazı faktörlere bağlıdır. Görüşme yapılan kişilerce, günümüzde en önemli faktörler zenginlik, meslek, eğitim, aile ve tayfa(gel, gelan)dır. Halaç köylerinde toplumsal statünün tanımlaması, bu faktörlere dayanarak yapılmaktadır. Her düzeyde bulunan nüfus bu belirleyici faktörlerin bazısına sahip olarak statü özelliklerini sergilemektedir.

Halaç köylerinde, daha geniş araziye ve daha fazla hayvana sahip olan kişiler daha zengin sayılmaktadırlar. Yani zenginliği belirleyen faktörler arazi genişliği ve hayvan sayısıdır. Arazisi çok olan kişi ve aileler daha çok sayıda hayvan yetiştirebilirler. Dolayısıyla daha zengin ve daha saygın sayılırlar.

Köy hayatında geçimi sağlayan toprak ve sudur. Bu iki kaynağı en iyi kullanan kişi ve aileler, toplumsal statü açısından iyi yerlere gelebilmektedirler.

Halaç köylerinde en itibarlı kişiler aksakallardır. Aksakalların aileleri de saygılı ve itibar sahibidirler. Gözlemlenen köylerde ahali kendi aksakallarının sözlerini geçerli bilmektedirler. Dolayısıyla aksakalların toplumsal statüleri yüksek ve özeldir.

Gözlemlenen bazı köyler, küçük olmalarına rağmen birkaç mahalleye bölünmektedirler. Örneğin Telhab köyü gözlemlerinde elde ettiğimiz bilgilere göre, köy 3 mahalleye bölünmüştür; Yukarı mahalle, aşağı mahalle ve vaset (orta) mahalle. Mahalleden mahalleye ev fiyatları önemli miktarda değişmektedir. Mahallelerde oturan aileler ise tayfa ve akrabalık sistemiyle birbirlerine bağlıdırlar. Mahalle içerisinde aynı akraba ve tayfa üyeleri oturduğu için pek statü farklılığı görünmemektedir. Yalnız yaşlılar ve aksakallar daha saygındırlar. Ama mahalleden mahalleye statü değişebilir. Bir mahalle zenginken başka mahalle fakir olabilir.

Devlet istatistiklerine göre, gözlemlenen Halaç köylerinde aileler ortalama 2 hektar araziye sahiptirler. Ama bazen 10 hektar ve üzeri araziye sahip olan aileler de bulunmaktadır. Bu gibi kişi ve ya aileler müreffeh çiftçiler olarak tanımlanmaktadır. Müreffeh çiftçiler geniş arazilerini yönetmek ve hayvanlarını yetiştirmek için mevsim işçiler istihdam ederler. Bu yüzden işçiler tarafından saygın sayılan müreffeh çiftçiler toplumsal açıdan daha üst statüye sahiptirler ve ya köy üst sınıfını oluşturmaktadırlar. Köy muhtarları da genelde bu sınıftan seçilir.

Gözlemlenen Halaç köylerinde, daha düşük metrajda arazilere sahip olan kişi ve aileler de bulunur. Görüşme yapılan Halaç Türklerince, bunlar masraflarının hepsini arazilerden karşılayamadıkları için, ara sıra köyde ve bazen şehirlerde hizmet sektöründe işçi olarak çalışmaktadırlar. Mevsim işçiliğine de başvuran bu gibi köylüler, köyde toplumsal statü açısından daha düşük düzeyde yer almaktadırlar.

Özetle Halaç köylerinde toplumsal yapıyı 5 düzey statüye ayırabiliriz:

- a. Müreffeh çiftçiler: 10 hektar ve üzeri araziye sahip ve işçi alma gücü ve imkanına sahip çiftçiler.
- b. 2-8 hektar araziye sahip olan çiftçiler. Bunlar bazen mevsim işçileri almaktadırlar. Nüfus olarak köylerde en yoğun sınıf sayılır.
- c. 1 hektardan az araziye sahip olan çiftçiler. Küçük ya hurde malik denen bu çiftçilerin iş durumları savunmasızdır. Dolayısıyla kendi masraflarını karşılamak amacıyla hizmet işçiliği yapmaktadırlar.
- d. Hizmet sektörü sahipleri, köylerde daha düşük nüfusa sahipler. Bunlar köylülerin hizmet işlerini yapar ve orta düzey gelire sahiptirler. Örneğin bakkal ve berberler bu sınıfta yer almaktadırlar.

- e. Bazı köylülerin kendilerine ait hiç arazileri yoktur. Dolayısıyla geçimlerini sağlamak için başka çiftçilerin arazisinde işçilik yaparak hayatlarını sürmektedirler. Bu grup köylü düşük gelire sahiptir diye en düşük toplumsal statüde yer almaktadırlar.

2.2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.2.1. Kültür

Birçok sosyolojik kavram gibi, kültür kavramı da çok karmaşık ve tanımlanması zor bir kavramdır. Disiplinden disipline, düşünürden düşünüre ve söylemden söyleme anlamı ve tanımı değişen bu kavramın, 1952 yılında 160 değişik tanımı olduğu tespit edilmiştir (Güvenç, 1979: 95).

Kültür kelimesinin Latince kökü tarımda gelişimden ikamet etmeye, tapınaktan korumaya kadar birçok anlama gelen “Colere”dir. Bunun yanında modern çağdaki kültür düşüncesinin, solan aşkınlık ve tanrısallığın yerini tutmaya başlamasına koşut olarak colere de önce Latince cultus olmuş, daha sonra da dini bir terim olan “kült” (cult) haline gelmiştir (Eagleton, 2005: 10). Colere bakmak, işlemek anlamındadır. Agricultura tarla bakımı, cultura animi ruh bakımını ifade eder. Bu anlamda, kültürün hem bir bakım işi, hem de bu bakımın sonunda erişilen bir durum olduğu ifade edilebilir (Gökberk, 2007: 65-66).

Raymond Williams, kültürün üç temel modern anlamı olduğunu söylemektedir. Etimolojik kökeni kırsal emek olan kelime, önceler “terbiye” gibi anlam taşır, 19. yüzyılda ise, genel bir entelektüel, tinsel ve maddi ilerleme sürecini karşılayan “uygarlık” ile hemen-hemen eşanlamli hale gelir. O’na göre dört farklı kültür anlamı var: bireysel bir zihin alışkanlığı olarak; toplumun tamamının entelektüel gelişmişlik durumu olarak; sanat olarak ve bir grup insanın yaşam tarzının tamamı olarak (Eagleton, 2005: 18, 47).

Arnold'a (Smith, 2007: 14) göre, kültür;

“Dünyada düşünülen ve söylenilenin en iyisini... Bilme aracılığıyla eksiksiz bir mükemmelliğin peşinde olma idi... kültür mükemmelliği araştırma ya da mükemmelliğin izinde olama..., tatlı ve hafif..., akıl ve ruhun bir manevi durumudur ya da öyle olmalıdır.”

Hiç bir topluluk ve ya toplum kültürden bağımsız değildir. Toplum varsa, kültür de var demektir. İnsanları bir araya toplayarak birlikte yaşamalarını sağlayan kültürdür. İçgüdüsel olguları kültürel biçimlere çevirerek bilinçli davranışlarda bulunmak, insanı içgüdüsel bir varlıktan ayırır ve kültürel bir varlığa çevirir. Haviland'a (2008: 102) göre, “Kültür kişilerin davranışları hakkında bize bilgi veren ve bu davranışlarda yansımaları bulan soyut görüşler, değerler ve dünyaya dönük algılardan oluşur. Kültür, bir toplumun üyeleri tarafından paylaşılır ve o toplumun üyeleri tarafından anlaşılır davranışlar üretir. Kültürler bize biyolojik olarak atalarımızdan miras kalmamıştır; kültür öğrenilir ve kültürün bütün değişik parçaları bütünleşmiş bir biçimde işlev görür.

Taylor'a (Haviland, 2008: 103) göre;

Kültür ve ya uygarlık “bir toplumun üyesi olarak insanoğlunun kazandığı (iktibas ettiği) bilgi, sanat, ahlak, gelenekler ve benzeri diğer yetenek ve alışkanlıkları kapsayan karmaşık bir bütündür”

Kültür paylaşılır, öğrenilir, simgelere dayanır, tümleşik ve devingendir. Genelde bu özellikleri çoğu sosyologlar ve antropologlar da kabul etmişlerdir.

Cockerham'a (1995: 66) göre, Kültür,

“belirli bir toplumu oluşturan insanlar tarafından paylaşılan bilgiler, inançlar, değerler, gelenekler, alışkanlıklar ve davranışlardır. Kültür bir toplumu karakterize eden düşünce ve değerler biçimidir. Manevi kültür kendini sanatta, müzikte, edebiyatta, modada, mimaride, yiyecekte, sporda, alet-edevatta ve toplumu karakterize eden diğer varlıklarda yansımaları gösterir”.

Dolayısıyla Kültür; belirli bir toplumu oluşturan insanlar tarafından paylaşılan bilgiler, inançlar, değerler, gelenekler, alışkanlıklar ve davranışlar olarak tanımlanabilir. Kültür bir insan topluluğunun kendi tarihi gelişimi hususunda sahip olduğu şurddur (Erkal, 1998: 131, 133).

T. S. Eliot'a (1981: 31, 132-133) göre;

“Kültür toplumu toplum yapan şeydir. Yani kültür toplumun herhangi bir kesiminin, herhangi bir sınıfının yarattığı bir şey değildir. Kültür, bir bütün olarak toplumun mahsulüdür”. Kültür, “bir yerde ve birlikte yaşayan belli bir toplumun yaşayış biçimidir. Kültür, onların sanatlarında, sosyal sistemlerinde, alışkanlık ve adetlerinde ve dinlerinde gözle görülür bir şekilde yaşamaktadır.

Bir insanın vücudu, bütün uzuvlarının toplamından daha anlamlı ve büyük bir şey olduğu gibi, kültür de, sanatların, âdetlerin ve dini inanışların toplamından daha büyük ve farklı bir şeydir. Kültürü oluşturan bu unsurların hepsi etkileşim içindedirler; tek bir unsuru anlamak için, hepsini anlamak gereklidir.”

Kültür, bir milletin dini, ahlaki, hukuki, entelektüel, estetik, lisanî ve ekonomik hayatlarının uyumlu bir bütünüdür (Kafesoğlu, 2002: 16).

Bozkurt Güvenç'in (1991, 100-102) de vurguladığı gibi, kültür öğrenilir, Tarihi ve süreklidir, toplumsaldır, ideal ya da idealleştirilmiş kurallar sistemidir, ihtiyaçları karşılayıcı ve doyum sağlayıcıdır, değişir, bütünleştirici ve bir soyutlamadır.

Kültür, “toplumların tarihlerinden devraldıkları maddi ve manevi mirasların toplamıdır” (Kongar, 1972: 17). Kültürü maddi ve manevi olmak üzere ikiye ayrılır. Maddi kültür; bir kültürel sistem içindeki teknoloji, üretim araçları, kullanılan araç ve gereçleri, kısacası görünür alandaki her tür insan ürününü kapsar. Yani toplumda kullanılan kap kacak, giyim eşyaları, her türlü alet, teknik araçlar, makineler ve fabrikalar maddi kültürün örnekleridir.

Manevi kültür ise, Kültürel sistem içindeki inançlar, değerler, hukuk, yazılı ve yazılı olmayan kurallar, toplumsal semboller, felsefe, düşünce ve duygular, örf ve adetler, normlar, düğün şekilleri, yemek yeme şekilleri, ahlak ve din, dil, sanat ve edebiyat gibi her türlü eğilimleri içerir. “Manevi kültürün en başta gelen ve en önemli unsuru dildir. Çünkü dil, öteki kültür unsurlarının hepsini içermekte ve aynı zamanda bunların gerek yeni nesillere ve gerekse çağımızdan yüzyıllarca sonrasına dille aktarılabilme özelliğine sahiptir” (Arslanoğlu, 2010: 8).

2.2.2. Çokkültürlük

Halaç Türkleri kendi dilleri ve kültürlerini yaşamakla birlikte İran'da bulunan diğer topluluk ve kültürlerden de etkilenmiştir. Çoğu zaman kendi kültürlerinden kaynaklanan davranış biçimlerini sergilerken bazen de diğer kültürlerin davranış biçimini sergilemektedir. Halaç Türk kültürünün İran'da bulunan diğer çoğu kültürlerle en önemli ortak noktası dindir. İran genelinde günümüzde en yaygın din İslamiyet(Şii

mezhebi)tir. Bu faktör, Halaç Türklerini diğer kültürlerle daha da kaynaşmayı kolay kılmıştır. Dil ve köken olarak Halaç Türkleri baskın olan Fars kültüründen de farklıdır. Bu özellik Halaç Türklerini Farslardan ayırmaktadır. Halaç Türklerinin Farslardan etnik köken farklılığı nedeniyle ortaya çıkan ayrışmanın kültürel özelliğinin üzerinde durmak gerekmektedir.

İran kültürel bakımdan çeşitlilik gösteren bir ülkedir. İran devleti bünyesinde onlarca büyük ve küçük dil ve etnik grubu yaşamaktadır. Örneğin, Tatiler, Talişlar, Gilekler, Mazenderaniler, Lekler, Kültler, Guranlar, Sengseriler, Aştıyaniler, Lorlar, Araplar, Larlar, Sistaniler, Beluçlar, Tacikler, Farslar ve Türkler.

2011 rakamlarına göre 75.2 milyon nüfusa sahip olan İran'da, etnik çeşitlilik bir dizi önemli sorunları beraberinde getirmektedir. Genelde çokkültürlü ülkelerde çeşitlilik önemli ve potansiyel olarak ayrılıkçı bir dizi sorunu beraberinde getirmektedir. Azınlıklar ve çoğunluklar dil hakları, bölgesel özellik, siyasi temsil, müfredat değişikliği, toprak iddiaları, göç ve vatandaşlığa kabul politikası gibi meselelerde, hatta ulusal marş ya da resmi tatiller gibi ulusal semboller de giderek daha sıkı karşı karşıya geliyor (Kymlicka, 1998: 25-26).

Rafel Balga “İran Halkarı El Kitabı” (1997) eserinde İran'da üç ana milliyetin bulunduğunu söyler. Ona göre, diğer etnikler bu üç ana etniklerin alt kollarını oluşturmaktadır. İran'da İraniler (İranlılar), Türkîler (Türkler) ve Samiler bu üç ana milliyetlerin başında gelmektedirler. Azerbaycan Türkleri, Kaşkay Türkleri, Kürtler, Türkmenler ve Beluçlar, Araplar ve Farslar İran'ın bugün yoğun nüfusa sahip toplulukları olarak bilinmektedir. Bu toplulukların bir arada yaşadığı İran, etnik mozaik yapısı sergileyen bir ülke olarak bilinmektedir. Bütün bu topluluk ve dilleri bir arada tutan İranlılık anlayışı, bazen topluluklar tarafından soruna dönüşülmektedir. Sorunların meydana geldiği birinci neden, hâkimiyetin etniklere eşit haklar tanımamasıdır. Eşitsizlik, anayasanın 15. maddesinde konumu ve işlevleri belirlenen diller konusunda çok daha açıktır. Ana yasanın 15. Maddesine göre;

“İran halklarının resmî ve ortak dili ve alfabesi Farsçadır. Resmî dokümanlar, mektuplar, metinler ve okul kitapları bu dilde ve bu alfabe ile yazılmalıdır. Ancak, yerel ve etnik dillerin basın ve yayın organlarında Farsçanın yanında kullanımı ve bu gurupların edebiyatlarının okullarda öğretilmesi serbesttir.”

Bu maddede belirlenen yerel ve etnik dillerin basın, yayın ve eğitim haklarının yapılmaması ve yapılmasının engellenmesi, sorunları daha da sorunlaştırmaktadır.

Böyle bir yapıya sahip olan ve bu yapıdan kaynaklanan sorunların yaşandığı ülkede, Halaç Türklerinin kültürel hayatının daralmasını görmekteyiz.

Halaç Türkleri bir etnik grup olarak, kendilerini ortak bir kökene bağlayarak, dilleri, gelenek ve göreneklerini bağımsız bir kültür kapsamında benimsemektedir. Bütün bu özellikler Halaç kültürü adı altında toplanmıştır. Bu kültürün diğer kültürlerle, özellikle Fars ve Azerbaycan kültürüyle derin etkilendiği gözlemlenmiştir. Halaç Türkleri kendi değerlerini farklı şekillerde genç kuşaklara öğretmektedirler. Halaç Türk topluluğu, bünyesinde yaşadığı İran ülkesinde kendilerine özel etnik köken, dil, elbise, ev, çocuk yetiştirme tarzı, hayat ve dünya görüşü ve yaşama biçimleri vardır. Bu topluluğun kültürel özellikleri, farklı bir kültür olan Fars ve Azerbaycan Türk kültürüyle kaynaşmış olabilir, ama yine kendi özelliklerinin günümüze kadar korumasını sağlayabilmiştir.

Halaç Türklerinde, göç edilen bölgenin kültürü ile ana vatanlarındaki kültürün karışımından oluşan kültürlerden de söz etmek mümkündür.

Halaç Türklerin asırlar önce ana vatanlarından göçe başlarken özgü ve bütüncül bir kültüre sahip olmaları büyük olasılık taşımaktadır. Yüzyıllar boyunca dini inanç, gelenek ve görenekleri, dil ve dünya görüşlerinde normal olarak değişmeler olmuştur. Bazı devirlerde üst ve egemen kültür olarak, günümüzde yaşadıkları topraklarda az nüfusa sahip olan azınlık kültür konumundadırlar.

Sonuç olarak, gözlemlenen Halaç köylerinden elde edilen bilgilere göre, Halaç Türkleri, kendine özgü yaşama biçimi kendi topluluğuna içselleştirmiş ve benimsetmiştir.

2.2.3. Kültürel Görecelilik

Kültürel görecelilik tezi, insanlara önyargılı bakışların yanlış olduğunu söyler. Aynı zamanda bu tez, bir kültürü başka bir kültürle karşılaştırarak değerlendirme yapılmamasını da vurgular.

Antropologlara göre, bütün kültürler, kendilerini en mükemmel kültür olarak görürler. Yani yeterli derecede işlevsel olan bir kültür kendini en iyi sayar. Bu duruma antropologlar etnik merkezilik derler. Bunlar, her bir kültürü kendi koşulları içinde ele alıp o kültürün kendi üyelerinin beklenti ve ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamadığını anlamayı hedeflemişler.

“Kişinin başka kültürlerin uygulamalarını anlama çabasıyla kendi yargılarını bir kenara koyması kültürel görecelik olarak adlandırılır. Ancak bu yaklaşım sayesinde kişi hem başka insanların hem de kendi kültürünün yaşam tarzını ön yargısız bir şekilde gözlemleyebilir” (Haviland, 2008: 137).

Anthony Giddens, kültürel göreceliği sosyolojinin temel bir sayıtlısı olarak tanımlamıştır. Ona (2005: 25) göre, sosyologlar olabildiğince öteki kültürleri kişinin kendi kültürüyle kıyaslayarak yargılama uygulaması olan ırk merkezilikten kaçınmaya çalışırlar. İnsan kültürleri çok fazla değişiklik gösterdiği için, bir kültürden gelen insanların, farklı bir kültürden gelen kişilerin düşünce ya da davranışlarına sempati duyması çok zordur.

Kültürel göreceliğin çokkültürlü toplum ve ülkelerde daha da gerekli olduğu varsayılmaktadır. Birçok kültürün bir arada hoşgörü ile yaşamasını sağlayabilen kültürel göreceliğin olmadığı toplumlar ve ülkelerde etnik çoğunluk soruna dönüşebilir. Halaç Türkleri diğer kültürlerle bir arada yaşadığı İran’da, üstün sayılan Fars kültürü, çoğu zaman diğer kültürlerin varlığını bile kabul etmemektedir. Üstünlük duygusuyla beslenen Fars kültürü ülke genelinde onun yayılmasına olanak sağlamaktadır. Görüşme yapılan Halaç Türklerinin bazıları Fars kültürünün üstün olduğunu bile dile getirmişlerdir. Günümüzde gençlerin gündelik yaşamda konuştukları dilde Farsçayı tercih etmeleri bunun bir göstergesi olabilir. Segercug köyünde görüşme yapılan yaşlı A. Ş’ye göre,

“Gençler kendilerini daha gelişmiş ve daha üstün göstermek için köyde bile Farsça konuşuyorlar. İki kez Tahran’a gitti döndü mü, daha kendi köyünü ve ailesini bile unuttur...”

A.Ş’nin ifadelerine göre, Farsça gençler tarafından üstün sayılmaktadır. Gelişmiş ve üstün olmak için illa Farsça konuşmak gerekmektedir anlamına gelen bu ifadelere benzer başka görüşlerle de karşılaşmaktayız.

2.2.4. Kültürel Süreçler

Kültürel sorun ve konularda, belli süreklilik ve sürekli oluş özelliğine süreç denir. Kültürel süreçler, çevreyle kültür ilişkilerini, kültür oluşumunu ve değişimini içerir. Güvenç'e (1991: 122-123) göre, kültürel süreçlerin önemli bir bölümü, kişi ile sistem arasındaki sürekli etkileşimin ve onun sonuçlarının açıklamasına yöneliktir. Ona göre, kültürlenme, kültürel yayılma, kültürleşme, kültürlenme, kültür şoku, zorla kültürlenme, kültürel özümseme, kültürel değişme veya kültür değişmesi, kültürün başta gelen süreçleridir. İnsan-insan ile insan-kültür ve kültür-kültür varlıkları arasındaki ilişkiler, etkileşimler, başı ve sonu kesin belli olmayan, fakat başlangıç ve sonuçları çok önemli ve anlamlı görünen süreçler içinde gerçekleşir.

Kültürel süreçler bütün toplumlarda aynı biçimde gerçekleşmez. Çeşitli toplumlarda, toplumsallaşma ve entegrasyon farklı biçimde gerçekleşebilir. Bununla birlikte, küreselleşen çağın zorunlu kıldığı ortak yönler ve öğeler de kültürlerde mevcuttur. Kültürler kendi öğelerini ve etkileşim sonucunda başka kültürlerden kazandığı öğeleri, kendi üyelerine farklı yollarla öğretir ve geliştirir. Bu arada ulus devletlerin milli kültür kapsamında insanlara resmi ve gayri resmi eğitim yoluyla aktardığı davranış ve anlayış biçimleri de dikkate alınmalıdır.

Halaç Türkleri, İran devleti çerçevesinde bir etnik azınlık kategorisine girerek, ülke genelinde gerçekleşen kültürel politikalar ve süreçlerden olumsuz yönde etkilenmiştir. Kültürel süreçlerin ortak yönleri ve her kültüre özel olabilecek yönleri dikkate alarak halaç Türklerinde kültürel süreçlerin ne biçimde gerçekleştiğini analiz etmek mümkündür. Ülke genelinde devlet tarafından yürütülen örneğin toplumsallaşma politikasıyla birlikte halaç Türklerine ait toplumsallaşma biçimleri de bulunmaktadır. Ama önemli olan şu ki, halaç Türklerinin kültürlerini yeni kuşaklara taşıyabilen toplumsallaşma biçimi de ülke genelindeki farslaştırma politikalarından etkilenmektedir. Burada bir kültürün kaybettiği bir sıra gelişebilen toplumsal ve kültürel olanaklar söz konusudur.

Ülkede, modern çağa girer girmez, halaçlar dâhil bütün dinsel, dilsel azınlık kültürlerine açık ve gizli şekilde asimilasyon politikaları uygulanmaya başlanmıştır. İran, modern anlamda ulus devlet yönetimiyle ilk olarak Rıza Mirpenç'in kurduğu

devlette tanış oldu. Bu devlet tarafından uygulanan kültürel politikalar ve modernleştirme reformlarının Halaçlarda birinci etkisi, konargöçer olan bazı Halaç tayfalarını zorunlu olarak yerleşik hale geçmeleri idi. Konargöçer hayat tarzının kendine özel kültürü ve genelde kendine göre kurumları vardır. Kültürel süreçler bu tür toplumlarda köy ve kentlere göre de farklılık gösterebilir. Ama konar-göçer tarzdan yerleşik (köy) hayata geçiş zorunlu olduğu zaman, kültürel süreçlerde bazı sorunlar çıkarabilir.

Halaç Türkleri dâhil olmak üzere, İran coğrafyasında çok sayıda etnik grup veya topluluk yaşamaktadır. Fars milliyetçiliği temelinde kurulmuş olan (ve ya kurulması amaçlanan) modern ulus-devlet'te, birçok topluluğun kültürel varlığı görülmezden geldi. Ayrıca Fars dili ve kültürü dışında diğer dil ve kültürlerin yaşaması engellendi. Fars dili ve kültürünü öğrenmek ve benimsemek bütün kültürlerde zorunlu kılındı. Üstelik Halaç Türkleri gibi az nüfusa sahip olan azınlıkların durumu daha da zorlaştı. Bu süreçte İran genelinde Fars kültürü dışında bütün kültürlerin işleyişi engellenmeye çalışıldı. Yasaklanan ana dili ile birlikte, kendi kültürleri, gelenekleri ve göreneklerini yerine getirmek de yasaklandı. Herkes Fars merkezli bir dil ve kültür politikası çerçevesinde asimile olmaya zorlandı.

Yaklaşık 90 senedir Halaç Türklerinde toplumsallaşma normal biçimde gerçekleşmiyor. Halaç Türk kültürünün öğeleri yerini Fars kültürü öğelerine vermektedir. Halaç dili ve kültürü daha yeni kuşaklar tarafından önemsenmemektedir. Geçmişte bu duruma direniş olsaydı da, günümüzde aileler pek direnmeden bu düzeni kabul etmektedirler.

İran'da yürütülmekte olan asimilasyon, birinci aşamada Halaç Türklerinin ilişkisini başka Türk topluluklardan kesmiş ve onların Türklükle hiçbir alakası olmadığını benimsetmeye çalışmıştır. Gözlemler esnasında, bu durum, genelde bütün Halaç yerleşkelerinde gözlemlenmiştir. Çocuklara doğum itibarıyla Farsça öğreten aileler, onların daha zeki ve daha Başarılı olmalarında Fars dili ve kültürünü benimsemeyi şart olarak görmektedirler.

İran hâkimiyeti tarafından uygulanan asimilasyon politikası ruhunu tek dil ve tek kültüre ulaşma çabalarından almıştır. Pehlevi dönemi ve İran İslam Cumhuriyeti dönemi de olmak üzere asimilasyoncu fikirler İran'da Fars Milliyetçiliği ve İran'da Fars'tan

başkasına hayat hakkı tanımayan fikirlerle birlikte gelişmiş, zamanla kendini resmi devlet ideolojisi olarak kabul ettirmiştir.

2.2.4.1. Kültürleme (Enculturation)

Sosyologların sosyalizasyon (toplumsallaştırma) ve eğitimcilerin de eğitim süreci olarak tanımladıkları, ama eğitim ve sosyalizasyon (toplumsallaştırma) kavramından daha geniş kapsamlı olan kültürleme kavramı, “insanoğlunun çocuk veya ergin olarak kendi kültüründe etkinlik kazanması ve eğitim süreci sırasında karşılaştığı bilinçli ve bilinç dışı şartlandırmalar” anlamına gelmektedir (Güvenç, 1991: 125).

Kültürleme, toplumları oluşturan bireylere belli bir kültürü aktarma, kazandırma, toplumun istediği insanı eğitip yaratma ve onu denetim altında tutarak, kültürel birlik ve beraberliği sağlama surecidir. Kültürleme doğumla başlar ve hayat boyu sürer. Kültürleme sürecinde, toplum kendi isteği ve beklentileri doğrultusunda bireyleri topluma uyacak şekilde etkiler ve değiştirir. Kültürleme düzenli ve resmi eğitimle birlikte, bilinçsiz, yaygın, kendiliğinden, rastgele, bireysel öğrenmeleri ve şartlandırmaları da kapsar. İnsanlar okullar dışında, sokakta, mahallede, bahçede, ailede ve her yerde öğrendiği her şey kültürleme kapsamına girer.

Eğitim, kültürlemenin bilinçli, amaçlı veya istendik şartlandırmalarını içermektedir. Aynı zamanda Kültürleme, bilinçsiz, yaygın, kendiliğinden, rastgele, bireysel öğrenmeleri ve şartlandırmaları da kapsar. Çocuğun ya da gencin, büyüklerinin olumlu ya da olumsuz davranışlarını model alarak kendiliğinden davranması bir kültürlemedir. “Doğuştan başlayarak edinilen kültürün ışığı altında diğer insanların davranışlarını yorumlayan birey, ona göre bir davranış şekli tutturur. Böylece, bulunduğu kültürün bir parçası olur. Her kültür, varlığını sürdürebilmek için, bireyleri kendi ortamına uyabilecek bir biçimde yaşama hazırlar. Söz konusu uyum, yavaş-yavaş gerçekleşir ve ömür boyu sürer. Bireyin, yaşadığı kültürdeki özellikleri kazanmasına ve ait olduğu kültüre uyum sağlamasına da kültürlenme denir. Aynı süreç, toplum ya da kültür

açısından düşünüldüğünde, yani bireye, bulunduğu kültürün aktarılması söz konusu olduğunda, kültürlenme ile karşı karşıya kalınır” (Balaman, 1981).

Rodriguez’e göre (2007: 33, 127–128; aktaran Ahmadian, 2009: 28) kültürleme, bir etnik kimliğin öğrenilmesi ve kuşaktan kuşağa iletilmesi tavrıdır. Kültür; öğrenilmiş davranış olduğu ve toplumsal ve çevresel bağlamlara sürekli uyumu amaçladığı için, zorunlu olarak kültürleme süreçlerinin gücüne dayanır. Kültürleme, bir kültürün üyelerinin kültürün süreğenliği için temel önemde olan çekirdek değerleri öğrenme davranışdır.

Halaç Türklerinde Kültürleme sürecini incelediğimiz zaman, Halaç çocuklarının Halaç Türkçesi ve kültürüyle değil, Fars dili ve kültürü ve Şiilik gelenekleri ve görenekleriyle toplumsallaştırılması görülmektedir. Büyükşehir ve kentlerde durumun daha da farklı olduğunu söyleyebiliriz. Tahran gibi büyükşehirde binlerce Halaç Türkü yaşamaktadır. Günümüzde daha yeni nesil Halaçlar hiç Halaç Türkçesi bilmemektedirler. Gözlemlenen büyükşehir ve kentlerde yaşayan ailelerde, anne ve babalar kendi aralarında Halaç Türkçesi konuşurken çocuklar anne ve babaları ve birbirleriyle genellikle farsça konuşmaktadırlar.

Günümüzde Halaç köylerinde ve kentlere yerleşen Halaç Türkleri arasında çocuklar Halaç kültürüyle değil, Fars kültürüyle toplumsallaşmaya zorlanmaktadırlar.

2.2.4.2. Kültürlenme (Culturation)

Kültürlenme, kültürleme ve kültürleşme kavramları bazı prensiplerde birbirinin yerinde kullanılır. Bazı antropologlar kültürlenmeyi, kültürleme yerinde kullanmışlar. Örneğin Haviland’ın Kültürel Antropoloji yapıtında (2008: 113-114), “Bir toplumun kültürü bir nesilden diğerine aktarılması ve bireylerin üyesi haline dönüşmesine kültürlenme” denilir. “Kültür biyolojik olarak kalıtım yoluyla aktarılmaz” der Antropolog Ralph Linton bunu insanlığın “toplumsal kalıtımı” olarak adlandırır. Kişi, kültürü içinde büyüyerek öğrenir. “Kültür öğrenme aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılır ve devam ettirilir. Kültürlenme yoluyla insanlar, yiyecek, uyku, korunma, arkadaşlık, kendini

savunma ve cinsellik gibi biyolojik gereksinimlerin doyumunun toplumsal açıdan uygun yolunu öğrenir. Her kültür, bu gereksinimlerin nasıl karşılanacağını kendisi belirler.” Haviland’ın bu tanımında, bireylerin doğuştan sonra ilk öğrendikleri kültür söz konusudur. Ama örneğin göç gibi toplumsal olgularda, bireyin göç ettiği toplumun kültürünü öğrenme ve benimsemesine de kültürlenme denir.

Güvenç’e (1991: 122) göre, kültürlenme “belli bir toplumun alt kültürlerinden, ya da farklı toplumlarından kopup gelen birey ve grupların, buluşması ve bir etkileşim süresi sonunda, asıl kültür ve alt kültürlerde bulunmaya yepyeni bir birleşime varılması ve ulaşılmasıdır.” Bu anlamda, kültürlenme sürecinde birey veya bir grup kendi kültüründen koparak başka bir kültürü benimser veya başka kültürlerle etkileşim sonucunda yeni kültür yaratır.

Halaç Türkleri gibi azınlık halinde yaşayan etnik gruplara bağlı bireyler, kendi kültür öğeleri ve başat kültürün (İran, Fars kültürü) öğeleri arasındaki etkileşimden dolayı başat kültürü benimser. Bu durumda Halaç Türklerinin bir bölümünde kültürlenme süreci gerçekleşmiştir diyebiliriz. Kültürleşme ve asimilasyon kavramları da bu anlamda kültürlenme kavramı ile örtüşürler.

Bir arada yaşayan iki kültürün etkileşim biçimleri farklı olabilir. Bu etkileşimde, entegrasyon, adaptasyon ve asimilasyon gibi durumlar gözlenebilir. Karşılıklı etkileşimde bir kültürün başka bir kültürü yok sayarak tamamen kendine uydurmasına asimilasyon denir. Kültürel olarak bir topluluk başka bir topluluğun kültürünü kendi kültürü içinde eriterek yok etmesine de asimilasyon denir. Asimilasyon ile entegrasyon birbirinden farklı kavramlardır. Asimilasyon tek taraflı işleyen bir süreçken entegrasyon karşılıklı etkileşimi ifade eder. Entegrasyon çoğunluk olmayanın gelenek ve kökenini yadsımadığı gibi alıp verme şeklinde gelişen bir etkileşimde mevcuttur. Asimilasyon, gizli ya da açık olarak başat kültürler tarafından yapılır. Bazen, zora dayalı politikalarla gerçekleşen asimilasyona “zorla kültürlenme” adı verilir. Kültürler, ancak kendi özgürlükleriyle ve farklılıklarıyla var olabilirler. Bir kültürün, diğer kültür üzerindeki zora dayalı politikaları kültürel çatışmalara neden olabilir. Dolayısıyla çatışma, kültürel olarak hem ulusal boyutta hem de uluslar arası boyutta gerçekleşebilir.

Bazı sosyal bilimcilere göre, asimilasyonu modernleşmenin sonucu olarak ulus devletlerin kültürel ve ideolojik politikaları doğrultusunda gerçekleşmiştir. Yani, ulus

devlet egemen güç konumunda, kültürel örnekleri belirleyerek ona uymayan davranış pratiklerini bir tehdit olarak görür. Dolayısıyla sunulan kültürel örnekler dışında bütün davranışlar yabancı olarak dışlanır ve ya eritmeye çalışılır.

Bütünleşme ve uyum anlamına gelen “entegrasyon”, azınlığın çoğunluk toplumu ile bütünleşerek uyum içinde yaşamasıdır. Çoğunluk, azınlığın mensuplarını eşit bireyler olarak kabul ederek onların toplumla bütünleşmesini ister. Entegrasyonda çoğunluk azınlığın değerlerine saygı gösterirken, azınlık kendi değerlerini koruyarak toplumla bütünleşir.

2.2.4.3. Kültürleşme (Acculturation)

Güvenç’e (2004: 84) göre, “Kültürleşme bir kültür zenginleşmesi iken, kültürsüzleşme tam bir yozlaşmadır. Yeryüzündeki bütün çağdaş kültürler, kültürleşme sürecinin ürünüdürler. Kültürleşme sürecinde, iki ya da daha çok kültür, karşılıklı etkileşim sonucu değişime uğrar ve yeni sentezler, dinamik bileşkeler yaratırlar. Bu anlamda kültürleşme, toplumun kendi içinde gerçekleşen kültürleşme sürecinin dış dünyaya, yabancı dil ve kültürlerle açılmasıdır. Kültürleşmede, kültürlerin veya o kültürleri yaşayan bireylerin ve grupların doğrudan etkileşime girmeleri şart değildir.” Güvenç başka yerde (1991: 126) “kültürleşme, kültürleşmenin tersi olan bir süreçtir” der. Ona göre, kültürleşme insanoğlunun kendi kültüründen öğrendiklerinin tümü olduğu halde; kültürleşme, insanın başka toplumlardan öğrendikleri veya bir toplumun diğerinden aldığı, edindiği öğeler ve farklı toplumların karşılıklı olarak birbirinden etkilenmesidir. Kültürleşme, iki ya da daha çok sayıdaki kültür grubunun aşağı yukarı sürekli ilişki ve etkileşimi sonucunda, gruplardan birisinin ötekine ait kültürel öğeleri kabul etmesi, benimsemesi ve ortaya yeni bir kültür bileşiminin çıkması süreci olarak tanımlanabilir.

Kültürleşme kuramına göre, etkileşimde olan her iki kültür grubu da etkilenir ve değişikliğe uğrar.

Teske ve Nelson (1974: 358; aktaran Ahmadian, 2009: 30) kültürleşmenin belirgin özelliklerini şu şekilde özetlerler:

1. Kültürleşme bir süreçtir, sonuç değildir.
2. Bu süreç, hem bir grup fenomeni olarak hem de bir bireysel fenomen olarak düşünülebilir; ama bireysel düzeydeki kültürleşme, grup düzeyindeki kültürleşmenin koşullarından genellikle etkilenir. Ayrıca bu süreç, otonom kültürel gruplar arasında olduğu kadar alt gruplar arasında da işlemektedir.
3. Kültürleşme, genellikle tek yönlü bir süreç olarak ele alınmasına rağmen, aslında iki yönlü bir süreçtir. Kültürleşmede iki yönlü karşılıklı bir ilişki vardır.
4. Kültürleşmenin meydana gelmesi için doğrudan temas zorunlu önkoşuldur.
5. Egemen grup, kültürleşmenin yönünü ve derecesini belirlemede önemli bir faktördür; ama yine de egemen grubun kültürleşmenin yönü ve derecesiyle ilişkisi açık değildir. Diğer yandan kültürleşme, egemen-tabi ilişkisi olmadığında da olabilir.
6. Kültürleşme, değerlerde değişim yaratma koşuluna bağlı değildir, buna rağmen değerler kültürleşebilir.
7. Kültürleşen grup ya da bireyde grup dışına doğru pozitif bir yönelim, zorunlu koşul değildir.
8. Kültürleşen gruba yönelik grup dışından kabul ya da pozitif yönelim zorunlu koşul değildir.
9. Kültürleşme sürecinde, değişimin referans grup yönelimi içinde olacağı koşulu yoktur.

Kültürleşmeye maruz kalan grup veya fert, etkileşimde bulunduğu kültürün özelliklerini benimseyerek kendi kültürel özelliklerini kaybeder. Bu süreçte alınan kültür unsurları eskisinin yerine konulur. Bu bağlamda, kültürleşme asimilasyondan farkı olarak genellikle egemen bir gücün veya istilacı bir toplumun zorlamaları sonucu meydana gelir (Turhan 1969: 60).

Halaç Türkleri topluluk ve bireysel olarak Halaç Türkleri, baskın kültür konumunda olan Fars kültürü ile derin bir temastadır. Genelde Fars dili ve kültürüyle Türk dili ve kültürü tarih boyunca birbiriyle etkileşimdedirler. Halaç Türkleri ise hem dil hem de kültür olarak Azerbaycan Türklerinden ve Farslardan derinden etkilenmiştir. Dil olarak Halaç Türkleri Farsça ve Azerbaycan Türkçesinden kelimeler kullanmaktadırlar.

Gelenek ve görenek olarak da, adı geçen üç toplumun ortak aktiviteleri bulunmaktadır. Bütün bu etkileşimler, Halaç Türk kültürü ve dilini olumsuz yönde etkilemiştir.

2.2.4.4. Kültürel Değişme

Kültür zaman sürecinde değişir. Değişme doğal olarak bütün kültürlerde kaçınılmazdır. Kültürel değişim çeşitli şekillerde ve kültürel unsurlarda gerçekleşebilir. Kültürler kendi iç unsurlarıyla, çevreleriyle ve doğayla ilişkili biçimde değişir ve yeni unsurlar bile üretirler.

Kültür kendi içerisindeki ve çevresindeki hareketlere ve eylemlere karşılık veren devingen sistemdir. Bu sistemdeki bir öge değişirse ya da dışarıdan bir kuvvet baskı uygularsa, bütün sistem bu değişikliğe uyum göstermek için harekete geçer. Yeterli bir şekilde işlev gösterebilmesi için kültür, değişen koşullara uyum gösterebilme esnekliğine sahip olmalıdır. Bütün kültürler doğaları gereği devingendir ancak bazı kültürler diğerlerine göre daha az değişiklik gösterir. Eğer bir kültür çok katı ya da durağansa ve üyelerinin değişen koşullar karşısında uzun dönemde ayakta kalmasına yetecek araçları sağlayamıyorsa bu kültürün yaşaması beklenmez. Öte yandan bazı kültürler değişikliğe o kadar açıktır ki ayırt edici özelliklerini kaybederler (Haviland, 2008: 119-120).

Güvenç'e (1991, 103) göre kültürel "değişme, uyum yoluyla gerçekleşir. Kültürler zaman boyutu içinde doğal çevreye uyum gösterirler. Kültürler, yayılma, ödünç alma, öykünme, vb. yollarla komşularına da benzerler. Ayrıca, kültürel sistemi oluşturan bireylerin biyolojik ve psikolojik istek ve ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde uyum gösterirler.

Kültürel değişme zorla bile olsa toplumları değişime uğratar. Kültürel değişmeler çoğu zaman toplumun düzenini bozmadan ve bazen de düzeni krize sokarak sistemin tamamını etkiler. Bu kültürel sistem içindeki katmanların bazıları hızla değişerek, bazıları ise yavaş-yavaş değişir. Değişen katmanlar toplumun bütün üyeleri tarafında hemen kabul edilmez. Bazı üyeler hemen değişen katmanı benimser, bazıları ise zamanla alışır.

Mikro düzeyde değişmeler daha hızlı benimsenirken, makro düzeyde hem değişimin kendisi için hem de benimsenmesi için daha fazla zaman gerekir.

Bazen değişmeler öyle bir karmaşık biçimde gerçekleşir ki, toplumsal sistemdeki maddi ve manevi unsurların karşılıklı değişimi uyumsuzluğa uğruyor. Örneğin maddi kültürde gerçekleşen bir değişiklik (örneğin yeni teknoloji üretimi), manevi kültürde belli bir süreçten sonra etkisini gösteriyor. Bu bağlamda en çok görünen bir örnek şu ki; toplumun maddi kültüründe yeni bir teknoloji ortaya çıkarken kendisiyle beraber getirdiği kullanım davranışları veya kuralları gecikerek manevi kültürde kendini gösterir.

Kültürel sistemler, kendilerini oluşturan öge ve kurumların bütünüyle değil de bir kısmıyla daha hızlı değişirken, diğer bazı kurumlar geri kalıyor ya da değişmiyor gibi görünürler. Bu tip farklılaşmalar, yeni sorunlar yaratır. Böyle durumlarda öteki toplumlardan hazır çözümler alınır ve ya difüzyon yoluyla onlar kendileri gelirler (Güvenç, 1991, 104).

2.2.5. Kimlik

Kimlik, kimine göre toplum tarafından bireye yüklenir; kimine göre, bireyde doğal bir süreçte inşa edilir; kimlik bireysellikten ötede, toplum, topluluk, ulus ve grup gibi kavramlara da eklenebilir. Kimlik zihinsel olarak bir aidiyet eylemidir. Birey ya bir grup, kendini tanımlarken ifade ettiği ve ya davranışlarında gösterdiği toplumsal, kültürel, siyasi v.s. bağlantılarla kendi kimliğini tanımlar. Birey ve gruplar bu tanımlamalara başladıkları andan itibaren, ben ve ötekini de ayırmaya başlamışlar demektir. Dolayısıyla öteki kavramı da kimlik kavramıyla birlikte oluşur ve tutumlar gerçekleşir. Görüşme yapılan Halaç Türkleri, genel olarak kendilerine “Halaç” olarak tanımlamaktadırlar. Ayrıca, onlarda birey olarak ait oldukları köy, tayfa ve ya “Gel/Gelan” da kimlik tanıtımında önemli sayılmaktadır. Bu tür kimlik tanımı, Dobry’in kimlikle ilgili verdiği tanımla örtüşmektedir. Ona (1986) göre, kimlik insanın bireyselliğine, kendi benlik duygusuna, kendisi hakkındaki duygu ve fikirlerine atıf

yapılarak kullanılmasıdır. Bireylerin karşılıklı etkileşimlerinin oluşturduğu kimlik yapıları da süreklilik gösteren bir biçimlenme sürecidir (Subaşı, 2005: 300).

TDK sözlüğünde kimlik terimi şu şekilde açıklanmış; “toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünüdür.” Sosyolojik anlamda kimlik, bir bireyin benlik duygusunun ya da kendisini bilmesinin yansımasıdır. Kimlik, kişiye ve topluma nitelik kazandıran, ne olduğunu belirleyen ve “öteki” konumundan ayıran bir karakter yapısıdır. Kimlik sadece bir devlete veya bölgeye ait olmak değil; kültürel anlamda da bazı özelliklere sahip olmak anlamına gelmektedir. Kimliği oluşturan unsurlar arasında "müzik", "dans" ve "kahramanlar" gibi unsurlardan da söz edebiliriz.

Kimlik kavramı tarihsel bir kavramdır. Yani kimliğin de geçmişi var. Nuri Bilgin (2007: 45), Gauchet’e atıfta bulunarak kimliğin tarihte yerleştirilmesi gerektiğini söyler. Ona göre, 1960’lardan itibaren azınlıkların yükselişi ve bireyleşmenin önem kazanmasıyla birlikte, kimlik kavramı üzerinde en çok durulan hususlardan olarak dikkati çekmiştir.

Nuri Bilgin’e (2007: 11-13) göre, kimlik, bir kişi veya grubun kendisini tanımlaması ve kendini diğer kişi ve gruplar arasında konumlamasıdır.” Bilgin’in bu tanımı iki kısımdan oluşmaktadır; tanımlamanın birinci kısmı, kişi veya grubun kendi gözündeki resmine, ikinci kısım ise diğer kişiler veya gruplar arasındaki yerine işaret etmektedir. Ona göre;

“Bireysel kimlik ve kolektif kimlik, kimliğin en yaygın olan türleri olarak öne sürülmektedir. Bireysel kimlik, psikoloji araştırmalarında “bilişsel” yaklaşımlarda tartışılmaktadır. Fenomonolojik yaklaşımlarda da, benlik veya kimliği, kişinin belirli bağlamda kendisinin algıladığı veya hissettiği tarzda ele alıp incelemeye çalışmışlar. Sosyal kimlik ise, kimliğin kişiler arası düzeydeki ifadesidir. Sosyal kimlik, benliğimizin, belirli bir sosyal gruba ait olduğumuz hakkındaki bilgi veya bilincimize dayanan kısımdır. Bu bilinç veya bilgiler, söz konusu gruba aidiyete ilişkin bir takım duygular ve değer atıflarıyla birlikte bulunur... Sosyal kimlik, insanlar arası etkileşim içinde sergilenen bir rol olarak da gösterilebilir. Goffman’a göre kişinin diğerleriyle ilişkisinde ortaya koyduğu rol, onlar tarafından bir imaj olarak algılanır. Sosyal kimlik, kişinin gerçekte sahip olduğu kategori ve özellikleri yansıtan bir kimlik veya kişinin kendi durumuna, varlığına ilişkin subjektif duygularını ve izlenimlerini yansıtan bir kimlik de olabilir.

Kolektif kimlik, sosyal kimliğin topluluklar düzeyindeki ifadesi olarak nitelendirilebilir. Bu kimlik sınırları belli bir alanda belli bir kültür topluluk tarafından taşınan kimlik olarak sınırlandırılabilir. Bu anlamda etnik, dinsel ve ulusal kimlikler bunun versiyonlarından. Kolektif kimlikte genelde bir farklılaşma eğilimi vardır, çünkü diğerlerine karşıtlık içinde, bir kontrast ve

diğerlerinden farklı olarak tanımlanır ve bu nedenle belirli bir alanda kök salmış bir takım grupların (genelde etnik grupların) diğer gruplardan farkını ortaya koyma, vurgulama talebi olarak nitelendirilebilir.”

Kolektif kimlik, belirli bir durumu değil, bir süreci yansıtır. Bir topluluğun kimliği, diğer topluluklarla ilişki içerisinde ve zamanla değişir. Yani hiçbir topluluğu tek başına görmek mümkün değildir ve bu kimliğin oluşumunda diğer grup ve topluluklar önemli etkenlerdir.

Bellek, kısaca, insanların bilincinde iz bırakan şeyleri saklama ve hatırlama yeteneğidir. İnsan bu yetenek sayesinde birikim sağlar ve gelişir. Geçmişin bilinci, bireyler için olduğu kadar, toplumlar için de söz konusudur. İnsan belleği, sinir sisteminin bir işlevi olmakla birlikte, alışkanlıklarda, gelenek ve göreneklerde, yapılarda ve anıtlarda, müze ve kitaplıklarda, şarkı ve resimlerde, atasözleri ve deyişlerde, araç-gereç ve eşyalarda vücut bulur. Tüm bunlar birer kültür konservesidir. Kimlik inşasının gruplar düzeyindeki temel süreçlerinden biri kolektif bellek oluşturmaktır. Genelde tüm gruplar, grup kimliğinin inşasında, ortak bir geçmişin vurgulanması ve bunu belirli bir tarzda kurgulanması yoluna gitmektedir. Bu, esas itibariyle kolektif kimliğin gereklerine uygun bir geçmiş icat etme, bir kolektif bellek yaratma, bir tarih yazma etkinliğidir. Yani kolektif kimlikte geçmişe dönük bir yan vardır; çünkü kolektif kimlik, birtakım semboller, anılar, sanat eserleri, töreler, alışkanlıklar, değerler, inançlar ve bilgilerle yüklü bir gelenekten, geçmişin mirasından, kısacası kolektif bellekten hareketle inşa edilir (Bilgin, 2007: 211-218).

Sonuç olarak, kolektif bellek önemli bir kimlik ögesi ve faktörüdür. Aile, etnik grup ya da ulus gibi, kolektif kimliklerin üzerinde kurulduğu gruplar, hatırlanması ve unutulması gerekenler konusunda bizi sosyalleştiren temel bellek grupları ya da topluluklarıdır. Zira bunlar grubun geçmişini tanımlayarak, yeni üyelere grubun kolektif kimliğini kazandırır.

Kardiner’e (1939; aktaran Bilgin, 2007: 40) göre, kişiliği belirleyen esas faktör kültürel çerçevedir. Kültürel çerçevenin ana unsurları arasında, aile organizasyonu, ailede verilen temel bakım ve terbiye, cinsel yasaklar ve beslenme tarzları gibi birincil kurumlar yer almaktadır. Bunlar ana babaya ilişkin temel tutumları meydana getirmekte ve bunlar da, dinler, mitler, efsaneler, düşünce teknikleri, iletişim tarzları ve stiller gibi ikincil kurumlarda yansıyan sembolik projeksiyonlar vasıtasıyla her topluma özgü

kişilik tipini belirlemektedir. Yani kısaca ifade edilirse, bir toplumun özgül kişilik tipi, onun kültürü tarafından şekillenmektedir.

Eğer, kişinin kendini algılayışının kültürel temelleri varsa, bu, nesnel diyebileceğimiz kimliğin ifadesi olarak kabul edilebilir. Yani, kişi ne olduğunu söylediği zaman, içinde yaşadığı kültürün ona kazandırdığı bütün özellikleri ifade etmiş olur. İnsanlar kim oldukları sorusuna boy yahut siyasi mensubiyetleri ile cevap verirler. Siyaset ve boy da kültürün birer alanıdır ve kimlik şuurunun oluşumunda, devirlere göre az veya çok etkili olmuşlardır. Ama bir başlarına bütün bir kültürel gelişmeyi/hayatı belirlemedikleri için, bu isimlendirmeleri kültürel kimlik olarak nitelemek mümkün değildir. Aynı kültürel oluşum içinden geçmiş kültürel kimlikleri büyük ölçüde özdeşleşmiş iki topluluk, iki ayrı boy yahut siyasi kimliğe sahip olabilirler (Köseoğlu, 1996: 29).

Köseoğlu'nun belirlemiş olduğu kültürel kimlik açısından, Halaç Türklerinden kimse görüşmelerde kendilerini kültürel kimlik bağlamında tanımlamamıştır.

Yukarda da vurgulandığı gibi, Halaç Türkleri kendilerini Halaç olarak tanımlayarak, diğer topluluklardan kendilerini ayırıyorlar. Çoğu Halaçlar, kendilerini “Türk” ve ya “Halaç Türkü” olarak değil, Halaç olarak tanımlamaktadırlar. Onlara göre Halaçlar diğer topluluklardan hatta komşuları Türklerden bağımsız olan bir kavimdir. Bu kavim bölgede diğer topluluklar tarafından da Halaç olarak tanımlanmaktadır. Aslında Türkler tarih boyu boy adlarıyla kendilerini tanımlamışlardır. Özbek, Kırkız, Uygur gibi adlar bu boylara mensup olan insanları Türklükten uzak tutmaz. Dolayısıyla Halaç Türkleri kendilerine Halaç demeğe alışmış ve diğer topluluklar özellikle Azerbaycan Türkleri bunu desteklemişlerdir. Burada İran'da yürütülmekte olan bütünleştirici ve asimilasyoncu kültürel politikaları da göz ardı edemeyiz. Bu politikalar doğrultusunda bütün İran'da yaşayan etnikler İran kavimleri olarak tanımlanır ve köken olarak da bunların İranlı oldukları söylenir.

Vurgulandığı gibi, görüşme yapılan kişilerin az sayısı kendini Türk olarak tanımlayarak, bazıları ise Türkleri (komşuları olan Azerbaycan Türk topluluklarını) öteki şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca onlarda İranlılık hissi, “İranlı Halaç” kavramıyla söylenmektedir. Bu bulgulardan yola çıkarak Halaç Türklerinde bireysel ve kolektif kimliği açıklayabiliriz.

Bireysel kimlik olarak bireyde, Halaç olmak, yaşadığı köy, ait olduğu tayfa (Gel/Gelan) önem taşımaktadır. Kolektif kimlikte ise “Kum Halacı” ve “Ferahan Halacı” olmak üzere bölgesel iki tanıtım gözlemlenmiştir. Bütün Halaç Türklerinin yaşadığı bölgeyi Halacistan olarak düşünülürse, batı Halacistanlılar Kum Halacı, doğu Halacistanlılar ise Ferahan Halacı olarak bilinmektedir.

Alan araştırmasının yapıldığı Halaç köylerinde gerçekleştirmiş olduğumuz görüşmelerde, Cemrasi'nin vurgulamış olduğu Save (Kahir) Halacı ve Emir Hüseyini (Kum ve Erak arası) Halacı olmak üzere iki büyük Halaç grubuna dair kimse bilgi sahibi değildir. Görüşme yapılan kişilerce Kahir veya Emir Hüseyini Halacı diye Halaç grubu yoktur.

2.2.6. Etniklik

Antropolog George De Vos, bir etnik grubu, “aynı geleneklere sahip olan ve bu gelenekleri temas ettikleri diğer insanlarla paylaşmayan” insanlar olarak tanımlamıştır. De Vos'un “gelenekler” kavramı; dini inanç ve uygulamalar, dil, tarihsel süreklilik duygusu, ortak atalara sahip olma, ortak bir ana yurt ve ortak bir tarih gibi değişkenlerden oluşmaktadır. Benzer şekilde Roger Scruton da etnik grubu “kuşaklar boyunca uzun süreli birliğin, karmaşık akrabalık ilişkilerinin, ortak kültürün, genellikle dinsel birlik ve genel bölgesel bağlılıkların aracılık ettiği” sabit bir grup olarak tanımlamaktadır. Buna karşın antropolog Howard Stein, etnisitenin doğal bir kategori olmadığını ve bir düşünce biçimi olduğunu ileri sürmüş ve sübjektif ölçütler üzerinde durmuştur. “Etnisitenin temelinde bir duygulanım durumunun yattığını söyleyebiliriz. Etnisite, insanları bilinç dışı ve simgesel olarak anneleri gibi ya da çocukluk çağında kendilerine bakan önemli kişiler gibi “hissettikleri” kişilere bağlayan duyguları ve düşünceleri yansıtmaktadır. Bu nedenle etnisite, yalnızca temel duygusal düzeyde insani bir aidiyet duygusunu ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda “başkasını bizim gibi” olmayan biri şeklinde tanımlayarak “biz-lik’i tanımlar” (Volkan, 2005: 31-32).

Etnisite, “primordiyal” (primordial) ve “araçsalcı” (instrumental) yaklaşım olmak üzere iki kuramsal perspektif çerçevesinde ele alınmaktadır. Primordiyalist (primordialists) kuramcılara göre etnisite, “ilksel/asli” niteliğe sahip bir kavramdır ve zamanın dışında doğal olarak bulunmaktadır. Etnisitenin zaman-dışı ya da zamandan bağımsız bir yapısı olduğunu ileri süren bu sav, sosyo-biyolojiden de bilimsel destek alarak, etnisiteyi insani varlığın verilerinden biri olarak kabul etmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde etnisite a priori’dir (Smith, 2002: 32).

Primordiyalizme göre etnisitenin ontolojik çerçevesini grubun ayırt edici geçmiş imajı ve geçmişe ait atavistik parametreleri oluşturmaktadır. Daha açık bir ifadeyle primordiyalistlere göre etnisite; din, dil, akrabalık, doğum yeri, gelenek ve görenek gibi sabit verilerden oluşan bir bağlılık duygusu ve sosyal dayanışmadır (Kurubaş, 2008: 13-14).

Primordiyalist kuramcılar, doğuştan edinilen etnisitenin tarihi ve toplumsal koşullardan bağımsız olduğunu öne sürmektedir. Bu nedenle primordiyal yaklaşımda etnisite sabit, statik ve somut bir olgudur. Bir başka deyişle primordiyalistler, etnisiteyi öznel bir “kan-soy bağı” algısına dayanan toplumsal bir kategori olarak tanımlamaktadır. Zaman ve mekândan bağımsız olan “kan bağı” algısı, etnik kimliği diğer toplumsal kategorilerden ayıran en temel özelliktir (Aktürk, 2006: 24-25).

Araçsalcı yaklaşım ise etnisitenin doğuştan kazanılmadığını savlamakta; etnisiteyi, zaman ve sosyo-politik koşullar tarafından inşa edilen toplumsal tasarımlar olarak varsaymaktadır. Dolayısıyla araçsalcılar, bir anlamda etnisitenin a posteriori boyutu üzerinde durmaktadır. Etnisiteyi grup içi ve grup dışı sosyal koşulların belirlediği varsayımına dayanan araçsalcı yaklaşım, etnisitenin durumsal olduğunu ileri sürmektedir (Smith, 2002: 40-41).

Smith’e (2002: 48-56) göre bir etnisiteyi diğer insan topluluklarından farklı kılan temel özellikler vardır;

- *Kolektif isim*: her etiğin kendini/özünü tanımlaya bilecek, kudretini gösterecek bir isimi vardır. İsimsiz herhangi bir etnik yoktur.
- *Ortak soy miti*: Etnisitenin üyeleri için etnik bağların ve duygudaşlığın temelini oluşturan anlamlar bileşiminin anahtar unsurları yaradılışa ve soya ilişkin mitlerdir.

- *Ortak tarih:* ortak bir tarihsel anlayış birbirini izleyen kuşakları, ortak birikime eklenen deneyimlerle birleştirir. Başka deyişle tarihsel ardı-arada gelişir daha sonraki deneyimler için biçimleri, onların yorumlanması için kanalları ve kalıpları yaratır. Bu tarih memnuniyet vermeli ve tatmin edici ve eğitici olmalı.
- *Özel ortak kültür:* Bir etnisite üyelerini birbirine bağlayan, hem de onları dışarıdakilerden ayırt eden bir veya daha fazla kültür unsurundan söz edebiliriz. Kültür unsurlarının en fazla paylaşılanı ve aynı zamanda, en çok ayırt edici niteliklere sahip olanı dil ve dindir. Fakat görenekler, kurumlar, yasalar, folklor, mimari, giyim, beslenme, müzik ve sanat, hatta renk ve fiziksel görünüş farklılıkları da artırabiliriz.
- *Belli bir teritorya ile özdeşleşme:* Etniğin her zaman mülkiyetinde gördüğü belli bir yer ya da teritorya (bir coğrafya) ile bağları vardır. Bir etnik fiziksel olarak kendi teritoryasına sahip olmaya bilir. Yani etnik topluluğunun üyeleri belli coğrafyada değil yeryüzüne dağılıbilirler. Etnik dağıldığı ve ana yurdunu kaybettiği zaman etik olmaktan çıkmaz! Ama siyasi iktidar ya maddi mülkiyeti gerçekleştirmek için bir yerleşime ihtiyaç var.
- *Dayanışma duygusu:* Bir etnik sadece ortak bir isim, soy miti, tarih, kültür ve teritoryal birleşme ile bir araya gelen bir halk kategorisi değildir. Ayrıca kurumsal bir insan sever anlamı olan belirli bir kimlik ve dayanışma duygusunun oluşturduğu topluluktur.

Bir etnisite olarak tanımlamaya çalıştığımız Halaç Türklerinin kolektif isimleri, “Halaç ya Halaç Türkleri”dir. Günümüzde bunlar kendilerine “Halaç” derler. Aynı zamanda başat kültürün kurumları da onları “Halaç” olarak tanımlıyor. Türkoloji alanlarında ve bizimde burada iddiasında bulunduğumuz “Halaç Türkleri” ismi daha doğru olabilir.

Halaç Türkleri dâhil olmak üzere bütün Türk topluluklarına ait soy mitleri mevcuttur. Gerçi bu soy mitleri günümüzde kültürel etkileşimlerden dolayı Halaç Türklerinin belleğinden silinmiş olabilir, ama gelenek, görenek, örf ve adetlerinden bu mitler çıkarılabilir.

Ortak tarih özelliği açısından bakılırsa, belli bir döneme kadar, özellikle İslamiyet öncesinde Halaç Türkleri diğer Türklerle birlikte ortak tarihe sahiptirler. Halaçlar belli bir tarihten sonra göç dolayısıyla diğer Türk topluluklarından ayrılarak kendilerine özel

bir tarihi yaşamaya başlamışlardır. Zamanla bazı coğrafyalarda Türk hükümeti bile kurmuşlar.

Ortak kültür konusunda ise Halaç Türklerinin özgü kültürleri olduğu açıktır. Kendilerine özel dil ya lehçeleri, din anlayışı ve ayinleri, gelenek ve görenekleri vardır. Hatta inanç bölümünde de vurgulanacağı gibi, Halaç Türkleri Şiiliği diğer Şii mezhepli topluluklardan farkı biçimde anlamış ve kabul etmişler. Onları kültürel olarak özel kılan bir sürü kanıt, araştırmamızın farklı bölümlerinde aktarılmıştır.

Üçüncü bölümde de incelendiği gibi Halaç Türklerinin zaman-zaman yurt ettikleri coğrafya ya da Teritoryalar vardır. Hem de ana yurtları hakkında eski metinlere göre kanıtlar bulunmuştur. Anayurtları, Orta Asya daha sonra Horasan, Zabulistan, Sistan, Afganistan, Hindistan, hatta Suriye ve Lübnan gibi coğrafyalarda yaşamış ve yüzyıllar önce İran merkezine yerleşmişlerdir.

Halaç Türklerinde bir dayanışmadan söz edebiliriz. Eğer toplum içi ve hatta bazen başka toplumlarla da dayanışma olmasaydı bu gün Halaç Türk varlığından söz edemezdik. Halaç Türklerinde dayanışma biçimleri araştırmamızın farklı bölümlerinde incelenmiştir.

2.2.7. Azınlık

Latince küçük, az olan anlamına gelen “minor” kelimesi, Türkçede “Azınlık” terimiyle bilinmektedir. Bu terime kesin bir tanım bulunmamaktadır. Sosyolojik, siyasi, ve hukuki olarak farklı tanımlarla karşılaşmaktayız. Aynı zamanda bu terim uluslar arası sözleşmelerde ve antlaşmalarda da çeşitli tanımlarla sunulmuştur. Hemen-hemen bütün ülkelerde, küreselleşmenin sonucu ya da karşılığı olarak ortaya çıkan bu kavram günümüzde ulusal ve uluslar arası bir soruna bile dönüşmüştür.

Kavram olarak azınlık, bir toplulukta sayısal bakımdan az olan, başat olmayan ve çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan gruplara denilir. Bir toplumda etnik, din ve dil gibi hususlarda farklı kökene ve özelliklere sahip olan gruplar ve topluluklar bulunabilir. Dünyanın her ülkesinde görünen bu gruplar akademik olarak II. Dünya

savaşından sonra tartışılmaya başlamıştır. Hukuki ve siyasi tartışmalarla birlikte, Sosyolojik tanımlar ve tartışmalarda öne sürülmüştür. Azınlık, “belli bir topluluk içinde farklılıklar gösteren ve başat olmayan gruba verilen isimdir” (Oran, 2001: 66).

Oran’ın vurguladığına göre, "Azınlık" kavramı iki açıdan ele alınabilir:

1) Geniş (sosyolojik) açıdan: Bir toplulukta sayısal bakımdan azınlık oluşturan, başat olmayan ve çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan gruba azınlık denir. Bu, azınlığın en genel tanımıdır ve buna Halaç Türkleri de girer.

2) Dar (hukuksal) açıdan: BM raportörü Capotorti'nin yaptığı tanım, bir azınlığın olduğunu kabul edebilmek için gerekli nitelikleri şöyle sıralıyor:

a) Çoğunluktan çeşitli bakımlardan farklı olmak. Bu farklar günümüzde "etnik, dinsel, dilsel" olarak ifade edilmekte. Halaç Türklerinde olduğu gibi.

b) Ülke genelinde sayıca azınlık olmak.

c) Başat (dominant) olmamak.

d) Yurttaş olmak.

e) Yukarıdaki dört unsur, azınlık olmanın nesnel koşullarını oluşturur. Bir de öznel koşul vardır: Azınlık bilincinin varlığı. Nasıl ki sınıf bilinci olmadan sınıf olmaz, farklı olduğunun bilincine varmayan ve bu farklılığı kimliğinin vazgeçilmez koşulu saymayan birey veya grup da azınlık oluşturmaz.

1977 yılında, adı geçen Francesco Capotorti, Birleşik Milletler için hazırladığı Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına İlişkin Çalışmada azınlık kavramını şöyle tanımlamıştır:

“Bir devletin nüfusunun geri kalanına göre sayıca az olan, egemen konumda olmayan, üyeleri (o devletin vatandaşı olan) nüfusun geri kalanından farklı etnik, dinsel veya dilsel özelliklere sahip olan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini korumaya yönelik, üstü örtülü de olsa, bir dayanışma duygusu gösteren bir grup.” (Capotorti, 1991: 96; ak: Aydın, 2011: 12)

Louis Wirth’e (aktaran Türkdöğün, 1999: 22) göre;

Azınlık, “fiziksel veya kültürel karakteristikleri nedeniyle toplumdaki başka kişilerden farklı ve eşit olmayan muamele altında yaşamakla ayırt edilmiş ve bu nedenle kendilerini kolektif ayrımcılığın nesnesi olarak gören bir insan grubudur.”

Azınlıklar, bir kültür içinde fizyonomi, dil, örf ve adetler veya kültürel örnekler açısından farklılaşma nedeniyle hâkim gruptan ayırt edilebilen alt gruplardır. Bu gibi alt gruplar asli olarak farklı ve hâkim gruba “ait olmayan” olarak kabul edilirler. Bu nedenle onlar kültürel yaşama tam katılımdan bilinçli veya bilinçsiz olarak dışlanırlar (Türkdoğan, 1999: 22).

J. Laponce Jackson, 2001, aktaran Seven: 35) göre;

“Bir azınlık, siyasi olarak egemen gruptan ortak ırk, dil, din ve ulusal mirasla ayrılan; kendi seçimleri olan ulusal bütünlüğe dâhil olma isteklerinin engelleneceğinden veya kendi kimlikleri pahasına ulusal bütünlüğe dâhil olmaya zorlanacaklarından korkan bir topluluktur.

Halaç Türkleri İran genelinde bulunan diğer etnik gruplardan sayıca azdır. Azerbaycan Türkleri ve Farslar gibi sayıları çok olan etniklere göre çok düşük nüfusa sahiptir. Buda onların tarih boyu diğer etniklerin egemenliği altında olmalarını desteklemiştir. Sosyolojik olarak çoğunluk sayılan Farsların kültürü, dili ve ideolojileri doğrultusunda kurulan devlet açısından Halaç Türkleri bir azınlık grubudur. Ama Halaç Türk kültürü ile başat kültürün bazı yönlerde örtüşen boyutları da var. Örneğin din olarak ülkenin genelinde yaygın olan ve devlet tarafından resmi ve ideolojik şekilde yayılması sağlanan Şiilik, Halaç Türkleri dâhil çoğu topluluklarda aynıdır.

Kültür öğeleri açısından, Halaç Türk kültürü daha çok Azerbaycan Türkleri, Kaşkayiler, Türkmenler ve Şahsevenlerle yakınlık gösterir. Bu da onların Türk olduklarının bir göstergesidir. Ama önceki bölümlerde de vurgulandığı gibi, Halaç Türk kültürünün çoğunluk ya da başat kültür ile sıkı etkileşimde olduğu tespit edilmiştir. Bu etkileşimin düzeyi açısından ise Halaç kültürünün tehlikede olduğu söylenebilir. Bu durumu destekleyen devlet politikaları ve ortak olan din gibi etkenler çok önemlidir.

3. BÖLÜM

HALAÇ TÜRKLERİNİN TARİHİ, YAŞADIKLARI COĞRAFYA VE NÜFUSU

3.1. TARİHTE HALAÇ TÜRKLERİ

Kültürel araştırmalarda tarih çok önemli bir yer tutar. Bir kültürün özelliklerini ve unsurlarını tanımak ve benimsemek için önemli koşullardan ilki, o kültürde bulunmak, ikincisi ise o kültürün geçmişten günümüze evrimini ve gelişimini anlamaktır. Kültürlerde simgelerin zaman sürecinde nasıl değiştiği, dilin ve dinin, akrabalık sisteminin vs. gelişimi söz konusudur. Her kültürün başka kültürlerle sıkı ilişkide olmasıyla birlikte kendine özel gelişim ve dönüşümleri de vardır. Bu doğrultuda, Halaç Türklerinin tarihte süregele yaşamları, toplumsal ve siyasi mücadeleleri, göç coğrafyaları, her dönemde hangi topluluklar ve kültürlerle iletişim veya çatışmada buldukları, onların bugünkü durumlarını anlamamıza yardımcı olacaktır. Aynı zamanda tarih bilgisi, bir topluluk ve ya etniğin bugünkü kimliğini derinden etkileyerek siyasi konum ve eylemlerini de belirler.

Genelde tarihsel araştırmalarda, birinci dereceden kaynak bulmak zordur. Özellikle Halaç Türkleri hakkında pek kaynak bulunmamaktadır. Eski Türkler, İslam ve İnan tarihi ile ilgili metinlerinde bazen Halaç Türkleri ile ilgili yazılar bulunmaktadır. Ama bunların doğru ve yeterli olmadığı öne sürölmektedir.

Bu araştırmada Halaç Türklerinin tarihini araştırmak için, temel kaynaklar Farsça, Arapça ve Türkçeden seçilmiştir. Faydalanmış olduğumuz eski metinlerin çoğu Arapçadır ve günümüzde Türkçe ve Farsçaya da çevrilmişlerdir. Türkçede Fuat köprölü, Faruk Sümer gibi tarihçiler bazı yapıtlarında Halaç Türklerinin tarihleriyle ilgili bazı bilgiler aktarmışlardır.

Farsçada, Halaç Türklerinin tarihi ile ilgili iki araştırmacı tarafından basılan iki kitap bulunmaktadır. Birincisi Ali Asger Cemrasi'nın "Halaç-ha Yâdegâri Türk-hayi Bastan (Halaçlar eski Türklerin hatırası)" ve diğeri Abdullah Vaşgani'nin "Halaç-ha der Âine-i

Tarih (Halaçlar tarih aynasında)” kitabıdır. Makale olarak ise birçok şahıs tarafından dergi ve internet sitelerinde yayımlanan yazılar bulunmaktadır.

Halaç Türklerinin tarihi, Orta Asya ve Orta Doğu’nun genel tarihi, İslamiyet öncesi ve sonrası tarihinden ayrı değildir. Halaçlar, nüfus olarak az olmalarına rağmen, özellikle İran tarihinde her dönem aktif bir kabile gibi rol oynamışlardır. Özellikle İslamiyet sonrası tarihinde, göç ve savaşlardan dolayı çok hareketli dönemler geçirmişlerdir. Tarihleri İslamiyet öncesinde yeterince aydınlanmayan Halaç Türklerinin, diğer Türk toplulukları ve boyları ile aynı coğrafyalarda yaşamış oldukları bilinmektedir. Dolayısıyla İslamiyet öncesi genel Türk tarihini incelerken onların da tarihleri açığa çıkabilir.

Halaç Türklerinin, gönüllü ya da zorunlu göçlerinden önce yaşadıkları ana vatan kesin bilinmemektedir. Tarihi Kaynaklarda onların ilk yaşadıkları topraklar hakkında en çok vurgulanan, Ceyhun nehrinin Horasan tarafıdır.

Prof. Dr. Ahmet Taşağıl, “İslam öncesi devrede Orta Asya’da yaşayan Türk boyları” başlıklı makalesinde İslamiyet öncesi Türk boylarını incelemiştir. Bu boyların listesinde Halaç Türkleri de yer almaktadır. Taşağıl’a (2010) göre;

“Halaç adı tarih sahnesinde 886 yılından önce çıkmıştır. Daha doğrusu bu onların ilk görünüşleridir. Taraz’dan Yukarı Barshan’a giden yolun üzerindeki konaklar hakkında bilgi verilirken Cerami’ye (Keşra Bas) denilen yerde Karlukların kışladıklarını, Halaçların da Karlukların yakınında bulunduğu İbn Hurdadbeh tarafından bildirilmiştir. Daha sonra yine Türk illerinden söz edilirken artık Halaçların Ceyhun Irmağının Horasan tarafında olduklarından bahsedilir. Demekki, bir kısım Halaç, Taraz’da kalırken önemli bir kütüphane Horasan’a geçmiştir. Horasan’dan güneye doğru ilerleyen Halaçlar, Sistan’a inerek orada yurt tuttular. Gazneliler ve Gurluların tabiyetine girdikten sonra Türk Delhi Sultanlığı devrinde de mühim roller oynadılar. 1290 yılında bu devletin 1320 yılına kadar parlak bir devir yaşamasına sebep oldular.

Halaç adı, Seferiler dönemi (861-1002) Yakup Leys Saffari’nin Rehhod (رَحْد) ve Zabul’a hücumu sırasında (870 M.) geçmiştir. Bu olayı anlatan “Sistan Tarihi” kitabında (s. 256) şöyle yazar:

(Yakup bin Lait es-Sefer) “Rehhod yakınlarına geldiğinde oğlu kaçarak Kabula gitti. Yakup oğlunun ardından gittiğine karla kapanmış yolla (Hasat) karşılaştı. Dolayısıyla yoldan geri dönerek Sistan’a yüz çevirdi. Sistan’a giden yol üzerinde çok sayıda Halaç ve Türk öldürdü, onları yağmaladı ve onlarda çok sayıda esir aldı. Esirler içinde Sebokri de yer almaktaydı.

İbn Hurdadbih, Taraz'dan Yukarı Barshan'a giden yolun üzerindeki konaklar hakkında bilgi verilirken, Cermiye (Keşra Bas) denilen yerde Karlukların kışladıklarını ve Halaçların da Karlukların yakınlarında bulunduğunu bildirmiştir. Daha sonra yine Türk illerinden söz edilirken artık Halaçların Ceyhun ırmağının Horasan tarafında olduklarından bahsedilir (Sümer, 1979: 40). Demek ki bir kısım Halaç Türkü, Tarazda kalırken önemli bir kitle Horasan'a geçmiştir. Horasan'dan güneye doğru ilerleyen Halaçlar, Sistan'a inerek orayı yurt etmişlerdir. Gazneliler ve Gurluların tabiatına girdikten sonra, Türk Delhi Sultanlığı devrinde de mühim roller oynamış ve 1290 yılından 1320 yılına kadar parlak bir devir yaşamasına sebep olmuşlardır (F.Köprülü, Halaç mad, İA, V/1: 112-113).

Tarihi metinlerde Halaç Türklerinin adı çeşitli şekillerde kaydedilmiştir. Örneğin; Celbeh (جلبخ)⁵, Holh (خلخ)⁶, Halaç (خلج)⁷, Heleh (خَلخ)⁸. Çoğuna göre Halaç Helleh(خَلخ)'ten alınma bir sözcüktür. Bunları Galaç (فلج), Heleç (خلج) ve Helneç (خلنج)⁹ de kayıt edenler vardır.

Marquar'a göre Halaçlar, “eski bir Türk kavmi olarak 554/5 yıllarında Xolas adıyla tanınmışlar.” Batı Roma elçisi Zemarchos, 568 yılında Talas bölgesinde Türk hakanlarının yanında gördüğü Hulitayı(خوليتائی)'ler ve Xolas'lar Halaç Türkleriymiş. Bunların adı 6. yüzyıla ait, yazarı bilinmeyen Süryani bir yazıda kayıt edilmiştir. Marquar'a göre, Halaç bazı metinlerde Holec (Xolec/خَلج) olarak kayıt edilmiştir. Onlara Antik devirde Holç (Xolç/خولچ)¹⁰ denilirmiş. O, Türklerin ortaya çıkışlarından önce ve Eftalitler hükümetinin sona ermesi esnasında, Halaçların, Altay batısında oldukları tezini öne sürmüştür. Halaçların Roma elçisiyle görüşmeleri, onların, batı Türk hükümlerine (Dizabul, Yebğu) sadık bir yandaş olmalarından kaynaklanıyordu.

İbn-i Hurdazbeh X. yüzyılının ilk yarısında Helciye (خلجيه) yazılığının Karluk (خَرلُخ) arazilerinin yakınında olduğunu söylemiştir. İstahri de “Halaçlar Sistan ile Hindistan arasında yaşayarak Türkler gibi ve Türk dilliler” demiş.

⁵. Bkz. Taberi, c. 6, s. 622

⁶. Bkz. Hudud el-alem min el-maşrik ila el-mağrip, s. 104

⁷. Bkz. İstahri (Abu Eshaq Ebrahim b. Mohammad Faresi Karki), s. 245., Kaşgarlı Mahmut, c. 3, s. 307, Gülistane, s. 459

⁸. Bkz. Abu Said Gardezi, s. 548.

⁹. Bkz. Reşidüddin Hamadani, c. 3, Talikati Rövsen ve Musevi, s. 2051.

¹⁰. Bkz. Reşidüddin Hamadani, c. 3, Talikati Rövsen ve Musevi, s. 2052; İslam ansiklopedisi, 2. Bs. 1. Khaladj.

Büyük ihtimalle Halaçlar İslamiyet'ten önce hükümet bile kurmuş olabilirler. Çünkü Semerkant'ın 6 kilometreliğinde bulunan Pencik şehrinin kalıntılarından bulunan madeni paralar üzerinde Soğdi dili ile “Halaç Ordu” yani Halaç başkenti yazıyor. Bu paralara ve Kasan kalesinde bulunan yazılara dayanarak, o dönem Halaç kabilesinden iki kadın ve üç erkek hüküm sürmüş ve kendilerine para bile yaptırmışlar. Onların son hükümdarları Divastiç/divastic ya da Divaşi/divaşni'yi Müslüman Sait bin Emrulherşi 74 yılında öldürmüştür (Taberi, c.6: 621-882, c. 7: 10, 15; Balemi, c. 3. Tâlimat-i Rövsen: 1580; Reşidüddin Hamadani, c. 3, Talikati Rövsen ve Musevi: 2052).

Uygur Oğuznamesi'nde Türkçe Kalaç kullanıldığı halde Reşideddin tarafından yazılan Farsça Oğuzname'de H.L.Ç.¹¹ yani Halaç yazılışı hakimdir(Konukçu, 2002: 845) Daha sonraki asırlarda Türkistan sahasında derlenen Ebul Gazi Bahadır Han tarafından kaleme alınmış Şecere-i Terakime/Türklerin Soykütüğünde diğer Oğuznamelerden daha farklı anlatışlar mevcuttur. Ebul Gazi Bahadır Han da muhtemelen Cüzcani'deki kayıtları esas alarak, Hindistan'daki Kalaçları da Halaç maddesine katmıştır (Ebû'l-Gazi Bahadır Han, 1996: 140; aktaran Konukçu, 2002: 845-849).

Kalaç/Halaç adının batı kaynaklarındaki Hvls, Holidiatai, Holas, Holac, Kholiatai ile ilgili olabileceği ileri sürülmüş ise de bu ana kadar kesinlik kazanmamıştır (Bosworth, 917-918 aktaran Konukçu, 2002: 845-849).

Eski metinlerde bazen Karkın olarak adı geçen Halaç Türkleri, bazı kaynaklara göre Oğuz boyundan, bazısında ise oğuzlardan ayrılmış olan iki boydan biri olarak gösterilmiştir. Kaşgarlı Mahmut, Divani Luğati Türk eserinde, Halaç adını taşıyarak ve bazı hususlarda diğerlerinden ayrılan ve Oğuzlardan sayılmayan iki boyu oğuz boyları listesine almamıştır (Sümer, 1972; 203). Ama onun listesinde olmayan ve o'na göre Oğuzlardan ayrılan bu iki boy, Reşid ud-dinin listesinde **Kızkın** ve **Karkın** olarak adları geçmiştir. Bu boyların ikisi de Boz-Okklar kolundan olarak Yıldız-Han oğulları arasında göstermiştir. Kaşgalrı Mahmut'ta olduğu gibi, Reşid ud-din listesinde de boylardan her birinin kendine mahsus damgası var. Her dört boyun ortak bir Ungunu da bulunmaktadır¹² (Sümer, 1972; 204). Reşid ud-Din'de “**VI**” Kırkın boyunun damgası ve “Tavşancıl” onların Ongunu olarak gösterilmiştir. Kaşgarlı Mahmut, bu damgaların

¹¹ Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznamesi. Trc., ve Tahlili Hazırlayan, Z. V. Togan (T. Baykara) İstanbul 1972 s. 45-46: B. .gel, Türk Mitolojisi, Ankara 1993, c. 1, s. 177

12. 24 Oğuz boyu 6 kola ayrılarak, her kol 4 boydan oluşur. Her dört boyun kendilerine mahsus bir ortak ungunları vardır. Karkınlar, Avşar, Kızık ve Beg-dili boylarıyla aynı unguna sahipler (Sümer, 1972: 210).

davarlara ve yılkılara vurulduğunu söyler. Bazı Türk Hanedanlarının, boylarının damgalarını aile alameti olarak kullandıklarını da biliyoruz (Sümer, 1972; 206).

Faruk Sümer, “*Oğuzlar*” kitabında (1972: 312) Karkın boyu hakkında bazı bilgiler aktarmıştır. Ona göre;

“Karkınlar, Kaşgarlı’nın bazı hususlarda diğer boylara uymadıkları ve *Halaç* şeklinde ayrı bir ad taşıdıklarını söyleyerek listesine almadığı iki boydan biri görünüyor. Fakat bu husus ne olursa olsun Karkın boyu Oğuzların tarihinde mühim rol oynamış bir teşekküldür. XVI. yüzyılda Anadolu’da bu boya ait 62 yer adı tespit edilmiştir ki, bunlar ile Karkın boyu, listede beşinci sırada yer almaktadır. Bu boy defterlerde Karkın’dan başka Garkın, Karkun, ve Kargun gibi imlalarla da yazılıyor.”

Halaçlar İslamiyet’in başlangıcında Hindistan, Secestan, Gur çevresi, Balh, Sistan, Rohhaç, Zemin Daver, Bost, Horasanın bazı bölgeleri, Gazneyn, Taharistan ve Guzgan/Cuzcanan’da yaşamış olabilirler (İstahri; Hudud, s. 245; Hudud el-alem: 104). Ali ibn Esir 870’li yılları olaylarında Yakup Leys Saffari’nin Afganistan’daki fetihlerini sayarken Halaciye ve Zabul’dan söz ederek Halaçların Sistan’da ikametlerini vurgulamıştır (İbn Esir, c. 7: 326). “*Sistan Tarihi*”inde (s. 215) de Yakup Leysin Halaçlar ve Türklere hücumundan söz edilmiştir. Vasily Vladimirovich Bartold’a göre, Halaçlar 1008 yılında Semerkant’ta ikamet etmişler (c. 1: 614, Alat yazı 2, c. 2: 857). Marquar (s. 251) ise bu kabilenin Bost’ta olduklarını ve daha sonraları Secestan ve Kerman’a gittiklerini yazıyor. Mohammed Bin Necip Bekran’a göre XII. yüzyılın başlarında Halaçların bir kısmını Zabulistan ve Gazne(Gazneyn)de, bazısı ise de Baverd ve Deregez’de ikamet etmişlerdir (Seraç, 1342-1343 G: 346).

Toharistan, Sicistan, Huttal, Afganistan ve Kuzey Batı Hindistan’da Türklerin yayılmış olduğu biliniyor. Büyük bir kısmı Batı Göktürklerin Tebaası olmuştur. Kencineler de bu gruba girmektedirler. İslam kaynaklarında en çok bahsedilen Halaçlar(Kalaçlar)dır (Esin, 1972: 25-58; aktaran Konukçu, 2002: 845-849) H.l.c. diye yazılan kabilenin, destan ve tarih kaynakları, Oğuz kabileler birliği içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Uygurca Oğuzname’de Halaçlar için şu bilgi verilmektedir (Oğuz Kağan Destanı, hzl: Rahmati, 1936: 10, 25 aktaran Konukçu2002: 845-849):

“Yolda büyük bir ev gördü. Bu evin duvarı altından, pencereleri gümüşten ve çatısı demirdendi. Kapalı idi ve anahtar yoktu. Asker arasında pek becerikli bir adam vardı. Adı Tömüdü Kağul idi. Ona buyurdu: Sen burada kal ve çatıyı aç ve açtıktan sonra orduya gel. Bunun üzerine ona Kalaç adını verdi ve ilerledi” (Konukçu, 2002, 847).

Joseph Marquar (1864-1930) “Batlamyus Coğrafyasında İranşehir” kitabında Harezmi'nin Mefatihul Ulum kitabını kaynak göstererek Halaç(Holeç)ların Heptalitler'den (Eftalit ya Ak Hunlar) geldiklerini kaydeder (Marqyar, 2004: 251). Eftalitler, Sasani Piruzşah döneminde günümüzde İran diye bilinen topraklara girdiler. Bazı tarihi metinlere göre, tam bu esnada Halaç Türkleri İran'a gelen ilk Türklerdenmişler. Bu Türkler İran'a gelişlerinden sonra Taharistana hücumda bulunarak Piruzşahi yenmiş ve onu esir alarak daha sonra serbest bırakmışlar (Harezmi, 1968: 119).

Taberi, Belazuri ve bazı İslam coğrafyacıları, Akhun Devleti yıkıldıktan sonra “Haytal veya Haptal'lardan bahsetmektedirler. X. yy.'ın tanınmış doğu dünyası yazarlarından ve ilim adamlarından Muhammed b. Ahmed b. Yusuf, Elkatip el Harezmi (öl. 997) Mefatih el-Ulum'u yazmıştır. Bu eserde Akhun tarihi içinde önemli bilgiler verilmiştir. Kitapta, Akhunlar “Heyatıla” diye yazılmaktadır. Bir zamanlar büyük bir siyasi kuruluşu temsil etmişlerdir. Onlardan kalan kabileler ise Etrak, Kencineler ve Halaçlardır (Konukçu, 2002: 845).

Afganistan, M.S. 50-125 yılları arasında Saka(Iskit)'ların, 125'le 480 yılları arasında da Kuşanilerin hakimiyetindeydi. Batı'da Sasani devletinin ve Hindistan'da da grupların genişlemesiyle zamanını dolduran Kuşanilerin elinden ülkenin hakimiyetini bir başka Türk devleti olan ve Akhunlar olarak bilinen Halaç Türkleri devir almıştır (Tabakoglu, 1998: 364).

Asya Hunları ve Batı Hunları İlk ve ikinci Hun İmparatorlukları olmak üzere, Ak Hunlar ve Eftalitler Hunların üçüncü kolunu teşkil etmekteydiler. Salman'a göre, (2011: 16);

“M. S. 350 yıllarında, Orhun ve Selenga vadisinde hüküm süren büyük Juan-Juan devletlerinden Uar ve Hun adlarında iki kabile bilinmeyen bir sebeple ayrıldı. Bu grup Güney Kazakistan'a gelerek, o bölgede bulunan eski hun halkını batıya doğru ittiler ve sonra güneye yönelerek bugünkü Toharistan bölgesine indiler. Toharistana yerleştikten sonra İran üzerine baskı yapan Uar-Hunların dokuz yıl süren hücumları karşısında meşhur Sasani İmparatorluğu yıkılma tehlikesi geçirdi. Ancak Şapur II'nin şahsi gayretleri sayesinde Sasani İmparatorluğu yıkılmaktan kurtulmayı başardı. Bu Orta Asyalı kütle 367'de bir

ihtimalle İran asıllı Kidarita hanedanını da Belh havalisine sürerek bölgenin tam hakimi oldu. Hakimiyetini Hazar denizi kıyılarına kadar genişleten Ak Hun Devleti de 457'den itibaren Heftal (Eftal) adında bir hükümdar ailesinin yönetimine girdi. Bu hanedanın ilk hükümdarı olarak Kün-Han'ı görüyoruz. Kün-han İran'ın iç işlerine karışarak veliaht Firuz'u (459-484) Sasani tahtına çıkardı. Ardından hakimiyetini kuzey Hindistana kadar genişleterek 470'e doğru orada bulunan Gupta Devleti'ni dağıttı. Kün-han'dan sonra isim olarak yerine kimin geçtiğini bilinmemektedir. Ancak, bu meçhul hükümdar da İran işlerine karıştı ve meşhur Mazdek isyanının bastırılmasında Şah Kubat'a 30,000 askerle yardım etti. Asrın sonlarına doğru Toramana isimli Ak Hun hükümdarı Hindistan'ı zapt etti. Çin kaynaklarına göre Orta Asya Hoten, Kuça, Aksu, Kaşgar ve civarı Ak Hun hakimiyetine girdi. Torama'nın oğlu Mihrigula (515-545) Ak Hun Devleti'nin en azametli hükümdarı olmuştu. Kendisi ülkenin güney kanadı genişletti, ayrıca Budizm ile de mücadele etti.

Ak Hun Devleti, İran'da I. Enuşirevan (531-579) güçlü bir hükümdar olarak tahta çıkıp bölge siyasetine ağırlığını koymaya başlayınca Orta Doğu'daki nüfuz ve gücünü kaybetmeye başladı. 552 yılında kurulan Göktürk Hakanlığı'nın batı kanadında İstemi Yabğu, aynı zamanda damadı olan I. Anuşirevan ile işbirliği yaparak bu devlete son verdi”

Saray'a (1997: 27) göre;

Akhunlar kendilerine müttefik olarak seçtikleri Juan'larla beraber Göktürkler aleyhinde takip ettikleri yanlış politika neticesinde 569'da Gök Türkler'den yedikleri darbe ile zayıflamıştır. Altıncı asrın sonlarına doğru hakimiyetleri sona ermiştir. Devletleri dağılmasına rağmen Halaç Türkleri olarak bölgede yaşamaya devam ettiler.

Hız. Osman'ın hilafet döneminde İslam orduları Kabil civarına kadar gelmişlerse de Herat, Belh, Kabil şehirleri Muaviye döneminde Basra valisi Abdurrahman B. Samura komutasındaki ordular tarafından fethedilmiştir. Arap ordularının Afganistan'da uzun zaman kalmamalarına rağmen İslamiyet halk arasında hızla yayılmaya devam etmiştir. İslamiyetin kabulünden sonra, Afganistan'da büyük bir gücün hakimiyet kurmadığı ve ahalinin kendilerine “şah” unvanını veren kabile reisleri ve beylikler tarafından yönetildiği bilinmektedir. Bu durum İran'daki Samaniler devletinin XI. asrın ikinci yarısında Afganistan'ın büyük bir kısmını işgal edene kadar devam etmiştir. Samani ordularının büyük bir kısmını teşkil eden Türkler, Afganistan'daki Halaç Türkleri ile birleşerek ordularını daha da kuvvetlendirmişler; ayrıca Afganistan'da yaşayan bütün kabile ve beyliklerden ordularına süvariler alarak kısa dönemlerde halk arasında kaynaşmayı sağlamışlar (Saray, 1997: 28).

Halaç Türkleri, Gazne devletinin ilk ortaya çıkışlarında, Samanilerin vergi görevlileri olarak da hizmet etmişlerdir. Nizamül-mülk *siyasetname*'de (s. 125) şöyle yazıyor; 18 yaşındaki Sabuk Tekin (977'de Gazne Devletinin kurucusu), Alp Tekin'in emri ile Halaçlardan gecikmiş haraçları geri almak için göndermiştir. Halaçlar, Gazne devletinin

kurulduğunda, onların emrine geçerek Sabuk Tekin'in Hindistan'a hücumunda Afganlar ve o bölgenin başka kavimleri ile birlikte onun ordusuna katılmış ve Hindistan'a gitmişler (Yemini, 1357: 33). Gazneli Sultan Mahmut'un Herat'a saldırısı ve İlkhan ile savaşı sırasında Halaçların çoğu Sultan Mahmut'un ordusundaymışlar (Beyhagi: 260). 1040 M/432 H yılında Halaçlar Gazne devleti aleyhine isyan ettiler, ama onları isyanı hemen bastırılmıştır (Beyhagi: 658). Gazne devleti ve Selçuklular döneminde Halaçlardan Ali Kutval (Beyhagi, 1314: 662) ve Geşte (Ravendi, 1364: 378) gibileri bazı makamlara ermişlerdir.

İstahri'den nakilde bulunan Yakût, Halaçlar için: "Halaçlar eski devirlerden beri Kabûl'de, Hindistan Seistan arasında, Gur'un ötesinde yaşarlardı. Hindistan ve Gazne arasındaki bu şehri..." bilgisini vermektedir (Esin, 1972: 59; aktaran Konukçu, 2002: 845-849) Yakut gibi İbn Havkal'da, Kalaçlar için kendi devri ile ilgili olarak şunları nakletmektedir (İbn Havkal, 977 aktaran Konukçu, 2002: 845-849);

"Bilad Davar, Gur'un karşısında zengin bir ildir. Bagnin, Halaç ve Bişlank buradaki nahiyelerdendir. Her birinin şehri bu adı taşımaktadır. Bagnin, Halaç, Kabul ve Gur birer bölgedir. Bunların ahali İslamiyeti yeni kabul etmişlerdir. Halaçlar bir Türk milletidir ve elbiseleriyle, dilleri Türkçedir" (Konukçu, 2002: 847).

İdrisi'nin tasviri ise biraz daha farklıdır:

"Bu illerde Halaç adlı, Türklerin bir boyu olan ve eski zamanda buraya yerleşmiş bir millet oturmaktadır. Bunların imaretleri Kuzey Hindistan'a kadar uzanmaktadır. Gur'un arkasında ve Batı Seistan'ın bir kısmında göze çarpmaktadır. Bunların sürüleri ve tarlaları vardır. Zengindirler. Türklere benzer kıyafetleri vardır, savaş usulleri ve silahları da Türklere aymıdır. Sulh içinde yaşarlar ve kötülük düşünmezler" (Esin, 1972: 53 aktaran Konukçu, 2002: 845-849).

Selçuklu Sultan Sencer ile Alaeddin Guri (ölüm. 556) savaşında, Oğuzların 6000 atlı savaşçısı, Halaçlar da dâhil olmak üzere, Gur ordusunu oluşturmuşlar ve Sultan Sencer'in saldırısıyla onun ordusuna katılmışlar ve dolayısıyla Gurlular ordusu yenilmiştir (Seraç, 1343: 346). Mu'izzeddin Muhammed'in Gazne'de oturmaya başlaması ve Hind gazasına çıkması sırasında, mahiyetinde birçok Kalaçlı da vardı. Hatta Tarain Maydan Savaşı'nda, hayatını kurtaranlardan biri Kalaç asıllı idi.

1205 yılında Gurlular Padişahı Müziddin öldükten sonra, Halaçlar statülerini değiştirerek, büyük ihtimalle onun oğlu Giyaseddin Mahmut'un, Firuzkuh saltanatını ele geçirmesinde yardımcı olmuşlar (Seraç, 1343: 373). Ondan sonra Halaçlar resmen

Gurlular ordusunun üyesi olarak hizmet etmişler. Onların bazıları Gurlular ordusunun komutanları olarak Hint'i fethettiler (Seraç, 1343: 399, 406, 407, 418).

“İhtiyar ed-Din Muhammed” diye tanınan yeğeni ise Gur'un Germsir'deki Kalaçlarına mensuptu. O, önce Gazne'ye gitti. Sonra Delhi'ye geldi. Burada iş bulamayınca, amcasının yanına geçti. Bihar ve Bengale fetihlerini gerçekleştirdi. Önce, Lakhnauti Halacileri Beyliğini sonra da Sultanlığını kurdu. Onun Bengale ve şimdiki Bangladeş'deki halefleri Melik İzz ed-Din, Al ed-Din Ali, Hüsam ed-Din İvaz, Melik Kazal, Melik İhtiyar ed-Din İrenşah ve 1230'da öldürülen Bilge Melik'tir (Cüzcani, 11. yy: 422-428, aktaran Konukçu, 2002: 845-849).

Gulam Şah hanedanının Hint'teki memlukları güçlendiğinde, Halaç Amirleri de sarayın büyüklerinden oldular (Seraç, 1342-1343, c. 2: 46). Bu tarihten sonra, Halaçların o yörede bağımsız devletler kurdukları da söylenir.

1220'de Moğollar İran'a girdiklerinde, Halaçlar Harezmsahlar ordusunun içindeymişler (Bartold, 1366, c. 2: 857). Celaleddin Harezmsah, Moğol ordusu karşısından Gazneye kaçtığı da, Halaçlar, Seyfettin'in amirliğinde olan Herat kavimleriyle birlikte Celalettin'in kulluğuna geçtiler (Seraç, 1343: 117). Moğolların İran'ı istilalarına geçirdikten sonra, Halaçlar yavaş-yavaş onların ordusuna girmeye başladılar. O cümleden, Halaçlar, Karakoyunlular ordusuyla Merv'e saldırarak orayı yıktılar (Bartold, 1366: 932-933). 1306'da Moğol kralının (Bahadır) bilgin oğlu Bucay, Heratı fethetmek için görevlendirildi. O zaman Herat'ta bulunan Halaç savaşçıları şehri koruyorlardı (Hervi, 1320: 506). Yani, Halaçlar o dönem Herat'ta yaşıyorlardı ve Olcayito döneminde 1318 yılı isyanlarında bile katkıda bulunmuşlar (Hervi, 1320: 592, 593, 643, 682).

Mu'izzi Meliklerinin Kuzeybatı Hindistan ve Gazne dolaylarındaki büyük temsilcileri Tac ed-Din Yıldız ve Nasır ed-Din Kabaca'dır. Onların hizmetinde külliyetli bir Kalaç unsuru vardı. Harezmi ordusunun bir bölümünü meydana getiren Kalaçlar 1226'da, Melik Han komutasında Sind'de bazı olaylara karışmışlardı. Melik Han, Mansurayı ele geçirmişti (Cüzcani, 11. yy: 420; aktaran Konukçu, 2002: 845-840).

Halaçlar; Kutbiler, Şemsiler ve Balabanlılar zamanında Delhi Türk sultanlarının hizmetinde bulundular. 1290'da Delhi Türk Sultanlığının temellerini atan Melik Firuz, Celal ed-Din unvanı ile tahta çıktı. Bu şahıs, Delhi'de oturan Yabgu unvanlı bir aileye

mensuptu. Halaçlar 1290-1320 yılları arasında büyük bir sultanlık kurdular. Ala ed-Din Mehmed, Halaçları, Hindistan'da en geniş sınırlarına ulaştırdı. Onlara mensup meliklerde Lakhnauti/Bengale'deki gibi, Manval'da da aynı isimle bir başka devleti de kurmuşlardır. Halaçlar zamanla Türk özelliklerini kaybettiler. Afganistan'daki Gılzailerinde bunların kalıntıları veya akrabaları oldukları bilinmektedir.

Celal ed-Din Harezmsah, Pervan Meydan Savaşında Cengizli kuvvetlerini mağlup ettiğinde, galibiyette Kalaçların reisi olan Melik Seyf ed-Din İğrak (Uğrak) da rol oynamış ancak ganimet paylaşımı nedeniyle kavga etmiş, sonra da karargahı terk etmişti. Kalaçlar da onunla gitmişler ve Peşaver'de oturmuşlardı. İğrek nedense sakin kalmamış ve Nuh Candar'a saldırmış ve onun oğulları da İğrek'i öldürmüşlerdi. Kan davası ile hareket eden Kalaçlar ile mücadele olmuş ve büyük bir tehlike arifesinde böylesine karışıklıklar ortaya çıkmıştır (Jarring, 1939: 53; aktaran Konukçu, 2002: 845-849).

Abu Sait Bahadır döneminde Herat halkından oluşan bir ordu, Halaçlar da dâhil olmak üzere, Sultan Giyaseddin başkanlığında Badgeys'i ele geçirmişlerdir (Seyfi Hervi, s. 693). Moğollar intikam amacıyla 1319 yılında Herat'ı baskın yaptılar; ama şehir halkının özellikle Halaçların direnişi ile karşı karşıya kaldılar (Hervi: 1320: 726; Semerkanti, c. 1: 185).

1415 yılı, Timur döneminde ise, Halaçların İran'da Qum, Kaşan, Save ve Rey'de ikamet ettikleri biliniyor (Hafız Ebru, c. 4, s. 609; Şerefeddin Ali Yezdi, c. 2: 405). Karakoyunlular döneminde de Fars'ta olduklarına dair belgeler bulunmaktadır. Tahrani'ye göre (1356 G, c. 2: 295-296) bu dönemde, "Sultan Mohammed Mirza Fars'a saldırarak onların geçim kaynaklarını yani hayvanlarını ganimete götürdü."

Safeviler döneminde Halaç Türklerinin başka Türklerle Kızılbaş ordusunda yer aldıkları söylenmektedir.

Fotoğraf 1; Segercug köyünün mezarlığında bulunan Zand Hanedani hükümeti dönemine (1204 kameri/1790 yılına) ait mezar taşı. Bu taş üzerinde Halaç (خلج) adı bulunmaktadır.

Afşarlar döneminde de, Halaçlar, Acem Irak'ta (bugünkü İran'ın tam merkezinde Arak eyaleti ve şehri olarak bilinir) yaşayarak, çok ihtimalle Nadir Şahın ordusuna da katılmışlar. Bu konu hakkında, Gülistane'nin (1356 G, s. 37) yazdığına göre, Nadirin ölümünden sonra, Halaçlar, saltanatın Alişah'a devredilmesini istemişler.

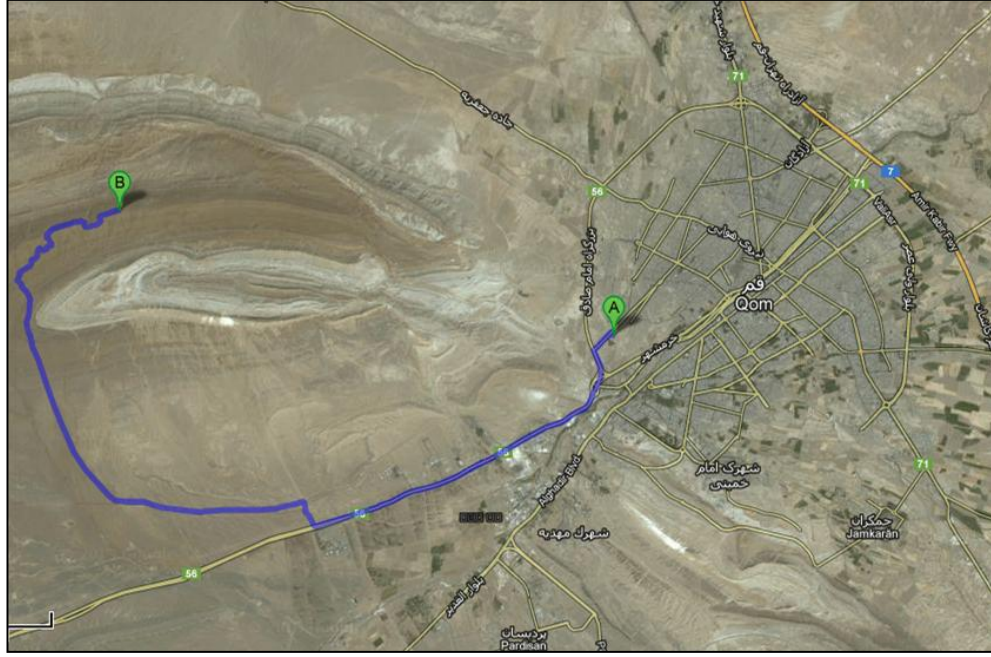
Fesayi'ye (1580, c. 2, Bedi'i, 1362 G, c. 2: 72-73), Halaçlar Kaçarlar döneminde Kaşkayı Türklerle birlikte fars bölgesindeymişler. Bunlardan birçoğu orada göçebeliği bırakarak Gungori'de köylere yerleşmişlerdi.

1880'li yıllarda da Rus seyyahı Baron Dobod'aya (1880, s. 44, 446) göre, "kökleri Türk olan ve Halaç Türkçesi konuşan Halaçlar Kum ve Save'de bulunmaktalar. 1313 güneş yılında Halaçların ortalama 300 hanesi Kaşkay üyesiymişler. Aynı yılda onlardan bir grup Save civarında, bazı gruplar Fars, Kirman ve Azerbaycan'da yaşıyorlardı. Bunlardan bir grup daha Save yakınlarında Mezlegan diye bir yerde yaşıyorlardı.

3.1.1. Pehlevi ve İran İslam Cumhuriyeti Döneminde Halaç Türkleri

Rıza Mirpenç, 1920’de darbe yaparak, Kaçar Hanedanından hükümeti devraldı. O, Avrupa’daki modern ulus devletleri özellikle yeni kurulmuş komşu Türkiye Cumhuriyetini örnek alarak İran’da milli ve entegre bir devlet kurmayı düşünüyordu. Bu doğrultuda Fars milliyetçiliği ideolojisine dayanarak politikalar ve zorunlu reformlar başlattı. Çoğunlukla başarıya ulaşmayan bu reformlar, Rıza Şah reformları diye tarihte kayıt edilmiştir. Rıza Şah reformları listesinde, konar-göçer toplulukları yerleştirme reformu da yer alıyordu. Ülke genelinde göçebe topluluklar iktidarda da çok etkiliydiler. Hatta bağımsız bölgeler bile kuracak kadar güçlü olan göçebeler, silah ve zora dayanarak yerleştirildi.

Konargöçerliği kaldırma politikaları iki açıdan önem taşımaktaydı: pratik siyaset ve ideoloji. Birinci dünya savaşında ve geçen 10 yılda ülkede en çok ve etkin rol oynayan konargöçerler olmuş ve ülke topraklarının çoğu göçebelerin egemenliğindeydi. Bu dönemde Halaç Türklerinin büyük çoğunluğu da konargöçer bir hayat sürmekteydiler. Saha görüşmelerinden elde ettiğimiz bilgilere göre, o dönemde genel olarak Halaç Türkleri üç farklı yörede konargöçer hayatı sürmekteymişler. Birincisi Kum Şehrinin çevresi, ikincisi Aştiyan çevresi, üçüncüsü ise, İran’ın daha güneylerinde Fars bölgesinde, Kaşkayı Türkleri içinde yer alan birkaç Halaç tayfası konargöçer hayatı sürmekteydiler. İran merkezi bölgelerinde, Halaçlar kışı Kum’un batı ve güney batısında olan Şagalu yöresine ve yazın Kum’un 35 kilometre batısında bulunan Kemerkuh’a göç edermişler. Günümüzde bile bu iki yöre Halaçların o bölgede yerleştiği noktalardır. Kemerkuh’da sadece iki-üç aile bulunurken Şagalu’da sayıları daha fazladır. Hatta Kemerku’da görüşme yapılan bir yaşlı kişi hala devletle arazi sorunları yaşamaktaydı. Yıllardı farklı mahkemelerde, atalarından beri o toprakların sahibi olduklarını savunan bu kişiye göre, devlet hala onları bölgeyi boşaltsınlar diye zorluyor. Bu kişinin iddiasına göre, Kaçar Hanedanı zamanından bir belge (kabale), bölgenin tamamen Halaç ellerinin otlakları olduğunu ispat etmektedir. Bu belgede Halaç adı bile geçmektedir.

Harita 2: Halaç Türklerinin 1920 öncesi A: Kum/Şagalu – B: Kemerkuh Göç istikameti

Aştiyan ilçesi ve çevresinde ise, söylenenlere göre Rıza Şah reformları döneminden önce birçok konargöçer Halaç tayfası kendileri yerleşim hayata geçmişler. Geri kalanı da aynı Kum yöresinde olduğu gibi yerleşim biçimine geçmiştir. Görüşmelerde o dönem konar-göçerliğini detaylı olarak hatırlayan bulunmadı. Ama bazı yaşlılara göre Save çevresi ve Aştiyan çevresi arasında gerçekleşen göçler de Rıza Şah dönemi yasaklandı ve tayfalar tamamen yerleşik hayat biçimine geçiş yaptılar. Halaç Türklerinin son yüz yılda birinci önemli toplumsal ve siyasi olayı olarak adlandırılabilir. Konargöçerliği kaldırarak Halaç Türkleri o dönem sahip oldukları otlak ve arazilerini kayıp ettiler. Zorla ellerinden çıkarılan araziler direnmelerine rağmen bir daha onlara geri verilmedi. Bu durum onların yerleşik yaşam biçimine geçişinde ve daha sonraki dönemlerde ekonomik zorluklar yaşattı. Daha doğrusu hem geleneksel olarak hem de coğrafi koşullar nedeniyle hayvancılık yapan Halaç Türkleri arazi ve otlakların kısıtlı olmasından dolayı fakir bırakıldı. O dönemi hatırlayan yaşlıların ifadesine göre özellikle Kum etrafında Halaç Türklerinden alınan araziler ve otlaklara Rıza Şahın isteği ile Fars dilli tayfalar yerleştirildi. Hatta bazı Halaç tayfalarının duruma itirazı sebebiyle daha uzak bölgelere göç ettirilmeleri iddia edilir. Yaşlılarla görüşmelerde Kendileri, “sürgün olduk” ifadesiyle durumu anlatıyorlardı. Dolayısıyla İran coğrafyasında bulunan birçok Halaç adlı köyün varlık sebebi bu olabilir diye tahmin ediyoruz. Örneğin İsfahan ilinde,

Feridunşehir ilçesine bağlı Nahri Halaç köyü bu sürgün etmelerin kanıtıdır. Bu köyde hala Halaç Türkçesi konuşuluyor ve onlar kendilerini Halaç olarak tanımlıyorlar. Köylerde yerleşen Halaç Türkleri hayvancılıkla birlikte ziraata da başlarlar. Bu da toplumsal olarak yaşam tarzını onlarda değiştirdi. Geçim kaynağı hayvancılıkla ziraat arasında paylaşıldı. Elde bulunan arazilerde iklim koşullarına göre ziraata başlayan Halaç Türkleri aynı zamanda hayvancılığı da sürdürdüler. Ama yine esas geçim kaynağı geleneksel hayvancılık olarak günümüze taşındı ve bugün de esas mesleklerini köylerde oluşturmaktadır.

Ama Rıza Şah'ın yürüttüğü politikalar içinde, Halaç Türklerini diğer etnik ve dilsel azınlıklar gibi en çok etkileyen, kültür ve dillerinin geleceğini belirleyen politika Rıza Şah'ın kültürel ve dilsel bütünleştirici politikalarıydı. Bu politikayla tek millet oluşturmaya çalışan Rıza Şah, İran'da Halaç Türkleri de dâhil olmak üzere birçok etniği kültür kırımına uğrattı ve onları geçmişinden ve kimliğinden kopardı. Asimilasyon süreci olarak tanımlanan bu süreçte, Halaç Türklerinde yeni bir kimlik inşa süreci başlatıldı. Halaç Türkleriyle birlikte, daha düşük nüfusa sahip olan etnikler bu politikadan daha çok etkilenmişlerdir.

Rıza Şah'tan sonra oğlu, Mohammad Rıza Şah da aynı babasının politikalarını yürüttü. M. Rıza Şah döneminde toplumsal olarak İran'da Halaç Türkleri dâhil bütün köy yaşamını etkileyen ve değiştiren bir reform daha yapıldı. Ak Devrim adıyla bilinen genel değişimler içinde yer alan Arazi Reformu, hanlık sistemini (Feodalizm) kaldırılarak, köylerde hanların (erbab) malik olduğu arazileri alarak köylüler arasında paylaşıldı. Otlak ve ziraat arazileri toplum geneline daha çok verimli olsun diye hanlar ve erbaplar elinden çıkararak köylülere verilmesi birçok arazi sahip olmayan köylüyü arazi sahibi yaptı.

Arazi reformlarından önce arazilerin % 50 oranı erbaplar ve hanlar yönetimindeydi. Geri kalanın % 20 de vakıf ve mollaların elinde ve % 10 da M. Rıza Şah'a aitti. Geri kalan % 20 ise köylüler ve küçük maliklerin elinde bulunurdu. İşte 1960 yılında, ilk reform, Milli Meclis tarafından birçok zorluklara ve eleştirilere rağmen onaylandı ve arazilerin çoğu köylüler arasında paylaşıldı. Bu durum Halaç Türklerini de birçok sıkıntıdan kurtardı. Ama bütün bunlara rağmen Halaç Türklerine ait araziler düşük ve kalitesiz araziler idi (Alamdari, 2006: 145-174).

3.2. HALAÇ TÜRKLERİNİN YAŞADIĞI COĞRAFYALAR

Halaç Türklerinin coğrafyası, tarih boyunca göçebelikten dolayı sürekli değişmiştir. Bildiğimiz kadarıyla onlar, büyük bir coğrafyayı dolaşarak bir kısmı bugünkü İran'ın merkezlerine yerleşmişlerdir. Halaçların önemli bir kısmı da Afganistan ve Hindistan gibi farklı bölgelere yerleşmişlerdir. Bugün İran'da yaşayan Halaçlar eski Halaçların az bir kısmıdır. Göç coğrafyalarını tarihi bulgulara göre çizerek onların hangi bölgelerde yaşamış oldukları ortaya çıkabilir. Ceyhun nehrinin kıyılarını horasana doğru terk ederek oradan da Kabul (Afganistan), Sistan (Zabulistan) ve Hindistan'a gittikleri bilinmektedir.

Abdullah Vaşgani Ferahani (2011: 139-145), "Tarih Aynasında Halaçlar" adlı kitabında, günümüzde Halaç Türklerinin yaşadığı ve Halaç Türkçesinin konuşulduğu köyler sayısını 47 köy olarak belirlemiştir. Ayrıca, 37 tane başka köyün Halaçlara mensup olduğunu da vurgulamıştır. Ona göre İran coğrafyasının dört bir köşesinde 43 köy, dağ ve yer adlarında Halaç sözü geçmektedir.

Ali Asger Cemrasi ise, "Halaçlar Eski Türklerin Yادigarı" kitabında (2006: 156-157) Halacistan, Tefriş ve Aştiyan'ı Halaç Türklerinin yaşadığı bölgeler olarak belirlemiştir. Bu bölgeler günümüzde Merkezi ve Kum illeri içerisinde yer almaktadırlar. Ona göre, günümüzde toplam 54 köyde Halaç Türkçesi konuşulmaktadır. Ayrıca Cemrasi, Halaçların tarihi göç coğrafyasını da belirlemiştir. 13. yüzyılda, Halaç kavimleri Moğol istilası esnasında Save (Merkezi İran) bölgesinden Azerbaycan'ın Muğan bölgesine göç etmişler. Oradan da Suriye, Lübnan ve Filistin'e göçte bulunmuşlar. Timur dönemine kadar Suriye, Lübnan ve Filistin'de yaşayan Halaç Türkleri, Timur ile birlikte İran'a döner ve bugün yaşadıkları topraklarda masken ederler.

Halaç kavminin aksakalları ve büyükleri Timur'a gitmiş ve onları İran'a geri götürmeleri konusunda ricada bulunmuşlar. Timur onların isteklerini olumlu görmüş ve geri dönüşünde onları tekrar İran'a götürmüştür. Timur onların bir kısmını Save'nin Hergan bölgesine yerleştirir. Bu bölge "Save Halacistani" olarak bilinmektedir. Halaçların bir kısmını ise Save'nin doğusunda Kum şehrine kadar uzanan topraklarda yerleştirir. Bu bölge günümüzde "Kum Halacistani" adıyla bilinmektedir. Bir süre sonra Hergan bölgesinde ikamet eden Halaçlar İran'ın güneylerine yani Fars bölgesine göç ederler ve orada Kaşkayi Türkleri ile kaynaşırlar. (Cemrasi, 2006: 154)

Tarih boyunca Halaç Türklerinin yerleştiği topraklar aşağıdaki haritada verilmiştir.

Harita 3; Halaç Türklerinin Göç Coğrafyaları ve tarih boyunca yurt ettikleri topraklar.

Saha incelemelerinden yola çıkarak, günümüzde Halaç Türklerinin yaşadığı coğrafya ve yerleşim bölgeleri şu şekilde tespit edilmiştir. Halaç Türklerinin en yoğun olduğu bölgeler, İran'ın merkezinde, Tahran'ın güney batısında, Kum şehrinin batısından Hemedan şehrine doğru, Selefçegan, Aştiyan, Tefriş, Ferahan kentlerinin çevre köylerdir. Bu bölgede yaygın olan Azerbaycan Türkçesi ve Farsçayla birlikte Halaç Türkçesi de konuşulmaktadır. Köylerin bazısında tamamen Halaç Türkçesi konuşulurken, bazı köylerde Farsça ve Azerbaycan Türkçesiyle birlikte Halaç Türkçesi de konuşulmaktadır. Halaç köylerinin bazısında Halaç Türkçesi unutulmuş ve halk tamamen Farsça ve Azerbaycan Türkçesi konuşmaktadır.

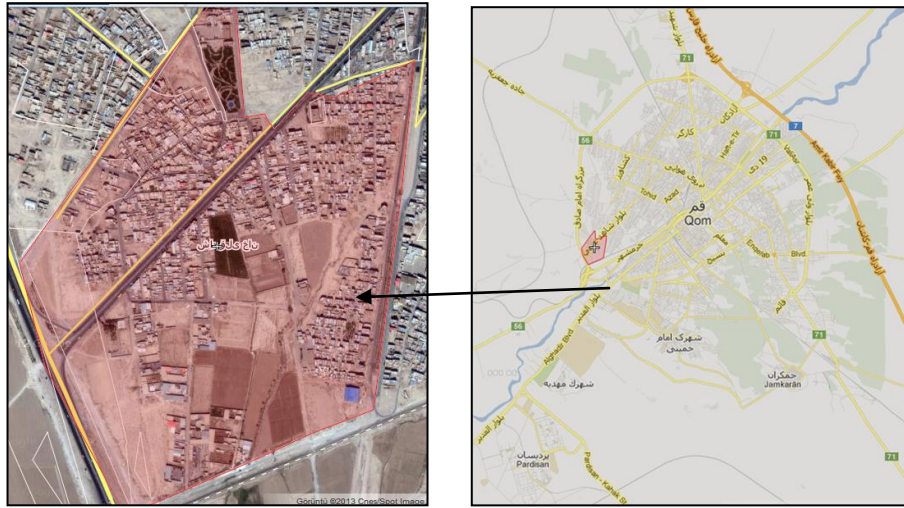

Harita 4: Halaç Türklerinin günümüzde yaşadıkları coğrafya

Aşağıdaki listede Halaç köyleri ve Halaç Türkçesinin konuşulduğu köylerin adı ve coğrafi konumları verilmiştir.¹³

1. *Selefçekan*: Eskiden bir köy olan ve bugün devlet kurumlarında kent olarak tanımlanan bu kenttin önceden Halaç olduğu söylenmektedir. Bugün bu kentte Farsça konuşanların sayısı Halaç Türkçesini konuşanlarından daha fazladır.

2. *Şagalu* (şadgolihan): Şagalu eskiden bir köy idi. Günümüzde ise Kum şehrinin genişlenmesi nedeniyle bu köy Kum'un güney batısında bir mahalleye dönüşmüştür. Şagalu Halaç Türk kültürünün yaşadığı önemli bir köy/mahalledir.

Harita 5: Kum şehri haritası ve Halaç Türklerinin yaşadığı Şagalu Mahallesi

3. *Venareç*. Kum şehrinin güneyinde Kehek ilçesinde¹⁴ bulunan Halaç köyüdür.
4. *Bonçenar*. Merkezi ilinin Aştiyan ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
5. *Herrab* (Baharistan). Merkezi ilinin Aştiyan ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
6. *Mezreie No*. Merkezi ilinin Aştiyan ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
7. *Kardiyān* (Kordican). Merkezi ilinin Aştiyan ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
8. *Serehrud* (Ser rud). Merkezi ilinin Aştiyan ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
9. *Soğurcuk* (Segercug). Merkezi ilinin Aştiyan ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
10. *Nadir Abat*. Merkezi ilinin Aştiyan ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
11. *Feyz Abat*. Merkezi ilinin Aştiyan ilçesine bağlı bir Halaç köyü.

¹³. Bu listede verilen köy adları sahada gözlemlenerek toplanmıştır. Ayrıca Ali Asger Cemrasi ve Abdullah Vaşgani'nin listelerinden de yararlanmıştır.

¹⁴ İran'da resmi ve idari olarak İlçe terimi karşılığı "Bahş" terimi kullanılmaktadır.

12. *Telhab*. Merkezi ilinin¹⁵ Ferahan ilçesine bağlı bir Halaç köyü.

Fotoğraf 6: Telhab Köyünden bir görüntü,

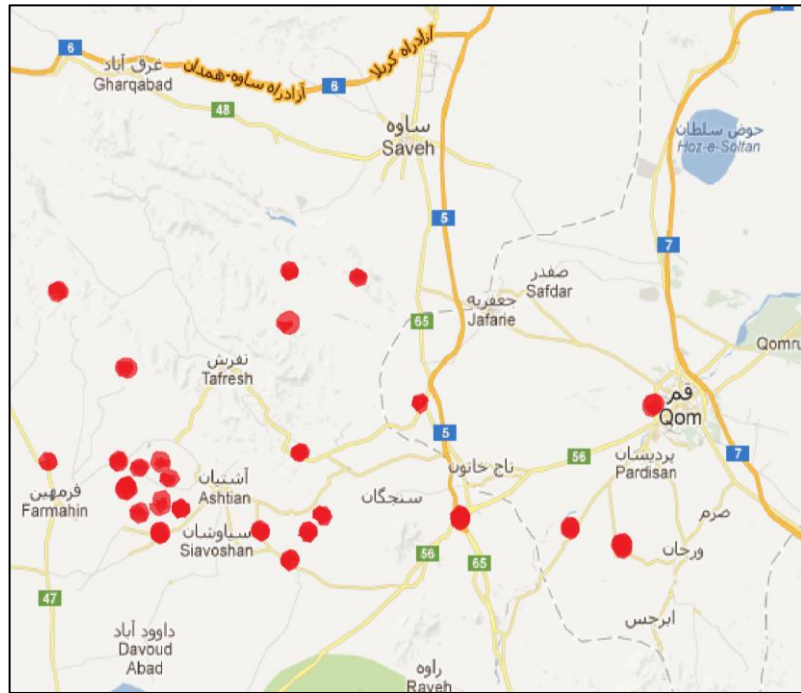
13. *Esfid*. Kum ilinin Destcert ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
14. *Mucan*. Kum ilinin Destcert ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
15. *Çahək*. Kumun ilinin Halacistan ilçesine ve Gahan dehistanına bağlı Halaç köyüdür.
16. *Versan*. Merkezi ilinin Aştiyan ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
17. *Nude* (Haci nebi). Merkezi ilinin Aştiyan ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
18. *Zernuşe*. Merkezi ilinin Aştiyan ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
19. *Zar Abat* (Hezar abat). Merkezi ilinin Aştiyan ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
20. *Sa`d Abat*. Merkezi ilinin Aştiyan ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
21. *Muhsin Abat*. Merkezi ilinin Aştiyan ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
22. *Musi(a) Abat*. Merkezi ilinin Aştiyan ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
23. *Vaşgan*. Merkezi ilinin Ferahan ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
24. *Yengice*. Merkezi ilinin Aştiyan ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
25. *Dermen* (Dermenek). Merkezi ilinin Ferahan ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
26. *Daristan*. Merkezi ilinin Tefriş ilçesinde merkez bölgede bulunan bir Halaç köyü.
27. *Sefid Ab*. Merkezi ilinin Tefreş ilçesinde merkez bölgede bulunan bir Halaç köyü.
28. *Serbend*. Merkezi ilinin Tefreş ilçesinde merkez bölgede bulunan bir Halaç köyü.

¹⁵ İran'da resmi ve idari olarak İl terimi karşılığı "Ostan" terimi kullanılmaktadır.

29. *Keçe* (Keşe). Merkezi ilinin Tefreş ilçesinde merkez bölgede bulunan bir Halaç köyü.
30. *Zernuşe*. Merkezi ilinin Aştiyan ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
31. *Yengce*. Merkezi ilinin Aştiyan ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
32. *Cırık Ağaç*. Kum ilinin Halacistan ilçesinde, Destcert Dehistanında bulunan bir Halaç köyü.
33. *Hurak Abat*. Merkezi ilinin Aştiyan ilçesine bağlı bir Halaç köyü
34. *Esfit*. Kumun Halacistan ilinin Gahan ilçesine bağlı Halaç köyüdür.
35. *Fucerd*. Kum ilinin Destcert ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
36. *Encile*. Kum ilinin Halacistan ilçesinde Gahana bağlı Halaç köyüdür.
37. *Mehr zemin*. Kum ilinin Halacistan ilçesinde Gahana bağlı Halaç köyüdür.
38. *Hilt abat* (Khelt Abat). Bu köyün kesinlikle bir Halaç köyü olduğu bölge ahali tarafından söylenmektedir. Ama günümüzde köy ahali daha çok farsça konuşmaktalar ve Halaç Türkçesi burada unutulmuştur.
39. *Nehir Halaç*. Sayılan bütün köy ve Halaç yerleşkelerinden daha güneylerde bulunan bu köyün ahali yarı Halaç ve yarı farslardır. Köyü bir nehir ikiye bölmektedir. Nehrin bir tarafı Halaç bölgesidir. Buradaki insanların soyadlarında da Halaç sözcüğü geçer. Bu köydeki Halaçların niye bu kadar diğer Halaçlardan uzak düşmeleri enteresan bir durumdur. Büyük ihtimal Halaçların güneye doğru fars bölgesine göç ederken onlardan küçük bir kısmı oraya yerleşmiş olabilirler.
40. *Kasva*. Kum ilinin Halacistan ilçesinde Gahana bağlı Halaç köyüdür.
41. *Seft*. Kum ilinin Halacistan ilçesinde Gahana bağlı Halaç köyüdür.
42. *Deh Divan*. Hemedan ilinin Famenin ilçesine bağlı bir köydür. Vaşgani'ye (2011: 136) göre, bu köyde etnik olarak Beluç ve Halaç Türkleri yaşamaktalar. Ama çoğunlukla ahali tarafından Azerbaycan Türkçesi konuşulmaktadır. Ona göre bu köyün Halaçları genelde Ferahan ilçesinden oraya göç etmişler.
43. *Şaneg*. Merkezi ilinin Muşkabat ilçesine bağlı Halaç köyüdür.
44. *Venan*. Kumun Halacistan vilayeti ve Gahan dehistanına bağlı Halaç köyüdür.
45. *Ağlek*. Kum ilinin Gahan ilçesine bağlı Halaç köyüdür.
46. *Sefit lale*. Kum ilinin Destcert ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
47. *İsa Abat*. Kum ilinin Destcert ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
48. *Mensur Abat*. Kum ilinin Destcert ilçesine bağlı bir Halaç köyü.

49. *Cuze*. Kum ilinin Destcert ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
50. *Zizgan*. Kum ilinin Destcert ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
51. *Soh Dere*. Merkezi ilinin Aştiyan ilçesinde Gerkana bağlı bir Halaç köyü.
52. *Versan*. Merkezi ilinin Aştiyan ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
53. *Şurce (Ulya - Suflla)*. Merkezi ilinin Aştiyan ilçesinde Gerkana bağlı bir Halaç köyü. Azerbaycan Türkçesi ve Halaç Türkçesi konuşuluyor.
54. *Mohamad Abat*. Merkezi ilinin Aştiyan ilçesinde Gerkana bağlı bir Halaç köyü.
55. *Kırmız Çeşme*. Merkezi ilinin Ferehmin ilçesine bağlı bir Halaç köyü. Vaşgani'ye göre bu köyde Azerbaycan Türkçesi ile Halaç Türkçesi konuşulmaktadır. (Vaşgani, 2011: 128)
56. *Hosrovan Bala*. Merkezi ilinin Ferehmin ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
57. *Zevariyan*. Kum ilinin doğu Rahcert ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
58. *Seft*. Kum ilinin Destcert ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
59. *Bağ yek*. Kum ilinin doğu Rahcert ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
60. *İnayet Beyg*. Kum ilinin doğu Rahcert ilçesine bağlı bir Halaç köyü.
61. *Taç Hatun*. Kum ilinin doğu Rahcert ilçesine bağlı bir Halaç köyü.

Harita 6: Merkezi ve Kum illerinde Halaç köylerinin dağılımı. Haritayı doğu ve batı olarak iki kısma bölen hafif renkte çizgi, Kum ve Merkezi ilinin sınırınıdır.

Bu yerleşim noktaları İran'ın genel ülke bölümlerinde bir köy hariç (Nehri Halaç) hepsi Kum ve Merkezi eyaletleri içinde yer almaktadırlar (Nehri Halaç ise İsfahan ilinin bir köyüdür). Bu iki ilin haritası ve Halaç Türklerin bu haritada yerleştikleri noktalar aşağıda verilmiştir. Kum ili ile Merkezi ili komşu olarak, Kum batı ve Merkezi doğu tarafındadır. Halaçlar bu iki ilin birbiriyle ortak sınırları bölgesinde yaşamaktalar.

Sanayileşme ve modernleşme olgusu sonucunda, dünyanın genelinde kentlere doğru bir göç dalgası başlamıştır. Kırsal kesimin insanları kentlere ve büyükşehirlere göçe başlarken yeni hayat biçimi ve yeni kültür ve kimlik sorunlarını da meydana getirmiştir. İran'da da kentleşmenin yeni dalgası 1940'lı yıllarda başlamıştır diyebiliriz. Yani bu yıldan sonra İran'da şehir yaşam biçimi egemen yaşam biçimi olmaya başlamıştır. Halaç Türklerinin köyleri dâhil bütün İran'da köylerin çoğu boşalmaya başlamıştır. Dolayısıyla günümüzde İran büyükşehirleri ve kentlerinde genelde bir mahallede ya da yakın semtlerde oturan Halaç Türkleri bulunmaktadır. Köylerde yapılan görüşme ve incelemelerde, daha çok göç yapılan şehirler sorulmuştur. Yanıt olarak aldığımız bilgilere göre, bu şehirlerin listesi aşağıda verilmiştir.

Halaç Türklerinin en çok yoğun oldukları büyük şehirler ve kentler şu şekilde tespit edilmiştir:

1. Tahran ve çevresi: Halaç Türklerinin en çok yoğun olduğu kenttir. (Çevre derken örneğin İslam Şehir, Endişe Şehriyar gibi şehirler kast edilir)

2. Kum: Daha önce bir köy olan ve Kum'un genişleme sürecinde bu şehre katılan ve bir mahallesini oluşturan Şagalu ahalisi tamamen Halaç'tır. Bu mahalle dışında başka mahallelerde de yoğun olarak yaşayan Halaçlar vardır. Genelde Kum şehri Halaç Türkleri, Şahseven Türkleri ve Azerbaycan Türklerinin yaşadığı bir şehirdir. Şehrin çoğunluğunu oluşturan Türkler tarih boyunca etkileşimde bulunmuşlar. Halaçların Kum şehrinde uzun zamandan beri olmalarını kanıtlayan birçok belge bulunmaktadır. Şehrin en büyük ve etkin İslami medreselerinden biri olan Han medresesi ve onun etrafında ünlü han pazarı Halaç hanlarının birine aitmiş.

3. Kerec: Birkaç yıl önce Tahran'ın bir ilçesiydi; ama günümüzde bir ildir. İl merkezi Kerec şehrinde de yaşayan Halaç Türkleri bulunmaktadır.

4. Aştiyan: Bu şehri çevreleyen 20'nin üzerinde köy günümüzde Halaç Türkçesinin konuşulduğu ve kendilerini Halaç diye tanımlayan insanların yerleşkesidir. Bu köylülerin göç amaçlı köylerden çıkmalarına ilk seçenek Aştiyan şehridir. Şehrin içinde dolaşırken sürekli kendi aralarında Halaç Türkçesi konuşan yaşlı kişilerle karşılaşılır. Bu kentin önemli bir kısmını Halaç Türkleri oluşturmaktadır diye tahmin edebiliriz. Aynı zamanda gözlem yaptığımız köylerin çoğunda (Aştiyan etrafındaki köyler) aileler çocuklarını okula göndermek için her gün bu şehre gelir ve dönerler. Aynı zamanda Aştiyan bütün bu köylerin alışveriş ve Pazar ihtiyaçlarını gidermektedir. Dolayısıyla Aştiyanda yerleşerek hayatlarını devam ettiren birçok Halaç ailesi bulunmaktadır.

5. Ferehmin (Ferahhan): Zaman-zaman Aştiyan örneği gibi Ferahan kenti de çevresindeki köylere bir göç seçeneği olmuştur. Aştiyanla ilgili saydığımız özellikler Ferahan'da da gözlemlendi. Ama şunu da ifade etmek gerekir ki, Ferahan etrafındaki Halaç köylerinden Tahrana daha çok göçler yapılmaktadır. Yani bu çevre insanları seçenek olarak daha çok Tahranı seçiyorlar. Bu bölgenin çoğu görüşmelerinde bu durum söylenmiştir. Aynı zamanda bu köylülerin Tahran'da çok yoğun oldukları mahallelerde vardır. Bulunmuş olduğumuz mahallerin birinde çoğu insanın soy adında Ferahanı kelimesi vardı. Ama sorduğum zaman o çevrenin köylerinden olduklarını söylüyorlardı.

6. Erak: Bu şehir Merkezi eyaletinin büyükşehri ve merkezidir. Bütün eyaletin resmi ve idari işleri bu şehirde yapılmaktadır. Büyük üniversitelere sahiptir. Aynı zamanda sanayileşmiş bir şehirdir. Bu şehre çalışma amaçlı ve eğitim amaçlı göç eden Halaç aile ve insanların sayısı belli olmamasına rağmen büyük bir Halaç kitlesi oraya yerleşmiş ve yaşamaktadırlar. Görüşmelere göre, Halaçların bu şehre göçlerine en çok sebep olan bu şehirde sanayi sitelerinin fazla olmasıdır. Yani çalışma amaçlı göçler bu şehre başka türlerden daha çok olmuştur.

7. Save: Bu şehirde etnik ve dil olarak Save ağı konuşan Azerbaycan Türkleri çoğunlukta dırlar. Aştiyan ve Kum'a göre Save de Halaç Türkü sayısı azdır. Ama yine diğer kentlere göre Halaçlar bu kentte fazladırlar. Halaç Türkleri bu şehirde Azerbaycan Türkleri ve Farslarla bütünleşerek yaşamaktalar.

3.3. HALAÇ TÜRKLERİNİN NÜFUSU

1968-1969 yıllarında, Gerhard Doerfer Halacistan'da bulunarak Halaç Türklerini özellikle dillerini ilk defa dünyaya tanıtan “Khalaj and its relation to the other Turkic languages” makalesinde, Halaç Türkçesini konuşanların 50 köyde dağılık olarak 20,000 kişi olduğunu bildirmiştir.

UNESCO dünyada tehlikede olan diller atlasında (Atlas of the World's Languages in Danger) Halaç Türklerinin sayısı 42,100 kişi olarak bildirilmiştir. Günümüzde Halaç Türklerini araştıranlarından Ali Asger Cemrasi, Halaçların nüfusunu yaklaşık 60,000 olarak söyler.

İran'da yapılan sayımlarda etnik köken özelliği işlenmediği için, Halaç Türk nüfusu dâhil olmak üzere resmi olarak hiçbir etnik, dil ve dinsel grubun sayısı bilinmemektedir. Dolayısıyla Halaç Türklerin nüfusunu tahmin etmek için, farklı kaynaklara, görüşme ve gözlemlerde toplanan bilgilere başvurulmuştur. Dolayısıyla buradaki verilen detaylar araştırma esnasında bölgede toplanan bilgilere dayanır ve kesin bir sayı değildir. Ama tahminin gerçeğe yakın olması için çalışılmıştır.

İran'da nüfus sayımları her 10 yılda bir yapılmaktaydı. Ama son sayım 5 yıl sonra, Ekim 2011'de gerçekleşmiştir. 2011 sayımının verilerine detaylı olarak ulaşılmadığından, 2006 sayımını esas alarak, geçen bölümde tespit ettiğimiz Halaç köylerinin nüfusu çıkarılmıştır. Bu sayılar devlet tarafından yayımlanan verilerden toplanmıştır.

Tablo 4; 2006 sayımlarında Halaç Türklerinin yaşadığı köylerin sayısı

Yerleşim adı	Hane	Nüfus	Yerleşim adı	Hane	Nüfus
Selefçekan	232	730	Horak Abat (Xurk abat)	23	72
Şagalu*			Esfit.	79	289
Venareç.	236	895	Fucerd	114	291
Talhab.	828	3100	Encile	97	272
Bonçenar.	98	413	Mehr zemin.	127	479
Harrab(Beharistan)	18	78	Hilt abat (Xelt Abat).	91	269
Mezreiye no.	225	679	Kasva.	62	143
Kardiyar	409	1667	Şaneg.	60	242
Serehrud	73	286	Venan.	66	192
Soğurcuk (Segercug)	92	260	Ağlek.	36	114
Nadir Abat	135	508	Sefit lale.	20	65
Feyz Abat	155	697	sa Abat.	47	123
Esfid.	79	289	Mensur Abat	63	195
Mucan	63	170	Cuze.	29	95
Çahek	130	395	Zizgan.	111	377
Versan.	51	128	Sorh Deh	29	94
Nude	149	637	Şurce (Ulya - Sufla).	5	13
Zernuşe.	163	687	Mohamad Abat.	22	81
Zar Abat	41	129	Kırmız Çeşme.	43	114
Sa`d Abat	15	65	Hosrovan Bala.	32	77
Muhsin Abat	121	545	Zevariyan.	53	156
Musi(a) Abat	82	336	Seft	25	67
Vaşgan	65	129	Bağ yek	29	94
Yengice	*	*	İnayet Beyg.	50	152
Dermen (Dermenek)	63	173	Taç Hatun.	81	268
Daristan.	47	133	Hurçe	62	213
Sefid Ab.	49	143	Halaç Abat	73	282
Serbend.	55	155	Cırık Ağaç.	29	106
Keçe (Keşe).	59	187			

* Şagalu nüfusu sonraki kısımlarda verilmiştir.

Bu verilere göre, bütün köylerde toplam 1831 hane ve 5726 kişi yaşamaktadır. Bu sayıda “Şagalı”nın nüfusu bulunmamaktadır. Şagalı, Kum şehrinin şu an bir mahallesi olduğuna göre devlet tarafında ayrıntılı bilgilere ulaşılmamıştır. Ama gözlem esnasında elde edilen bilgilere göre bu mahallede ortalama 1500 hane ve yaklaşık 6000 kişi bulunmaktadır. Kum şehrinin Şagalı mahallesi dışında bulunan Halaç nüfusu 2000 hane, 7,200 kişi tahmin edilmektedir.

Tablodaki verilerin analizine dikkat edersek, ortalama hane halkı nüfusu 3.09 kişidir. Ülkenin genel ortalamasında, hane halkı nüfusu 2006’da 4 ve 2011’de 3.6 olarak kayıt edilmiştir. Bu verilere dayanarak Halaç köylerinde hane halkı nüfusu ülke genelinden daha azdır diyebiliriz. Bunun nedenleri araştırılırken iki ihtimal öne çıkar. Birincisi Halaç köylerinde ülke geneline göre doğum oranı düşüktür. İkinci ihtimal bu ki; Halaç köylerinde hanelerden göç dolayısıyla köyleri terk eden kişi sayısı çoktur. Gözlemlenen köylerde elde edilen bulgulara göre, ikinci ihtimal daha olasılık taşımaktadır. Genelde Şagalı hariç alan araştırması yapılan köylerde çocuk sayısı çok düşük seviyede idi. Hatta bazı köylerde hiç çocuğa rastlanmadık durumlar da dikkat çekicidir. Aksine yaşlılar ve emeklilerin sayısı köylerde daha da fazlaydı. Görüşme yapılan bütün hanelerin hemen-hemen genç çocukları askerlik biter bitmez büyük şehirler ve sanayileşmiş kentlere göç ederler. Bu göçlere neden olan faktörlerin içinde en çok söylenen iş ve eğitim olmuştur. Bölgede 10 yıldır sürmekte olan kuraklık nedeniyle köylerde ziraat ve başka geçim kaynağı olabilecek işler kısıtlanmış durumda. Dolayısıyla gençler ve hatta hanenin tamamı iş amaçlı göç etmeye mecbur kalmışlar.

Görüşme yapılan kişilerce, Tahran ve çevresi, Kum, Kerec, Aştiyan, Ferehmin, Erak ve Save Halaçların daha yoğun şekilde göç ettikleri şehirlerdir. Bunların içinde en çok göç edilen şehir Tahran’dır. Tahran’da görüşülen hane ve kişilerden toplanan verilere göre, yaklaşık 5500 civarında Halaç hanesi bulunmaktadır. Bu rakamın tabanını 2011 ülke genelinde hane halkı nüfusunun ortalamasına (3.6) çarparsak 18000 kişi olur. Bu rakam sadece Tahran’da yaşayan Halaç Türkünün sayısıdır. Diğer şehirlerde, yani Kum, Kerec, Aştiyan, Ferahan, Erak ve Save’de de Halaçların sayısı dikkat çekicidir. Yine görüşlerden ve gözlemlerden yola çıkarak bu şehirlerdeki Halaçların nüfusu tahmin edilmiştir. Tahran’dan sonra Halaçların yoğun olduğu şehirler olarak bilinen Kerec’de ortalama 2000 hane 7,200 kişi, Aştiyan’da 700 hane, 2,520 kişi, Ferahan’da 400 hane 1440 kişi, Erak’ta 1000 hane, 3,600 kişi ve Save’de de 200 hane 720 kişi ve genel

Tahran çevresindeki şehir ve sitelerde de 4000 hane 14400 kişinin Halaç olduğu tahmin edilmektedir.

Bu sayıları toplayarak, şu an İran'da 66,000 Halaç Türkü olduğunu tahmin edebiliriz. Bunlar yukarda da üzerinde durduğumuz gibi, köyler, kentler ve büyükşehirler dâhil olmak üzere İran coğrafyasının ortalarında yer almışlar. Bu sayı günümüzde Halaç Türkçesini konuşanların sayısı olarak Halaç adı taşıyarak ama daha Halaç Türkçesi konuşulmayan köyleri içermemektedir.

Yukarda adı geçen Halaç köyleri ve Halaçların göç ettikleri kentlerin ayrı nüfus artış oranını incelenmesinin olasılığı olmadığına göre, yalnız Telhab köyünde 50 sene içinde nasıl bir artış sergilediği örnek olarak incelenir. Bu köy diğer köylere göre daha fazla nüfusa sahip olarak okuryazarlık oranı da yüksektir. Dolayısıyla eğitim görmüş insanların fazla olduğu bu köy, demografik açıdan daha çok araştırılmıştır.

Tablo 5: 1956-2006 yılları arası Telhab köyü nüfusu

Yıl	1956	1966	1976	1986	1996	2006
Nüfus sayısı (kişi)	1020	1576	2066	2713	3036	3100
Hane sayısı	210	357	419	532	655	828
Ortalama hane nüfusu sayısı	4.8	4.4	4.9	5	5	3.75
Artış yüzdesi	1.53	% 2.75	% 2.75	%1.5	%0.2	

İran resmi istatistik merkezinin yayımladığı verilerden çıkarılan bilgilere göre, 1966-1976 yılları arasında doğumların artışından dolayı nüfusun artış oranında yükselme görülmektedir. 1986-1996 yıllarında ise nüfus artışı ülke genelinde % 2.9 olarak kaydedilmiştir. Bu köyde ise nüfus artışı ülke genelinden az olarak %1.5'tir. Bu yüzde, bu yıllarda şehirlere göçün ne kadar olduğunu ortaya çıkarır. Görüşme yapılan kişiler de bu yıllarda göç oranının yüksek olduğunu söylemişlerdir. Bundan bir sonraki dönemde (1996-2006) ise nüfus artışı % 0.2'dir. Yani yoğun göçler bu dönemden daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Genelde 1956-2012 yılları arasında ülke genelinde köy nüfusu artış oranı % 1.8'dir. Telhab'da ise bu oran % 1.75'dir. Bu istatistiklere dayanarak Telhab köyünün ülke geneline göre, göçten dolayı nüfus artışının düşük olduğunu görmekteyiz.

2006 verilerine göre Telhab köyünün nüfusunun 1588'i kadın, 1644'ü erkektir.

Demografi bilimi, doğum ve ölüm oranının köylerde şehirlere göre yüksek olduğunu savunur. Çocuk cinsiyeti açısından erkeğin daha çok tercih edildiği ve kızların düşük yaşlarda evlendirilmesi, köylerde doğum oranının yüksek olduğuna neden olabilir. Ayrıca köylerde çocuk bir işgücü olarak görmektedir. Ziraat ve köy işlerinin fazla kişi gerektirdiğine göre aileler fazla çocuk yapmak isterler. Dolayısıyla köy doğum oranı genel olarak şehirlere göre yüksek olur. Geleneksel evliliklerin yaygın olmasından dolayı evlilik yaşları düşüktür. Ölüm oranında ise, çocuk ölümü köylerde şehirlere göre fazladır. Sağlık ve tedavi imkânlarının az olması nedeniyle köylerde şehirlere göre ölüm oranının yüksek olduğu söylenmektedir. 2006 verilerine göre İran genelinde ölüm oranı 1000’de 26 kişidir. Telhab köyünde bu veri bulunmadığından dolayı görüşme yapılan kişilerin görüşlerine dayanarak köyde ölüm oranının ülke genelinden yüksek olduğu tahmin edilmektedir.

Yaş piramidi nüfusu cinsiyet ve yaş açısından kategorize eder. Bu piramit ile bir nüfus biriminin demografik yapısı incelenebilir. 15 yaştan az nüfusun oranı % 40’ı aşarsa genelde nüfus genç sayılır. 2006 verilerine göre Telhab köyünün yaş piramidi aşağıda verilmiştir.

Yaş grubu	Erkek	Kadın	Yüzde	Toplam
0-1	41	25	%2	66
1-4	92	93	%6	185
5-9	129	157	%9	286
10-14	190	172	%11	362
15-19	225	202	%13	427
20-24	220	156	%12	376
25-29	146	148	%9	294
30-34	153	152	%9	305
35-39	92	90	%6	182
40-44	101	78	%6	179
45-49	45	65	%3	110
50-54	41	40	%3	81
55-59	30	43	%2	73
60-64	32	50	%3	82
65 üzeri	107	117	%7	224
toplam	1644	1588	%100	3232

Tablo 3'e göre;

- Köyde en yoğun yaş grubu 10-25 yaşlarıdır. Dolayısıyla köy nüfusunun genç olduğu tespit edilir.
- 0-10 yaş grubu genel nüfusun % 17'sidir. Bu veriye göre, 1996-2006 yıllarında doğum düzeyi yüksektir.
- 45-55 yaş grubu en az nüfusa sahiptir.
- Nüfusun % 10'u 60 yaş üzerindedir.
- 0-14 ve 65 üzeri yaş gruplarının oranı aşağıdaki tabloda verilmiştir;

Tablo 7; Telhab köyünde yaş gruplarının oranı

Yaş grubu	Sayı	Yüzde
0-14	899	28
14-65	2109	65
65 üzeri	224	7

Telhab köyünde, 2006 yılı çalışma oranı verilerine göre, toplam 960 kişi çalışmaktadır. Ülke genelinde köylerde çalışmakta olan kişilerin oranı % 40'tır. Bu oran Telhab köyünde % 30'dur. Ayrıntılı olarak bu veriler aşağıdaki tabloda verilmiştir;

Tablo 8; Telhab köyü çalışma nüfus oranı

Telhab	Kişi	yüzde
Toplam nüfus	3232	---
10-65 yaş grubu	2471	76.5
Faal nüfus	990	30
Çalışan nüfus	960	29.7

2006 yılı verilerine göre Halaç köyü örneğinde Telhab köyünde göç olgusu

Göç olgusu toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik nedenlerden meydana gelmektedir. Genel olarak göçe nedenleri iki kategoride incelenebilir:

1. Şehirlerin cazibesi: şehirlerde, büyük sanayi siteleri ve geniş inşaat işleri için çok sayıda işçiye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu işgücünün büyük kısmını köylerden göçen

gençler gidermekteler. Köylüye göre şehir daha çok gelir sağlar. Ayrıca şehirler köylere göre vatandaşa daha fazla hizmet sunmaktadırlar. Şehrin çekici refah yüzü ve iş imkânları gençlerin köylerden şehirlere göçmesini desteklemektedir.

2. İkinci neden, köylerin zor yaşam koşullarıdır. Köylerde hayat şehirlere göre daha zordur. Sorunların, örneğin işsizlik, fakirlik, düşük gelir, sağlık, tedavi ve eğitim imkânlarının düşük olması insanları köylerden göçmeye zorlar.

Göç olgusu köy nüfus yapısını derinden etkiler. Nüfus yapısını değişime uğratan nedenler genelde köy toplumunun ve kültürünün yapısını etkiler. Göç gönüllüleri ilk etapta gençlerdir. Genç sayısı düşen köylerde orta yaşlı ve yaşlı grup sayısı çoğalır. Nüfus yapısında düzen olmazsa toplum dengesiz hale gelir. Bunun negatif olarak en önemli sonucu şu ki; köyde genç nüfusun düşmesiyle doğum oranı da düşer. Göç etmeyen ve köylerde kalan gençler arkadaş ve akrabalarının yokluğunda sıkırlar ve onlarda da göç meyli artar. Bütün bunlar köyün doğrudan ekonomisini ve geçimini etkiler.

Halaç köylerinde göç oranı ülke genelindeki orandan daha yüksektir. Örneğin demografisi incelenen Telhab köyünde nüfus artış oranı 50 sene içinde yıldan yıla düşmektedir. Bununla birlikte yeni kurulan hane sayısı da sürekli düşmektedir. İstatistiklere bakarsak, ülke genelinden düşük olan bu artış oranları belli nedenleri çağrıştırmaktadır. Bu oranın düşmesinin birinci nedeni genelde Halaç Türklerinde ve özellikle Telhab köyünde göç olgusudur. Aşağıdaki tablo 2006 verilerine göre nüfus artış oranının düşmesini Telhab köyünde göstermektedir.

Tablo 9: 2006 yılı verilerine göre Telhab köyünde nüfus artış oranı

Telhab	1966-1976	1976-1986	1986-1996	1996-2006
Nüfus değişikliği (kişi)	490+	647+	323+	64+

4. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Alan araştırması kapsamında gerçekleştirilen görüşme ve gözlemler aracılığıyla elde edilen verilerden yola çıkarak Halaç Türk topluluğunun kültürü ve toplumsal ilişkileri değerlendirilmiştir.

Halaç Türklerinin sosyo-kültürel yapısı kapsamında aile, akrabalık, ekonomi, eğitim ve inanç sisteminin özellikleri ele alınmıştır. Bu doğrultuda görüşülen kişi, aile ve grupların görüşleri, eylem ve davranışları değerlendirilmiştir.

4.1. HALAÇ TÜRKLERİNDE AİLE

Toplumsal kurumların en önemlisi ve toplumsal yaşamın ilkelerini oluşturan kurum aile kurumudur. Temel işlevlere ve özgü ilişkilere sahip olarak insan yaşamını farklı yönlerden etkiler. Aile kurumu toplumdan topluma farklılık gösterse de insanları içinde barındıran ve sosyalleştiren bir kurumdur. Aile, insanın ilk karşılaştığı temel kurumdur.

Anthony Giddens'e göre (2005: 173), "aile, birbirine doğrudan akrabalık bağlarıyla bağlı olan, erişkin üyelerin çocuklara bırakma sorumluluğunu üstlendiği bir insan topluluğudur." Aile, "nüfusu yenileme, milli kültürü taşıma, çocukları sosyalleştirme, ekonomik, biyolojik ve psikolojik tatmin işlevlerinin yerine getirildiği bir müessese"dir (Erkal, 1984: 76). Ayrıca aile cinsel davranışların düzenleyicisi ve neslin devamını sürdüren bir kurumdur. Ailede kurulan bağlar, bireyin hayatı boyunca sürer ve bireyin geleceğini belirleyecek kadar önem taşır. Bu bağların temeli sevgi bağıdır, evlilikle başlar ve kan bağı veya evlâtlık yoluyla da devam eder. Bireyler bu bağlar aracılığıyla karşılıklı etkileşimde bulunur, iş bölümünü öğrenir, ödevler ve işlevler üstlenir. Bu da bir grup ve genelde toplumun ayakta durmasının ilkeleridir. İlke derken birincil gruplar kast edilir. Toplumlara oluşturan temel ilkeler birincil gruplarda oluşur ve devam

ettirilir. Aile birincil grup olarak bireylerin genel toplumsal işlevlerini ve ödevlerini onlara anlatır ve öğretir.

"Aile, biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün sürekliliğini sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı, o güne dek toplumda oluşturulmuş maddi ve manevi zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal yönleri bulunan toplumsal bir birimdir." (Sayın, 1990: 2)

İşlevselcilere göre, aile toplumun bütünlüğünü sağlayan bir kurumdur. İşlevselcilikteki vurgu daha çok aile yapısı ve onun işleyişi üzerindedir. Onlara göre de, aile her hangi bir toplumun temelidir. Psikolojik olarak aile, üyelerinin duygusal ihtiyaçlarını sağlar, sevgi ve saygı duyguları karşılar. Ekonomik olarak ise, aile üyelerinin beslenme, barınma ve korunma gibi ihtiyaçlarını karşılar. Cinsellik davranışlarının düzenlenmesini ve neslin devamını sağlayan aile, insan türünün devamını sağlar. Ayrıca sosyal hayatın ana şekillerinden biri olarak aile, sosyal bir grup, sosyal bir birlik, sosyal bir örgüt, bir topluluk, sosyal bir kurum ve hatta sosyal bir yapı şekli olarak ayrı-ayrı işlevlere sahiptir. Hem geleneksel hem de modern biçiminde, aile bu işlevi yerine getirmiş ve getirmektedir.

Talcott Parsons'a göre ailenin iki önemli işlevi vardır:

- Toplumsallaşmayı sağlama
- Kişiliğin dengelenmesini sağlama

Toplumsallaşma; çocukların ait olduğu toplumun değer yargılarını, görüşlerini, normlarını, örf ve âdetlerini, müziğini, sanatını kısaca toplumun kültürel ölçütlerini öğrendikleri bir süreçtir. Toplumsallaşma önemli ölçüde çocukluğun ilk yıllarında gerçekleştiği için, insanın kişiliğinin gelişimindeki en önemli kurum ailedir. Kişiliğin dengelenmesi ise, yetişkin aile üyelerinin duygusal olarak desteklemesiyle mümkün olabilir. Ailenin bu işlevi yaşamsal bir öneme sahiptir.

Parsons ve Bales'e göre sanayileşmiş toplumlarda çekirdek aile, toplumun gereksinmelerini karşılayabilecek en donanımlı birimdir. Aile içerisindeki roller de özelleştirilmiştir. Erkek, ailenin geçimini sağlamak üzere dışarıda çalışır; kadın ise ev ortamında sevecen ve duygusal bir rol üstlenir.

Aile ile ilgili işlevselci kuramlar ev içinde erkek ve kadın arasındaki iş bölümünü doğal ve haklı bir bölünmemiş gibi gösterdiği için eleştirilere uğramıştır. Ayrıca tarihsel süreç içinde zaman-zaman bu görev paylaşımına uyulmadığı görülmektedir. Savaş, ekonomik bunalım, kadınların da meslek sahibi olmaları, erkek eşin kaybı veya boşanma vb. nedenlerle kadınların ev içindeki anne rollerine ek olarak ev dışında da çalıştıkları görülmüştür. Ayrıca çocukların toplumsallaştırılmasında okul gibi diğer toplumsal birimlerin de etkili oldukları, burada tek söz sahibi olan birimin aile olmadığı saptanmıştır. İşlevselcilik kuramının çekirdek aile biçimine uymayan diğer aile çeşitlerini dikkate almamış olduğu da eleştiri konusu yapılmıştır. Bütün bu nedenlerle Parsons ve Bales tarafından önerilen işlevselcilik kuramı önemini yitirmiştir.

Aile'nin her başka toplumsal kurum gibi özellikleri vardır. Aile sosyolojisi ve kültürel antropoloji gibi prensiplerde aile kurumu “çekirdek aile” (nuclear family) ve “geniş aile” (extended family) olarak iki tipe ayrılır. Çekirdek aile tipinde iki yetişkin insan, kendi çocuklarıyla ya da evlat edindikleri çocuklarla birlikte bir evde yaşarlar. Sanayileşmiş ve genel anlamda modern toplumlarda, çekirdek aile tipi en çok görünen tiptir. Çekirdek ailede evli çift ve çocuklarının dışındaki yakın akrabalar aynı evde yaşayabilirler. Böyle bir durumda aile, geniş aile tipi olarak tanımlanır. “Geniş aile, büyükanneler, büyükbabalar, erkek kardeşlerle karılarını, kız kardeşlerle kocalarını, halaları, yeğenleri içerebilir” (Giddens, 2005: 173). Geniş aile üç, dört ve bazen beş kuşaktan oluşan ata, oğul, torun ve onların çocukları ve de kardeşlerin ailelerini birleştiren bir toplumsal kolektiftir.

Günümüzde geniş aileler genel olarak çoğu toplumlarda parçalanarak çekirdek aileleri oluşturmuşlardır. Özellikle bu araştırmanın evreninde incelenen aile yapısı, İslamiyet'in kabulü gibi tarihi dönüşüm noktalarında yeni biçimler ve formlar kazanmıştır. Bunun gibi etkili dönüşümler, örneğin göçebelikten yerleşim biçimine geçiş, geleneksellikten modernliğe, feodal toplumdaki sanayi toplumuna geçişlerde, aile tipleri, ilişkileri, işlevleri ve genel olarak yapısı derinden etkilenmiş ve değişmiştir.

Parsons'e göre (1960), sanayi öncesi toplumda, aile temel üretim birimi olduğuna göre ve emek yoğun üretimden yapıldığına göre, günümüzde daha yaygın olan, anne baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan “çekirdek aile” yerine “geniş aile”ye ihtiyaç vardı. İşlevselcilik görüşünde, sanayi toplumu ortak bazı değerleri paylaşan vatandaşlardan

oluşan bir yapıyı gerektirir. Böylece sanayi toplumunda çekirdek aile, çocukların toplumsallaşması ve erişkinlerin istikrar kazanması gibi iki temel işlevi görmekten sorumlu birim olarak desteklenir. Sanayi öncesi toplumda geniş ailede akrabalar veya üyesi olunan kabile/aşiretin üyeleri tarafından toplumsallaşan çocuklar, artık çekirdek ailede sosyal bir varlık olmayı öğreneceklerdir. Erişkinler de daha önceki dönemlerin hiçbirinde yaşanmayan şekilde sanayi toplumunun acımasız çalışma koşullarında geçim derdine düşerek kentlerde son derece büyük gerginlikler içinde yaşadıklarından, aile, üyelerinin sorunlarını çözümlenerek onlara istikrar kazandırma işlevini üstlenmektedir. Sanayi toplumunda, küçük ailenin yer değiştirmesi, bir bölgeden diğerine göç etmesi pratik olarak da daha kolaydır. Çünkü artık insanlar sürekli iş ve yer değiştirerek aşama kaydeder hale gelmişlerdir. Sonuç olarak daha önce tarımcı aşamada iken sahip olduğumuz ailenin özellikleri önemini kaybetmekte, nereden geldiğimiz, kimlerden olduğumuz sorgulanmamakta ve sanayi toplumundaki başarı ve refah için çekirdek aile ideal norm olmaktadır (Kasapoğlu ve diğerleri, 2012: 11). Dolayısıyla toplumlar değişirken aile de bir toplumsal kurum olarak değişir. Farklı toplumların farklı aile tipine rastlayabiliriz. Modern toplumdan geleneksel topluma, kent ailesinden köy ailesine, hatta coğrafyadan coğrafyaya değişen aile, ortak özelliklere de sahiptir.

Talcott Parsons, “Ailede Toplumsallaşma ve Etkileşim Süreci” başlıklı makalesinde, cinsiyete dayalı rol ayrışmasının araçlı ve anlatımlı roller arasındaki yapısal bir ayrışma olduğunu ifade etmektedir. Temel olarak aile ile toplum arasındaki ilişkiyle ilgili olan, amaca ulaşmayı ve uyumu içeren roller “araçlı rollerdir”. “Anlatımlı roller” ise, ailenin iç yapısı ve işlevleriyle ilgilidir ve bütünleşmeyi içermektedir. Modern sanayi toplumunda, çekirdek aile içinde “araçsal roller” erkekler, “duygusal roller” ise kadınlar tarafından yerine getirilir. Kadınların anlatımlı roller için uygun kişiler olmalarının nedeni, çocuk doğurmaları, bakım ve beslenmeyle ilgilenmeleridir (Aktaran Ecevit, 1998: 76).

Halaç Türklerinin aile yapılarının genel Türk ailesiyle ne gibi benzerlik ve farklılık gösterdiğini ele almak için Türk ailesinin yapısını incelemek gerekir. Türk ailesi İslam öncesi ve İslam sonrası dönemlere ayırarak ele alınmaktadır. İslam öncesinde Türk ailesi, M.Ö, Proto-Türk, Hunlar ve Göktürkler dönemine ayrılarak araştırılmıştır. Halaçlar ilk önce bir Türk topluluğu olarak tarih bölümünde de vurgulandığı gibi

Hunların bir koludur. Dolayısıyla eski Halaç Türklerinde aile durumunu araştırmak için genel olarak Türklerde ve özellikle Hunlarda aile durumunu incelememiz gerekiyor.

Eski Türk toplumlarında ilk sosyal birlik olan aile (uguş/oguş) bütün sosyal yapının çekirdeğini oluşturmuştur. Çok geniş coğrafyalara yayılan Türklerin varlıklarını korumak için güçlü aile yapısına sahip olmaları gerekmektedir. Türklerde sosyal açıdan “geniş aile tipi” yaygınken, hane halkı ve konargöçer bozkır yaşamında “çekirdek aile tipi”nin yaygın olduğu söylenebilir. Özgür olan ve Asya Hunlarından beri ata binip ok atan, top oynayıp güreş tutmak gibi ağır sporlar yapan Türk kadını aile içinde güç ve itibar sahibiydi. Gerek aile içi gerekse sosyal ilişkilerde “töre”ye uymak gerekiyordu. (Öztürk, 2011: 256)

Proto-Türklerin aile yapısı, temelde monogami/tekeşli bir evlilik modeline dayanır. Bunlarda aile son derece kutsaldır ve eşleri birbirinin yanında tutan sevgi ilkesidir. Türkdoğan (1992, 41), evlenme ve aile kurumlarını birbirinden ayırır. Ona göre evlenme, iki zıt cinsiyet arasında toplumsal olarak düşünülen bir birliktir. Böylece, evlenme; gerek kadın gerek erkek gerekse erkek veya kadın tarafından aile sistemine bir seri yeni akrabaların kazanılmasını sağlar. Aile, ancak zıt cinsiyetler arasındaki evlenme denilen sosyal birliğin sağlanması sonucu gerçek kimliğini kazanır.

Türkdoğan (1992: 34), Moğolların aksine Türklerin aracılar yoluyla evlenmelerini öne sürmüştür. Bu gelenekte kadının yeri çok önemli görülüyor. “Ögel’in de isabetle belirttiği üzere, Türk ailesinin tarihi gelişimi ve özelliklerini sadece folklorla değil Türk tarihinin akışı içinde aramak gerekir. Ona göre, Türklerde yalnızca baba ailesi görülüyor. Türklerde ana ailesinin izlerine rastlanılmamıştır. Türklerde toplumun çekirdeği aileden oluşur. Bu da baba, oğul ve torunlardan ibarettir. Evlenip giden kızlar ile onların çocukları, aileden sayılmazlardı. Görülüyor ki, Türk aile düzeni, adeta bir “aile sigortası” halinde kurulmuştur. Eski Türklerde babadan sonra aileyi anne temsil ederdi. Bunun için annenin yeri, babanın diğer akrabalarından ileri olurdu. Babanın mirası anneye değerdı. Çocukların valisi o idi. Türk tarihinde kadınların hükümdarların naibi olabilmeleri veya devlet içinde büyük söz sahibi olmaları da bundan ileri geliyordu (Türkdoğan, 1992: 256).

Kök Türklerde baba ve amca ölünce onların oğulları ya da küçük kardeşleri, geriye kalan dullarıyla evlenirler. Baba, amca ve ağabey ölünce, öz ana ve kız kardeşler

dışında onların dul ve yetimleriyle evlenme geleneğine, Leviratus deniliyor. 13. yy.ın bütün gezginleri, Moğol ve Tatarların (Kuman, Oğuz, Türk) Leviratus uyguladıklarını yazıyorlar. (S. Divitçioğlu, : 154-59) İşlevsel olarak bu davranış ailenin babadan sonra dağılmamasını sağlardı. Özellikle aileye ait mallar ve hayvanlar miras geleneği nedeniyle dağılıp parçalanmasına mani olurdu. Bunun gibi evlenmelerin benzeri eski Türk ailesinde çoktur. Örneğin eşi ölen gelin kayınlardan birisiyle evlenirdi. Bu gibi evlilikler ekonomik olarak aileyi toparlamaktan öteye, ailenin güvenliğini de kuşaklar boyunca sağlardı. Günümüzde de bazı Türk yörelerinde bu gibi evlilik geleneğini biraz değişse bile bazen görebiliriz.

Karahanlılar döneminde (8. yy) Türklerin kabul ettiği İslamiyet, genel Türk kültüründe ve toplumsal kurumlarında önemli etkiler bırakarak yeni değerler ve normlar getirmiş oldu. Çoğu yönden de İslam'ın değer ve normları Türk kültüründe eskiden bulunanlarla örtüştü.

“İslami Türk ailesi, eski Türk ailesinden kaynaklanan özelliklerini yeni normlarla daha da güçlenmiştir. Evlenme kadar boşanma da töre ve geleneklerin ötesinde yasallık kimliğine sahiptir. Günümüzde başlık hususunda ileri sürülen görüşler, hemen-hemen aynı dar kalıpların bir devamından başka bir şey değildir. Kalın veya başlık eski Türk geleneğinden kalma ailenin bir sigortasıdır. Bu gelenek İslamla da özelliğini koruduğu gibi, yeni İslami normlarla da kadının hakları daha da pekiştirilmiş olmaktadır.”(Türkdoğan, 1992: 48)

Sonuç olarak Türk ailesi, eski Türk (İslamiyet öncesi) aile yapısını ve kimliğini koruyarak İslami normlarıyla bir sentez oluşturacak biçimde aile dokusunu medyana getirmiştir. Modern döneme kadar süregelen aile kurumu, modernleşmenin yeni getirdiği değerler ve normlardan da etkilenmiş veya batılılaşmıştır. Sonuçta batılılaşmış bir aile modeli denilen bir aile ortaya çıkmıştır. Bu aile modeli aynı zamanda İslamiyet kural ve geleneklerinin oluşturduğu köklere de dayalı kalmıştır. Özetle, eski Türk ailesinin değer ve normları, İslamiyet'in getirdiği kurallar ve batı medeniyetinden aldığı yeniliklerle birleşerek günümüzde yeniden yapılanmıştır.

Genel Türk aile yapısında olduğu gibi, Halaç Türklerinde de klasik aile birliklerin kuralları, geleneksel biçimleri, görenek ve gelenekleri 20. yy başlarına kadar muhafaza edilmiştir. 20. yy'a kadar Halaç ailesinin çoğu göçebe olmak üzere geniş aile tipi görünmektedir. Yerleşen akraba aileler bir evde yaşar ve bir hane reisinden söz dinlerdiler. Hane reisi “**bidik baba**” (büyük baba) idi. Bidik baba aile içi ilişkilerini

adaletle düzenlerdi. Reisin üstlendiği görevlere karşılıklı olarak büyük haklar verilirdi. O, aile içi görevleri dağıtan, işbölümünü düzenleyen ve geliri yöneterek tekrar üyeler arasında paylaşırdı. Bununla birlikte “nenecan” denilen bidik babanın karısı ev içi işleri yönetir ve görevleri kadınlar ve kızlar arasında bölerdi.

Yukarda da denilen dönüşümlerden etkilenerek süre gele Halaç ailesi çoğu değişikliklere maruz kalmıştır. Özellikle 1917-1918 (birinci dünya savaşı dönemi) kuraklığı ve kıtlığı genelde İran ve özellikle Halaçların yaşadığı bölgeyi olumsuz etkiledi. Bununla birlikte ölümcül hastalıklar ülkeyi sarmıştır. Mohammad Goli Mecc, *1917-1919 İran'da Büyük Kıtlık ve Soykırım (The Great Famine and Genocide in Persia 1917 -1919)* kitabında da vurguladığı gibi, bu kuraklık ve kıtlıklardan dolayı İran'da genel nüfusun yaklaşık %40'ı ölmüştür. Halaç Türklerinin yaşadığı bölge Hamadan ili ile birlikte, kıtlığın ziraat ve hayvan hasarları ve insan ölümlerinin en yoğun olduğu bölge olarak bilinmektedir. Bu olay Halaç toplumunu derinden etkileyerek söz konusu aile yapısını da değiştirmiştir. Geniş aile üyelerinin çoğu öldü. Herkesi kendi başının çaresine bakacak durumda kaldı. Dolayısıyla aileler bu dönem ve sonraki dönemlerde küçülmeye başladılar. Kıtlık ve kuraklık olaydan birkaç yıl sonra, ülke genelinde siyasi iktidarın değişmesi, Kaçar hanedanı yerine Pehlevi devletinin kurulması ve ardından geniş modernizasyon politikalarının yürütülmesi durumu daha da desteklemiştir. Çekirdek ailenin yaygınlaşması İran genelinde bu tarihten başlar. Halaç Türklerinde aile yapısı da bütün bu olaylardan dolayı değişmeğe başlamıştır.

Günümüzde ise, Halaç Türklerinde aile yapısı köy ve kent olmak üzere iki kategoride incelenebilir. Halaç Türk ailesi, evrensel aile ve Türk ailesi tanımında olduğu gibi, anne, baba, çocuklar ve genelde evlilik ve kan bağıyla birbirine bağlı olan kişilerin birliğinden oluşan bir kurumdu. Bu toplumsal birlik, tarihte ve günümüzde Halaç Türk topluluklarının önemli parçasını oluşturmuş ve üyesi olan kişilerin ekonomik ve toplumsal birliğini sağlamıştır.

Halaç Türklerinde “Kişi Kal” veya “Keşe Kal” denilen aile, eski Türklerde “oğuş” denilen toplumsal birlikle aynı işlev ve öneme sahiptir. Halaç Türklerinde aile, toplumsal bünyenin çekirdeği durumundadır. Tarih bölümünde izah edildiği gibi, dünyanın dört bir köşesini dolaşan ve tarih boyu sürekli parçalanan, dağılan, göç eden

ve sürgün ettirilen Halaç Türklerinin günümüze dek hayat sürdürebilmelerinin önemli sebebi aileyi sağlam temeller üzerinde bina etmeleri olmuştur.

Küreselleşme ve medeniyetler arası kültürel etkileşimden dolayı, Halaç ailesinin yapı özellikleri ve işlevleri genel aile tanımından pek fark göstermez. Aynı zamanda, İran genelinde uygulanmakta olan devlet aile politikaları ve din kuralları nedeniyle ülkenin genel aile yapısıyla da bütünleşmiştir. Bu bütünleşme sadece yapıda değil aynı zamanda aile sorunlarında da ortak sorunlarla karşılaşmaktadır. Birde azınlık konumunda olan Halaç Türklerine uygulanan asimilasyon sürecinde bütün kurumlar aile kurumu dâhil derinden etkilenmiş ve hatta tamamen ötekileştirilmiştir.

Bütün değişikliklere rağmen, günümüzde Halaç Türklerinde kültürel ve dilsel kalıntıların çoğu, aile kurumunda muhafaza edilmiş ve bugüne aktarılmıştır. Dolayısıyla aile kurumu, Halaç Türklerinin kültürel hayatında ve bu kültürü devam ettirmelerinde çok önemli bir role sahiptir.

Şagalu'da yapılan bir görüşmede, "K. R" Şagalu Halaçlarının aileye verdikleri önem hakkında şu ifadelerde bulunmuştur;

"...Bizim (Şagalu Halaçları) aile dışında yaptığımız her iş, aile için olur. Sabahdan akşama durmadan çalışırız. Hepsi ailem içindir. Çocuklarımı yetiştirmek, okutmak ve iyi yerlerde görmek en büyük arzumdur..."

Bu araştırmada, Halaç aile tipolojisi, aile içi gelenek ve görenek, hane içi işbölümü, evlilik, boşanma ve aile içi statü özellikleri incelenmiş ve tespit edilmiştir. İncelemeyi gerçekleştirmek için Halaç aile yapısı üç yönde incelenmiştir; ailede üye yoğunluğu, kuşakların genişliği ve aile başkanlığı ve yönetimi. Bulgulara göre Halaç ailesi üç aile tipi sergilemektedir: Çekirdek Aile, geniş aile, çekirdekten geniş ve ya aksine değişen aile.

Genel olarak günümüzde, Halaç Türklerinde eşler ve evlenmemiş çocuklardan oluşan çekirdek aile, en sık rastlanan aile tipidir. Onlarda çekirdek aileden sonra en sık görülen aile tipi geniş ailedir. Geniş ailelerin barındırdıkları bireyler, birbirinden farklıdır. Geniş ailede anne ve babayla ya da bunların birisi ile birlikte evli ve bekar erkek çocukları ve kızlar bir evde yaşarlar. Özellikle bazı Halaç köylerinde rastlandığımız bazı aileler yılın bazı dönemlerinde çekirdek ve bazı dönemlerde ise geniş şekilde görünmektedirler. Bu durum hatta haftadan haftaya bile değişebilir. Hafta içi çekirdek aile sayıları bir topluluk, hafta sonu geniş aile tipindeki özellikleri göstermektedir.

Köylerde yaşayan Halaç aileler, şehirlerde yaşayan ailelerle önemli farklılıklar göstermektedir. Ayrıca kentleşmekte olan köylerde, aileler şehir yaşam biçimine geçmek için değişikliğe uğrar ve özellikler gösterir. Gözlemlenen Halaç yörelerinde köyden köye de aile farklılıkları görünmektedir. Dolayısıyla, Halaç ailesi daha çok çekirdek aile özelliklerini göstermesine rağmen, çeşitli köylerde ve kentlerde dağınık şekilde yaşayan Halaç Türklerinin hepsini içeren bir ortak aile tipini savunmak da zordur.

Aile içi ilişkileri değerlendirmek için, aile üyelerinin yer aldıkları kuşaklarda incelenmelidir. Çekirdek Halaç ailesinde baba ve anne birinci kuşak, kız ve erkek çocuklar ikinci kuşak olarak tanımlanabilir. Akkaya'nın (1979: 97) da açıkladığı gibi, geniş ailede bulunan büyükbaba ve büyükanne birinci, anne ve baba ikinci, erkek çocuk, kız çocuk ve gelin üçüncü, erkek torun, kız torun ve bunların eşleri dördüncü kuşak olarak kabul edilmiştir. Özetle, geniş aile de ortalama 4 kuşak ve çekirdek ailede 2 kuşak insanları bir arada yaşar.

Halaç köylerinden kentlere doğru göç olgusu, geniş aile yapısını olumsuz yönde etkilemiştir. Telhab köyünde, 68 yaşında bir hane reisi olan "G. P", geniş aileden ayrılan ve kentlere göç eden aile üyeleri hakkında şöyle ifade etmiştir;

"Kentlerde kendilerine aile kuran gençler ebeveynlerine az uğrarlar. Daha dönüb de köyde bizimle birlikte kalmazlar. Benim 2 oğlum Tahran'dadır. Ne yapıp ettiklerini bilmem. Orada karısı ve çocuklarıyla yaşamayı gelip de burada bizimle yaşamaya tercih eder. Tabi ki işi gücü oradadır. Buraya da misafir gelir dönerler..."

Şehirlerde çekirdek aile kuran geniş aileden ayrılırlar. Geniş ailenin üye sayısı çok olduğuna göre bidik babanın otoritesi yüksek olmalı ki ailede karar almada sorun yaşanmasın. Ama ayrılan ve şehirde yaşayan üyeler daha hane reisi otoritesini kabul etmemekle birlikte, kendi kararını vermektedirler.

Talcott Parsons, "Ailede Toplumsallaşma ve Etkileşim Süreci" başlıklı makalesinde, cinsiyete dayalı rol ayrışmasının araçlı ve anlatımlı roller arasındaki yapısal bir ayrışma olduğunu ifade etmektedir. Temel olarak aile ile toplum arasındaki ilişkiyle ilgili olan, amaca ulaşmayı ve uyumu içeren roller "araçlı roller"dir. "Anlatımlı roller" ise, ailenin içyapısı ve işlevleriyle ilgilidir ve bütünleşmeyi içermektedir. Modern sanayi toplumunda, çekirdek aile içinde "araçsal roller" erkekler, "duygusal roller" ise kadınlar tarafından yerine getirilir. Kadınların anlatımlı roller için uygun kişiler

olmalarının nedeni, çocuk doğurmaları, bakım ve beslenmeyle ilgilenmeleridir (Akt. Ecevit, 1998: 76, Yılmaz, 2009: 27). Parsons (1942)'un aile analizi, muhafazakâr bir toplumsal cinsiyet sosyolojisinin temellerini atmıştır. Çekirdek ailenin gerekliliği, kadın ve erkeğin kendilerine uygun alanlarda uzmanlaşmasının toplumun bütünü için fonksiyonel sayılması ve sürekliliğinin doğal kabul edilmesi aileyi en iyi durumda tutmaya ilişkin müdahaleleri içeren tekniklerdir (Connell, 1998: 58. aktaran Yılmaz, 2009: 28).

Halaç Türklerinde geniş ve çekirdek aile içi statü, roller ve görevler incelemek için farklı köy ve kentlerde aileler gözlemlenmiş ve üyeleriyle görüşmeler yapılmıştır. Çekirdek ailelerin iç ilişkileri İran genelinde aile ilişkileriyle pek fark göstermez. Örneğin karar verme yetkisi tamamen baba odaklıdır. Babanın aile üzerindeki otoritesinin hala devam ettiği görünmektedir. Ancak bu otoritenin hafifliği ve ya şiddetliliği köyden kente, köyden köye ve aileden aileye farklılık göstermektedir. Geleneksel olarak baba aile ve hanenin reisi ve yöneticisidir. Kentlerde yaşayan Halaç ailelerinde, köy ailesine göre oranla baba otoritesi daha düşüktür. Günümüzde de hane reisi olarak bidik baba ve “nene” denilen anne de çok önemli ve saygılı bir karakterdi. Bunların rol ve otoriteleri eskisi gibi olmasa da simgesel olarak ailede saygı ve sevgi ile karşılanmaktadır. Halaç Türklerinde baba yüce anlamına gelen “Oca” ile hitap edilir. Hanenin içini ve dışını yöneten kişi olarak, gelir ve harcamaları yönetir. Aile ekonomisi onun varlığına bağlıdır. Parsons (1964)'a göre, aile birliğinin ekonomik yönü, sadece kocanın kazanç getirici mesleki rolü yoluyla gerçekleşir; kadının bu ünite içindeki rolü, çocuk yetiştirmek, sevgi vermek, hassasiyet göstermek gibi kadınsı niteliklerine paralel olarak annelik-eşlik-ev kadınlığı üçlemesi ile belirlenmiştir (Aktaran Johnson, 1980: 49, Yılmaz, 2009: 26).

Kent kültürü ile iç-içe olan Kum/Şagalu köy/mahallesindeki aileler, Aştiyan çevresindeki köy aileleri ile farklılık göstermektedir. Aslında Şagalu gibi yerlerde aile üye sayısı çokken tipolojisi ve aile içi ilişkiler de daha karmaşık ve değişiktir. Tamamen köylülükten kopmayan ve tamamen kent yaşamına geçmeyen, yani köy-kent kültürü ortasında kalan bir yöre olarak bu Halaç yerleşkesi çekirdek ve geniş aile tiplerini bir arada yaşatmaktadır. Bunun gibi yerlerde aile içi ilişkiler, evlenme ve boşanma gibi kurumlar, gözlemlenen diğer Halaç köylerinden farklı biçimde gerçekleşmektedir. Şehir düzenini benimseyen bu Halaç yerleşkesinde, şehirleşerek çekirdek aile tipinin

yoğunlaşması beklenirken, aksine geniş aile tipinin daha çok olduğu tespit edildi. Bunun nedeni, Şagalı'nun içe dönük bir topluluk olduğundan kaynaklı olabilir.

Aştiyan çevresindeki Halaç köylerinde, insanların büyük çoğunluğu şehirlere göçmüş durumdadırlar. Dolayısıyla çekirdek aile tipi şehirlerde yaşayan Halaç Türkleri içinde daha yaygındır. Geniş aile tipi, hala nüfus olarak yoğun olan köylerde görünüyor. Örneğin Telhab gibi köylerde geniş aile tipi çekirdek aile tipine göre daha yaygındır. Aştiyan çevresindeki Halaç köylerinin belli nedenlerle boşalması sonucunda, göç edip şehirlere yerleşen aileler çoğunlukla çekirdek aile oluşturmuşlar. Köylerde kalan yaşlılar ise sürekli şehirle ilişkide ve iletişimdeler. Çocuklar her hafta en azı bir kez bile olsa köye döner ebeveynlerini ziyaret eder ve evde gereken işleri yapar. Zamanının büyük bölümünü köyde geçiren yaşlılar evlerinde tek başlarına kalırlar. Köyü terk etmeyen çocuklar ise genelde baba evinde ikamet eder ve onlarla birlikte yaşarlar. Gözlem yapılan Halaç köylerinin çoğunda, örneğin Herrab (Baharistan), Feyzabat, Sadabat ve Segercug'ta, göçten dolayı genç kişi sayısı çok düşüktü. Hatta örneğin Feyzabat ve Nude'de araştırma esnasında hiç çocuğa rastlanılmadı. Modernleşen ve sanayileşen şehirlerin cazibesinden dolayı Halaç Türkleri dâhil kırsal kesimden şehirlere göç oranı yüksektir. Ama bu göçlerin tek nedeni şehirlerin cazibesi değil, aynı zamanda bölgede 10 yılı aşkın bir kuraklık dolayısıyla insanlar köylerden kaçmaktadırlar. Başkent ve ülkenin merkezi sanayi sitelerine yakınlık, Halaç Türklerinde göç olgusunu daha da desteklemektedir. Gözlemlenen Halaç köyleri ve görüşme yapılan bütün ailelerde en azı bir kişi şehirde yaşar. Doğal olarak bu durum, aile yapısını derinden etkilemiştir. Köy ailesinden göçen her bir kişi bir işgücünün eksilmesi anlamına da gelir. Şehre göç eden kişi, şehir kültürünü benimser, aileden uzak düşer ve aile içinde yaşamakta olan Halaç dili ve kültürünü unuttur ve önemsemez. Dolayısıyla ana dili ve kültürünün unutulmasına zemin hazırlanır. Üstelik iletişim sayesinde şehir kültürünü özellikle Fars dili ve kültürünü Halaç köy ailesine göçmenlerin davranışları yoluyla aktarılmaktadır. Halaç ailesinin bu ilişkiler nedeniyle çoğu yönde değişikliğe uğramıştır. Bu olguyu Tahran'da çalışan mevsim işçileri daha da destekliyor. Halaç Türkleri kış mevsiminde daha çok şehirlerde ve yazın köyde hayat sürmektedirler. Bu işçi Halaç gençleri yazı köylere döner, ziraat ve hayvancılık gibi köy işleriyle meşgul olurlar. Köyler ve aileler sonbaharda en kalabalık dönemini yaşar. Halaçlardan bazıları ilişkilerini tamamen köylerden kesmemiş durumdadırlar. Sekeneden tamamen boşalan köylülerin aileleri

şehirlere ve ya başka köylere yerleşmişler. Örneğin Yengice köyü boşalmış ve ahalisi zamanla tamamen dağılmıştır. Bu dağılan aileler yeni yerleşkelerinde eski yaşam düzenlerine sahip olmayabilirler. Dolayısıyla bunlarda da aile içi değişiklik söz konusudur. Bu tür ailelerin tipolojisi tamamen yaşadıkları şehrin aile tipolojisiyle bütünleşir ve yeniden biçimlenir.

Bazı köylerde, köyü terk etmeyen çocuklar, yaşlı baba ve anneleriyle birlikte yaşarlar. Ev işleri belli bir işbölümü doğrultusunda yapılır. Ev içi işler anne yönetiminde, kızlar ve gelinlerle birlikte yapılır. Ev ve avlu temizliği annenin değil kız ve gelinlerin görevi olarak bilinir. Annenin temizlik işleri yapması komşular ve akrabalar tarafından ayıp ve anneye saygısızlık sayılır. Ev içine düzen veren, hane halkı ilişkilerine samimiyet katma annenin görevidir. Baba ise otoritesini ev içi ve dışı, iş ve ekonomik gelir alanında sağlam temele oturtmak için erkek ve bazen kız çocuklarının çalışma ve uğraşma alanlarını belirler ve yönetir.

Genel olarak Halaç köy ailelerinden ayrılan gençler ve kendilerine yeni ev edinen evlatlar baba evine yakın semtte oturur. Bu durum köylerde ve kentlerde ortak davranıştır. Şehirlerde de, gençler aileden ayrıldığı zaman baba evinin yakınlarında (aynı apartman, aynı sokak veya aynı mahalle) oturmayı tercih ederler. Ancak hasta ve/veya bakıma muhtaç olan yaşlılar yalnız bırakılmazlar. Çocuklar sürekli yaşlı ebeveynlerine nöbetleşe bakarlar. Örneğin görüşme yapılan ailelerin birinde, 97 yaşındaki baba 82 yaşlarındaki eşi ile Segercug köyünde tek başlarına yaşamaktadırlar. 7 çocuğa sahip olan bu çift hala hayvan besler ve geçimlerini kendileri üstlenir. Kadın kendi durumlarını şöyle ifade eder;

“...7 çocuğumuz var. Hepsi çalışıyor. Eşim daha hiçbir iş yapamıyor. Evin bütün iç ve dış işlerini ben üstlenmişimdir. Emeklilik gibi bir maaş durumumuz da yok. Çocuklar tamamen şehirlere göçmüş, torunlar dâhil, bazıları devlet mamuru ve bazıları ise özel sektörde çalışmaktadırlar. Onlar sürekli bizi görmeye gelir ve ihtiyaçlarımızı gidermekte yardımcı olurlar. Hafta sonları burası (ev) hep kalabalık olur. Torunlarım ve çocuklarım her hafta gelirler...”

Halaç topluluğunda aşırı derecede ebeveynlere saygı duyulmaktadır. Torunlar bile sürekli dede ve büyük annelerini görmek için köye gelir ve onlarla uğraşırlar. Bu ilişkide saygı ve sevgi üst düzeydedir. Genelde gözlemlenen Halaç köylerinde ve Şagalı'da adurum aynıdır. Saygı ve sevgi göze çarpar ve aile içi dayanışmaya da sebep olur.

Yukarda da vurgulandığı gibi, Şagalu Halaçları diğer yörelerdeki Halaçlardan kültürel ve toplumsal olarak farklılık göstermektedir. Şagalu Halaç köyü/mahallesinde görüşme yapılan aile/hanelerde dede, baba ve torunların aynı evde yaşadıkları tespit edildi. Çocuklar kendilerine başka ev edinseler de günün çok bölümünü baba evinde geçirirler. Buna göre genelde evlenip ayrılan çocukların evi baba evinin yakınında hatta komşuluğunda olur. Hane halkı sayısı çoktur. Görüşme yapılan yaklaşık 10 hanede, her hanenin ortalama çocuk sayısı 6 civarındadır.

Halaç Türklerinde genellikle baba otoritesi hâkimdir. Baba ailenin ekonomik ve dış ilişkilerini belirler. Anne ise, çocuklara daha yakındır ve onların eğitilmesinde önemli role sahiptir. Ev işleri de annenin görevidir. Çocukları yetiştirip aile ekonomisine katkı sağlama için daha çok uğraşan anne, aileyi manevi yönden doyurur. Dolayısıyla çocuk ile anne arasındaki duygusal bağ babaya göre daha fazladır. Halaç köylerinde genellikle baba otoriter bir görünüm sergiler ve çocuklara karşı sevgisini fazla açığa çıkarmaz. Görüşmelere göre, Halaç ailesinde sorunların giderilmesi daha çok babanın görevidir. Genel olarak kadının etkinliği ve önemi Halaç ailesinde de artmaktadır.

Rol olarak evliliklerde, göreneklerin yerine getirilmesinde daha ziyade, son sözü söyleyen annelerdir. Çocuk yetiştirme, ev işlerinin tamamen üstlenen, çoğu zaman dış işleriyle de ilgilenen anne karakteri, Halaç Türklerinde önemli ve saygındır. Halaç yazarları tarafından anne karakteri aşağıdaki örneklerde övünülmektedir.

“*Nəneh*

Nəneh mənim beheştim sənin hissi qonuna

Mənim Yülüm işiqi sənin kezəl haymana

Nəneh sənin etəkin mənim axirat payma

Nəneh etəkin məndən kəsmeh ki məni hauma”¹⁶

Aktarma:

Nine, benim cennetim senin sıcak kucağındır

Senin güzel sözlerin benim yolumun ışığıdır

¹⁶ Şair: Abdullah Vaşkani Ferahani

Nine, benim ahret birikimim senin dualarıdır

Nine, dualarımı benden esirgeme ki halım yaman olur

Ali Asger Cemrasi'nin "Nənə Mohebbəti" adlı şiirinde anneyi şöyle övmüştür:

Toqquz hay qarnınça beslədin mənə

Canında can verdiyn tirqəldiyn nənə

Hürün sütün verdiyn becərdiyn mənə

Keçələr yatmadəyn hay oldiyn nənə

Lay-lay haydəyn mənə usum yekəğə

Xələci hoqudiyn xuşum yekəğə

Tutdəyn əllərimdə qiçim yekəğə

Yolqa tuşgurqata özöldiyn nənə...

Aktarma:

Dokuz ay karnında besledin beni

Canından can verdin yüceldin anne

Hür sütünü verdin yetiştirdin beni

Geceler yatmayarak ay oldun anne

Lay lay okudun bana aklım büyüsun diye

Halaçca okudun hoşuma gitsin diye

Ellerimden tutun ayaklarım büyüğüsün diye

Yolda düşerken üzöldün anne

Aile içi ilişkilerde anne, çocuklarına daha yakındır. Ailenin ekonomik ve dış ilişkilerini belirleyici konumda olan babadır. Anne daha çok ev işleri ve çocukların yetiştirilmesi ile ilgilenir. Çocukların büyümesi ile annenin aile içerisindeki söz hakkı da artmaktadır.

Çocukların yetişip aileye ekonomik katkıda bulunmaları, aile içinde söz sahibi olmalarının yolunu açmaktadır. Çocuk ile anne arasındaki duygusal bağ babaya göre daha fazladır. Köydeki ailelerde genellikle baba otoriter bir görünüm arz ederek çocuklarına karşı sevgisini fazla açığa çıkarmaz.

Yapılmış olan görüşmelere göre, aile içi meselelerin halli daha çok babanın görevidir. Ama geçmişe göre günümüzde aile içinde kadının etkinliğinin arttığı da söylenmektedir. Ama son sözü aile içinde hane reisi olan baba söylemektedir. Bu da Erkek otoritesinin halen devam ettiğini gösterir. Ancak günümüze doğru kadınların görüşlerinin de alınması eğiliminde bir artış meydana gelmiştir. Bunun sebebi olarak toplumun gün geçtikçe ilerlemesine paralel olarak kadın-erkek arasındaki eşitliğin kitle iletişim araçlarıyla gündeme gelmesidir. Genel bir kanı olarak da kadınlar tarafından aile içindeki kararlarda etkili olma isteği fazladır.

Halaç Türklerinde bu günkü gençlerin büyüklere karşı saygıları eskiye nazaran farklılık göstermektedir. Görüşme yapılan kişilerin çoğuna göre, bu günkü toplumda gençlerin eskiye göre saygıları artmıştır.

Ailede yaşlılarla birlikte oturma oranı düşmüştür. Bununla birlikte gözlemlenen köylerde bulunan yaşlıların bazısı çocuklarından her hangi biriyle birlikte oturdukları tespit edilmiştir. Bakıma muhtaç bir yaşlının bakımı çocuklarına aittir. Bu görev de çoğu zaman erkeklere aittir. Bazen bu durum değişebilir. Ailenin ekonomik yapısı ile ve yaşlılarla çocuklarının anlaşma durumlarına bağlıdır. Bazen çocukların, yaşlı ebeveynlerine sırayla baktıkları da görülmektedir.

4.1.1. Halaç Türklerinde Evlilik

Halaç Türkçesinde “Hölenmek”, “Hölemek” (Vaşkan ve ona yakın köylerde) ve ya “Hevlenmek”, “Hevlemek” (Aştiyan çevresi Halaçlar) denilen evlenme kurumu aile, akrabalık ve genelde toplum açısından önemli bir kurumdur. Evlilik merasimlerine ise “küden/keden” denir.

Giddens'e (2005: 173) göre, Evlilik iki erişkin bireyin arasında toplumsal olarak tanınan ve onaylanan bir cinsel birleşmedir." Halaç Türkleri, farklı köylerde, farklı evlilik gelenek göreneklerine sahipler. Gözlemlenen ve görüşme yapılan Halaç köylerinde, ortak evlilik kültürü bulmaya çalışılmıştır. Ama bu gelenek ve göreneklerin hangisi kesinlikle Halaç Türklerine ait olup olmadığı belli değildi. Sonuç olarak saha görüşmeleri ve gözlemleri bizim esas kaynağımızı oluşturmuştur.

Evlilik soyut ve toplumsallıktan ayrı bir olgu değildir. Zaman ve mekan içerisinde gerçekleşir, farklı zaman ve mekanlarda ve çeşitli kültürlerde değişiklik özellikler sergiler. Evlilik gerçekleştiği toplum yapısıyla uygun biçimlenir. Genel olarak hayat boyu gerçekleşen olgular içinde en önemli sayılanların içinde yer almaktadır. Bu önem bireysel, toplumsal ve kurumsal olarak sosyologlar tarafından incelenmiştir.

Tarihsel ve sosyolojik bir kurum olarak evlilik türleri ve evliliğin tanınma, gerçekleşme biçimi de zaman içinde toplumdan topluma farklılaşabilmektedir. Örneğin, modern toplumlarda iki insanın cinsel birlikteliğinin (Halaç Türkçesinde "golaylıg şamag" denir) tanınması ve meşruiyetinin sağlanması resmi nikâh aracılığıyla sağlanmaktadır. Modern toplumun akıl ve rasyonellik ilkeleri evlilik ilişkilerinin gerçekleşmesi üzerinde de etkili olmuştur. Bunun yanı sıra, modern toplumların birçoğunda resmi nikâhla beraber dini nikâhın da yapıldığı görülmektedir. Resmi ve dini nikâh temel olarak biyolojik yönden üretimin ve cinsel birlikteliğin akılcı ve ahlaki şekilde onaylanması anlamına gelmektedir (Kasapoğlu ve diğerleri, 2012: 29). Halaç Türklerinde evlilik nikahı, birinci aşamada geleneksel olarak köyde ve kız evinde yapılırken, ikinci aşamada da il veya ilçe merkezinde bulunan resmi nikah noterliğinde gerçekleşmektedir. Resmi noter sadece devlet açısından gereksinimleri yerine getirmektedir ve Halaç evlilik kültüründe, gelenek ve göreneklerinde hiçbir yere sahip değildir.

Evliliğin eğlence, tören ve şölenler yapılarak kutlanması da iki insanın birlikteliğinin kültürel düzeyde kabullenişini ortaya koyar. Halaç Türklerinde bu tören, örf şölenler köyde ve imam nikahı yapılırken ve daha sonra kına ve evlilik töreni gecesinde yapılmaktadır.

Evliliğin kültürel boyutu sadece kutlama ve eğlence kısmıyla ilgili kalmaz. Aynı zamanda toplumun temel kurumlarından biri olarak toplumun geleceğini garantiye alır.

Ayrıca Evlilik tek başına ve sadece cinsel bir birliktelik değildir. Evlilik, kadın ve erkek açısından karşılıklı duygu paylaşımı, birlikte bir yaşamı beraber geçirme kararı, beraber paylaşılması arzulanan bu yaşamın aynı zamanda sorumluluklarının beraber üstlenilmesi anlamına da gelmektedir. Evlilik, kadın ve erkeğin birlikteliğinden oluşan her türlü yetki ve sorumluluğun paylaşması ve meşrulaştırmasının toplumsal kurallar çerçevesinde kabul görmesidir (Bağlı ve Sever, 2005: 11, aktaran Kasapoğlu ve diğerleri, 2012:).

“İkel veya uygar her kişi kendisine evlenmek için bir eş seçeceği zaman bazı kurallarla karşılaşır. Bunlar kişilerden çok toplumsal taleplerin arzu ettiği kurallardır. Geleneksel toplumlarda bireyler kişisel tercihlerini içinde buldukları grubun dışına taşıyamadıkları için toplumsal grubun belirleyiciliğini dikkate almak zorundadırlar” (Lundberg, 1970; aktaran Kasapoğlu ve diğerleri, 2012:).

Evlilik işlevinin bütün toplumlar açısından aynı olduğu söylenebilir, ancak evlilik çeşitleri toplumdan topluma, kültürden kültüre farklılık gösterebilmektedir. Örneğin, bazı toplumlarda bir erkek birden çok kadınla evlenirken, bazı toplumlarda ise kadın birden çok erkekle evlenebilmektedir. Bunlar çok karıllık (polygyny) ve çok kocalık (poliandry) olarak isimlendirilmektedir.

Lundberg, evlilik ve aile çeşitlerini beş başlık altında sınıflandırmıştır. İlk olarak, oturulan yere göre; Oturulan yere göre evlilik, matrilokal, patrilokal ve neolokal olmak üzere kendi içinde üçe ayrılmaktadır: Erkeğin kadının ailesinin evinde oturmasına, yani halk dilinde iç güveyliği olarak ifade edilen evlilik türüne matrilokal denir. Patrilokal evlilik türü kadının erkeğin evinde oturması anlamına gelmektedir. Neolokal evlilik türünde ise kadın ve erkek ailelerinin yanında kalmazlar ve onlardan ayrılarak kendilerine ayrı ev açarlar. Eskiden patrilokal evlilik türü egemen olan Halaç Türkleri, günümüzde daha çok neolokal evlilikler sergilemektedir. Neolokal evlilikler büyükşehir ve kentlerde yerleşen Halaçlar arasında yaygınken, bazen köylerde patrilokal evlilikler de görünür (Kasapoğlu ve diğerleri, 2012: 31).

İkincisi, eş sayısına göre; Eş sayısına göre evlilik, monogami ve poligami olmak üzere ikiye ayrılır. Monogami tek eşle evlenme anlamına gelmektedir. Poligami ise çok eşle evlenmektir. Poligami de kendi içinde ikiye ayrılır: Poliandri ve Polijini. Bir kadının aynı anda birden fazla erkekle evlenmesine poliandri denir. Bir erkeğin birden fazla

kadınla evlenmesi ise polijini olarak adlandırılır. Bu evlilik türü ise daha çok Afrika ve Orta Doğu'nun bazı bölgelerinde görülür. Genelde İran'da polijini evlilik türüyle çok karşılaşılır. Ama bu ülkede poligami hiç görünmemektedir. Polijini hem din geleneği ve örfü, hem de yasal olarak desteklenmektedir. Yasa ve dini örfte gereken koşullar sağlandığı zaman erkek birden fazla eş edinebilir. Halaç Türklerinde de, İran genelinde olduğu gibi polijini evlilikler bazen görülmektedir. Bu duruma, Halaç köylerinde şehirlere göre daha çok rastlanılır. Halaç Türkçesinde bir erkekle evli olan kadınlara "Hevu" denir. Bu sözcüğün Halaç Türkçesinde bulunduğu, polijini evliliklerin onlarda yaygın olduğunu göstermektedir. Aksine, poliandri anlamında Halaç Türkçesinde karşılıklı olarak sözcük yoktur.

Üçüncüsü ise eşin seçildiği gruba göre; Eşin seçildiği gruba göre yapılan evlilik, endogami ve egzogami olmak üzere ikiye ayrılır. Akraba arası yapılan evliliğe endogami yani içevlilik denir. Kadın ya da erkeğin, üyesi olduğu sosyal gruptan bir kimse ile evlilik bağı kurmasının zorunlu olmasına içevlilik (endogamy) denir. Burada sözü geçen toplumsal grup soy, kabile, mezhep, sosyal sınıf, köy gibi farklı sosyolojik kategorileri içermektedir. Dışevlilik (exogamy) ise, kadın ya da erkeğin evleneceği kişiyi üyesi olduğu grubun dışından seçmesidir. Diğer bir deyişle, dışevlilik kişinin eşini üyesi bulunduğu grubun dışından seçmesi kuralıdır. Birbiriyle zıt olan, içevlilik ve dışevlilik olgusunun ortak noktası şudur: Birincisi, soy, kabile, mezhep, toplumsal sınıf, köy gibi farklı sosyolojik kategorilerin her iki evlilik biçiminde de belirleyici olmasıdır. İkincisi, kişinin kendi grubu içinden ya da dışından evlenmek zorunda kalmasıdır. Bu aynı zamanda evlilik yoluyla toplumsal gruplar arasındaki sınırların daha da netleşmesine hizmet ederken sosyolojik toplumsal kategorilerin yeniden üretilmesini sağlamaktadır. "Zorunluluk, yaptırım gücü son derece yüksek bir toplumsal norm olarak bireyin karşısında durur.

Endogami ve egzogami evlilikler açısından, günümüzde Halaç Türklerinde genel bir evlilik türü zorunlu şekilde yoktur. Zorunluluk faktörü çoğu köylerde çığnenmiş durumdadır. Ama yine bazen tayfa ve köylerde egemen tür tespit edilebilir. Ama bu düzenden ve gelenekten çoğu gencin kaçtığı da görülmektedir. Örneğin, Şagalı'da bütün aileler birbirleriyle akrabadırlar. Çoğunlukla içevliliği yaygın olan bu köy/mahallede, Halaçlar dışında kimseye kız verilmez ve Halaçlar dışından oğul evlendirilmez. Bu durumun aksi görünse de çok az sayıdadır. Çoğu dışarıdan

evlenenler, başka şehirlerde üniversiteye giden ve ya iş amaçlı göç edenlerdir. Görüşmelerde alınan bilgilere göre, İran 1979 devriminden sonra dış evliliği Halaç Türklerinde artmıştır. Halkın tespitine göre dışarıdan evlenmeler, boşanma oranının yükselmesinde en önemli etkidir. Halaç halkı bu durumu (boşanmaların artması) önlemek için dıştan evliliğe olumsuz bakmaya başlamış ve dolayısıyla dıştan evlenme oranı erkek ve kızlarda düşmüştür. Onlara göre, dış evliliği yaygın olduğu zamanlar Irak'a bile kız vermişler. Ama günümüzde aileler başardığı kadar dışa kız vermez ve dıştan kız almaz. Bazen oğlanlarda Halaçlar dışından evlenmeler görünür. Bu da çok ağır koşullar altında yapılmaktadır. Daha çok dul kalmış ve ya özel bir sorunu olan kızlar ve oğlanlar dışarıdan evlendirilir.

Bu bağlamda Halaç Türklerinde akraba evliliği yaygın olgudur. Onlarda, akraba evliliği doğrudan “akraba”, “aile” olguları ile ilgilidir. Bu tür evlilik ondan türenen aileler kurumları, daha geniş bir akrabalık sisteminin birer parçası ve görüntüsüdürler. “Güvenç (1972) toplumun evrimini ailenin evrimine bağlayan evrim teorilerinin bugün geçerliliğini tümüyle yitirmiş olduğunu, akrabalık sistemlerinin modern toplumlar içerisindeki yeri ve önemi üzerinde yapılmış sosyolojik araştırmaların, belki de bu teorinin tersinin daha da doğru olabileceğini gösterdiğini belirtir.

Günümüzde Şagalu dışındaki Halaç köylerinde pek iç evlilik görülmez. Zaten köylerde genç sayısı çok azdır. Gençler belli bir yaşta göç eder, dolayısıyla dıştan evlenme şansı da bu durumda artar. Yakın geçmişe kadar bu köylerde de içe dönük evlilikler yapılmış. Ama günümüzde dıştan evlenme oranı artmış durumdadır. Araştırma sonuçlarına dayanarak, Şagalu dışındaki Halaç gençleri, eş seçme tercihlerinde Halaç olmaktan ziyade eğitilmiş ve zenginliğe daha çok vurgu yapmışlar. Görüşmelerden de çıkarılan sonuçlar aynı iddiayı tespit etmektedir. Yaşlılar gençlerin bu konuda daha söz dinlemez olduklarını söyler ve sitem ederler. Görüşmelerden elde edilen bilgilere göre, gençler evleneceği kişinin kendileri seçeceklerini söylemişler. Ama onlara göre eğer aynı eğitim ve zenginlik düzeyi bir Halaç ve başka etnikte bulursa, tercihleri kesinlikle Halaç olacaktır.

Dördüncüsü, otorite ilişkilerine göre: Hemen-hemen bütün toplumlarda erkeğin kadına göre daha üstün olduğu kabul edilir. Evliliklerde kocanın üstünlüğüne patriyarki

(atarerkil) denir. Kadınlar da bu üstünlüğü kültürel ve ideolojik olarak kabul ederler ve benimserler. Matriyarki (matriarchy) evliliklerde kadının üstünlüğü ve otoritesi anlamına gelmektedir. Toplumların çoğunda evliliklerde erkeğin üstünlüğü ve otoritesi yaygındır (Özkalp, 2011: 135-136, aktaran Kasapoğlu ve diğerleri, 2012: 31).

Soy (bidik baba) ve şecere ilişkilerine göre; evliliklerde mirasın nasıl bölüşüleceği konusunda soy ilişkileri önemli bir rol oynar. Patrilineal (patrilineal) sistemde mirasın paylaşımı baba soyunun üstünlüğüne göre yapılmaktadır. Matrilineal (matrilineal) sistemde ise mirasın bölüşümünde ana soyunun üstünlüğü ağır basmaktadır. Bilateral sistemde her iki tarafın mirastan eşit hak alması öngörülmektedir. Patrilineal (patrilineal) sistemde ana soyundan gelen kişiler, matrilineal (matrilineal) sistemde ise baba soyundan gelen kişiler akraba olarak kabul edilmezler. Günümüzde, Halaç Türklerinde baba malından miras olarak kızlara da bir pay düşer. Bu da kızın "çeyiz"i olarak damat evine gönderilir. Bunun bir tür armağan olduğu da söylenir. Ama erkeklere verilen mal mülkten çok azdır. İslam geleneği ve İran yasasında da baba malının 1/8'i kız evlatlarına verilir, gerisi ise erkeklerin arasında paylaşılır. Yani patrilineal bir sistem onlarda egemen sistemdir. Ama Halaç tayfalarını incelediğimiz zaman, onlarda bazen soy kadından gelmektedir. Örneğin Şagalu'da en ünlü tayfalardan Goligel, Leyligel, Nevazgel gibi tayfalar dikkat çekicidirler. Bu üç tayfanın soyları kadından gelmektedir. Buradan yola çıkarak, Halaç Türklerinde geçmişte tamamen patrilineal sistem değil, bilateral bir sistem olduğu tahmin edilebilir. Görüşme yapılan yaşlı kişiler de, geçmişte kadının önemini ve akrabalıkta etkisini vurgulayarak bazen erkeklerden daha fazla role sahip olduklarını söylediler. Annelerin büyük çoğunluğunun ev kadını olarak çalıştığı ve eğitim düzeyinin düşük olduğu tespit edildi. Genç annelerdeki eğitim eksikliğine karşın çocuk bakımı gibi önemli bir sorumluluk almış olmaları dikkat çekicidir. Bazı görüşmelerde anneler çocuklarının şehirde yetiştirilmesine meyilli olduklarını ifade ettiler.

Evlilik yaşı köylerde erkeklerde ortalama 17'den ve kadınlarda 15'ten başlar. Ama şehirlerde yaşayan Halaç Türklerinde evlilik yaşı daha yüksektir. Görüşme yapılan erkekler bu durumu, üniversiteye gitmek ve evlilik öncesi daha çok para kazanmakla açıklamışlardır.

Halaç Türklerinde evlilik ve kız seçme şekilleri eski zamanlara göre çok değişmiştir. Değişimin bazı yönlerde zorunlu olarak yapıldığı belirtilmektedir. İran 1979 devrimi öncesi ve sonrası farklı evlilik ve kız seçme biçimlerine rastlamaktayız. Köylerde yaşayan Halaç Türkleri ve şehirle pek ilişkisi olmayanlar için durum biraz farklı olarak geleneksel bir evlilik kültürü sergilemektedir.

Bazı dönemlerde oğlanın kendi önerisi ile kız seçilirken bazı dönemlerde ise anne ve ya büyük kız kardeşleri oğlan için kız seçerler. Bu toplumsal olguda, örneğin köy hamamı, köy hafta pazarı, köylerde Harmança denilen bir yer, kızı beğenme ve seçmenin gerçekleştiği yerlerdir.

Görüşme yapılan Ali Asger Cemrasi'ye göre;

“50 sene önceye kadar daha çok anneler kızı seçerlerdi ve oğlanın bu seçimde hiç rolü olmaz idi ve zorunlu olarak oğlan, anne tarafından seçilen kızla evlenmek zorunda idi. Bu dönem, kız seçiminde köy hamamı çok önemli bir role sahiptir. Anneler kızı hamamda beğenirlerdi. Vücut olarak kızın onaylanması bu mekanda yapılırdı. Vücut güzelliği ve sağlamlığı en önemli koşullardan sayılırdı. Kız kendi bile fark etmeden gözlemlenir ve seçilirdi. Ama daha sonralar teknolojik gelişmelerle birlikte genel köy hamamları yerini evlerde özel ev hamamlarına verdi. Dolayısıyla anneler kızları hamamlarda olduğu gibi göremez oldular. Buda evlilikleri dolaylı olarak etkilemiş oldu. Ama yaklaşık 20 senedir köy genel hamamları kapatılmış ve evlerde özel hamamlar yapılmıştır.”

İkinci olarak Halaç Türklerinde harmança diye bir kültür vardı. “Harmança” köyde geniş bir açık alana denilir. Bu alanda toplanan ekin (buğday, arpa, nohut, mercimek gibi tahıl ürünleri) yılın sonbaharında harman edilirdi. Aynı zamanda, harmançada harman işleri yapılmadığı zamanlar, özellikle bayramlarda (Nevruz bayramında 13 gün boyunca kalabalık olurdu), gençler ve hatta olgunlar toplanarak oyunlar oynardı. Oyunları izlemeye gelen genç kızlar oğlanlar tarafından beğenilir ve annelere önerilirdi. Anneler de hamamda ve bazen kız evine misafir olarak gider kızları yakından görür ve gözlemlerlerdi. Harmança başka kültür unsurlarının gelenek ve göreneklerin yaşandığı bir alan idi. Ama günümüzde harmança kültürü çoğu köylerde tamamen kaldırılmıştır. Devrim (1979 İslam devrimi) sonrası köylere gönderilen mollalar tarafından bu tür oyunlar yasaklanmış ve kaldırılmış, harmança kültürü yasaklanmıştır. Dolayısıyla oğlan ve kızlar birbirlerini görmez oldular. Bununla birlikte özellikle kızların eve kapatılması durumu daha da desteklemiştir.

Devrim sonrasında ise harmançanın evlilikte olumlu işlevini haftalık pazarlar üstlenmiş oldu. Haftalık pazarlarda alışverişe çıkan kızlar oğlanlar tarafından gözlemlenir ve beğenilirdi. Bu duruma yine mollaların ve hükümet adamlarının itirazlar olmasına rağmen günümüzde bile hala anneler oğlanlara kız seçme konusunda yardımcı olmaktadır.

Halaç Türklerinde aile, özellikle anne, oğul ve ya kızlarına eş seçmede büyük bir role sahipler. Bu rol onlarda titizlikle yapılmaktadır. Halaç Türklerinin eş seçmede ön koşulları genelde şunlardır; oğlanın seçiminde, kızın hicaplı olması, iffetli ve necip, soylu ve iyi nesepli aileden gelmesi, zeki ve çevik davranışlı olması, ev işlerini iyi bilmesi, güzel ve temiz olması, şakacı ve fazla güler yüzlü olmaması gibi özellikler aranmaktadır. Geçmişte kızın temiz ve ev işlerinde yeterince başarılı olması en önemli koşullardan sayılırdı. Genelde gelenek olarak oğlan yakınlarından biri mutfağa gider ve kızın mutfakta çalışmasını izlermiş. Bölgede bununla ilişkin ağızlarda dolaşan şöyle bir laf var; “mutfaka gideyim bakalım kız ocağa nasıl kütük koyuyor. Kütüğün iki tarafı da yansa, kızın yetenekli ve başarılı değildir demek.” Geçmişte çoğu kız talipleri çok sıkı olurmuşlar. Örneğin kızı denemek ve gözlemlemek için şöyle derlermiş: biz nargile içeriz. Bize bir nargile yapabilir misin? Ya da “sizin mahallede iyi zerzevat bulunmuş. Alın birlikte temizleyelim.” Böylelikle kızın bu işleri nasıl yaptığını öğrenmiş olurlardı. Çay ikramında kızı konuşturarak nasıl konuştuğunu ve sesini denemişler.

Eğer gelinle damat akrabalık ilişkileri varsa tanışlık sebebi, anne ve kız kardeşlerin seçimde yetkisi azalır. Kızın seçimi ise farklı yerlerde ve şekillerde yapılmış. Örneğin evlilik törenlerinde (Halaçlar “köden” derler), cenaze törenleri ve yas günlerinde, camide namaz kılarken ve bu gibi yerlerde kadınlar kızları görür ve beğenirlerdi. Kız seçmede köy hamamı çok önemli rol oynar. Kadınlar vücut olarak kızı köy hamamında onaylarlar. En önemli Halaç köylerinde, geçmişte kızlarla oğlanların bir arada bulunacağı ve birbirlerini görme şansı bulacakları alan yoktu. Dolayısıyla bu görev tamamen kadınlara verilmişti. Köylülerin söylediğine göre geçen 10-15 yıldır bu seyyar satıcıların haftada bir gün Pazar kurdukları meydanda kızlar ve oğlanlar birbirlerini görür ve beğenir. Bu tip köy-hafta pazarları sayesinde oğlana beğenme hakkı zamanla tanımlanmıştır. Yani önce oğlan kendi kızı görür ve beğenir daha sonra anne ve kız kardeşler devreye girer.

Kadınlar beğenebilecekleri kız köyde bulamamaları durumunda komşu köyler ve hatta daha uzak köylerden de kız ararlardı. Seyyar ve köy-köy dolaşan satıcılar, kumaşçı ve bezzazlar kız bulma konusunda kadınlara iyi kaynak oluştururdu. Akrabalarla evlilik araştırmadan ve fazla sorgulamadan yapılmaktaydı. Akrabalar arası evlilik en yaygın olan evliliklerdi. Bu hakta köylerde bir laf şöyle der; kuzenlerin evlilik (amca kızı ve amca oğluyla evlilik) sözleşmesi göklerde yapılmış. Bu laftan anlaşılır ki; Halaç Türklerinde kız seçimi konusunda baba tarafı ve soyuna anne tarafından daha çok önem verirler. Hatta eski zamanlarda çok yaygın olan ve günümüzde daha az görünen bir olgu şu ki; kız bebeğinin göbeğini kesilirken amcaoğlu adına kesilirmiş ve böylelikle onların gelecekte evleneceklerini söylemiş ve belirlemiş olurlardı.

Dolayısıyla Halaç Türklerinde iç evliliği yaygın bir evlilik türüdür. Seçenek olarak Halaç Türklerinde böyle bir dizi sunula bilir:

İlk seçenek birinci dereceden baba akrabalarıdır. Göbek kesmede evlilik kararı verme olgusu, baba tarafı akrabalıkta yaygın ve önemli sayılır. İkinci seçenek ise anne akrabalarıdır. Baba tarafından seçebilecekleri kız olmazsa anne tarafına yönelinilir. Anne tarafında da kız bulunmazsa kendi köylerinden ve başka Halaç köylerinden kız seçilir. Bu tür seçmede tayfa büyüklerinin düşüncesi alınır ve önemsenir. Eğer bunların tanıştırdığı kız ve ailesiyle vuslat yapılırsa, evlilikten sonra ona (büyük) tatlı gönderilir ve teşekkür edilirdi.

Geçmişte oğlan ve kız evliliğinde her şeyden önce her ikisinin de Halaç olması şarttı. Günümüzde bu bir şart değil ama tercihlerde yine önde gelmektedir.

Bazen Halaç köylerinde bir akrabadan kız alınarak, o akrabaya kız verilirdi. Yani kız, kız karşılığında verilirdi. Bu olgu onların soylarını devam ettirmesinde çok önemli role sahipti. Bu gelenek günümüzde Venarç köyünde hala yaygın olan bir gelenektir.

Genelde evliliklerde kızın isteği önemli sayılmazdı. Kızın ailesi oğlan ve ailesinden hoşlansaydılar ve uygun görseydiler, kızın düşüncesini sormadan evet derlerdi.

Geçmişte kızlar erken yaşlarda evlendirilmişler. Eğer kızın yaşı belli bir düzeyi geçseydi ailesi onun kör bahtlı olduğuna inanırdı. Dolayısıyla kızlarının bahtı açılınsın diye bir şeyler yaparlardı. Bu işleri özellikle kadınlar yapar ve uğraşırlardı. Bunun için (bahtın açılması için) yapılan işler:

1. Çille beri: aslında bu gelenek, çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar için ve diğeri doğumdan sonra yapılırmış. Ama bahtı açılmayan ve istenilmemiş kızlar için de yapılırmış. Bu gelenekte, doğumundan 40 gün geçen bebenin yıkanmasında biriken su bahtsız kızın kafasına dökülür. Ya da evliliklerinden 40 gün geçen çift kırkıncı gün bahtsız kızın kafasına su döker. İnançlara göre bu su bahtsız kızın bahtını açar ve isteğine kavuşturur.
2. Nikahı yapılan bir çift için açılan sofranın bahtsız kızın kafası üstünde sallamak. Ya da yeni çift onlara açılan nikah sofrasından kalktıktan sonra, bahtsız kız o sofrada gelinin yerine oturtur ve sofrayı sallarlardı. Bazen de, bir çiftin nikahında, üzerine şeker küpü sürülen mendili bahtsız kızın yüzüne ve kafasına sallarlardı. Bunun aynısı ihsan için açılan sofrada da yapılırdı.
3. Seşenbe bibi aş: Bu aş (çorba) için gereken malzemeleri 7 Fatma isimli kadından toplarmışlar. Aş yapıldıktan sonra komşulara dağıtıldı. Bu aş kapalı yerde ve kapı arkasında içilirmiş. Aş açık havada yenilse bahtsız kızın bahtı açılmasında etkili olmazdı. Dolayısıyla kapalı yerde yenilmesi şarttır.
4. Nevruzun 13. gününde halk evlerden ve köyden çıkararak çöl ve doğaya giderler. Bu gün bahtsız sayılan kızlar sebze düğünlerdi.

Halaç halk inançlarına göre bu dört işin biri yapılırsa bahtsız kızın bahtı açılır ve evlenir.

Talepte bulunan oğlanı, kızın ailesi görmeli ve onu tanımalıdır. Buna göre oğlan iş yerinde, arkadaşlarında ve mahallede araştırılır. Oğlanın soy ve ailesi, işi ve zenginliği, doğru dürüst olması kız ailesi için önemli sayılır. Kız talebi aile ve akraba büyükleri tarafından yapılır. Eğer oğlanın durumu genelde yaygın olan koşullara uyarsa ve iyi birisi tanınırsa ilk talepte olumlu cevap alır. Yoksa talep birkaç kere tekrar gönderilir. Olumlu ve olumsuz cevap uzun sürebilir. Oğlan akrabaysa talep süreci kısa sürer. Ama eğer oğlan akraba olmasa ilk önce teyzesi ve halası gibi yakın kadınlardan biri birkaçı talep için kız evine gider ve kız isterler. Daha sonra kız ailesi tarafından eğer olumlu cevap gelirse devamında oğlan ailesi kız evine gider ve resmen kız isterler. Bu gidişte oğlan ailesi yanlarında şeker, tatlı, hurma ve üzüm kurusu gibi bir şeyler de götürürler.

Talebe olumlu davranış gösteren kız annesine, geçmişte 100 tümen, ve günümüzde de 100 bin tümen para verilirdi. Anne parayı aldıktan sonra herkese mübarektir derdi.

Oğlan ailesi de bu onaydan sonra kızın kafasına şeker ve nebat gibi bir şeyler dokerdi. Bu geleneğe nebat yedik geleneği de derler. Bu gün başlık parası miktarı da belirlenirdi. Başlık genelde nakit olarak odenirdi ve kız ailesi bu parayla kıza çeyiz alırdı.

Kız talebi için damat ve gelin aileleri ve birkaç akraba büyükleri kızın evinde toplanır başlık, mehriye¹⁷ ve masraflar üzerine konuşurlar. Bu konuşmalarda, toplantıda eğer aileler mehriye ve masraf konusunda anlaşırlarsa kızın parmağına yüzük takılır ve ona bir atkı hediye edilir. Masraflar genelde tören esnasında verilecek olan tören yemeği ve diğer masrafları kapsamaktadır. Mehir miktarı köyden köye, hatta tayfadan tayfaya değişebilir. Geçmişte hayvan (koyun, inek gibi) ve bazen arazi, çift ve günümüzde de nakit para ve altın olarak sözleşmede yazılı olarak geçmektedir. Bütün bunların yapıldığı toplantıya söz kesme denir.

Bazı ailelerde özellikle akraba evliliklerinde kızın parmağına 9 yaşlarında bile yüzük takılır, dolayısıyla kız bir oğlana nişanlanır. Bu nişanlılık kızın nikaha hazır olmasına kadar sürer. Bu süre bazen 10 yılı bile açar ve bu sürede kızla oğlanın buluşma ve görüşmesi olmaz.

Nikahtan birkaç gün önce her iki aileden birkaç kişi damat ve gelinle birlikte pazara gider ve gereken şeyleri alırlar. Alınan şeyler içinde ayna, şamdan, atkı, giysi ve çarşaf en önemlileri ve geleneksel olarak alınması gerekenlerdir.

Nikah tören olarak çok geniş geleneklerle geekleşmektedir. Nikah gününde yüzük takma gecesini belirtir. Nikah genelde yleden sonra yapılır. Damat ailesi ve akrabaları oğle yemeğini oğlan evinde yer ve kız evine gider. Kız evinde Trkler okunur ve gençler oynardı. Nikah gününde de damat ve ailesi, geline hediyeler verirlerdi. Nikah için kız evine giden damat aile ve akrabaları pazardan aldıkları ayna (Halaç Türkçesinde Vagacag ve ya Kezgi denir), şamdan (Halaç Türkçesinde “Kenekdan”)¹⁸, giysi, ayakkabı, kına, sabun, küp şeker, fındık, badem, bal ve susamlı ekmek, meyve ve tatlıları tepsi ve tabaklara koyar davullara alarak ve trkler söyleyerek kız evine giderler. Kız evine götürülen şeylerle nikah sofrası güzelce kurulurdu. Nikaha sadece önemli şahışlar ve büyükler ağrılırdı. Nikah okunurken kimse ellerini tutmaz ve yumruk yapmaz. Halaç İnançlarına göre elleri birbiriyle tutmak ve parmakları kapatmak

¹⁷ Mehriye evliliği garantiye alan bir anlaşmalı paradır. Bu anlaşmaya göre eğer erkek kıza boşarsa bu parayı ödemek zorunda kalacak.

¹⁸ Gelin aynası Halaç Türkçesinde “Kelin Vagacagi” ve gelin aynasına “Kelin vagacagi” denir.

hoş olmaz ve bunu yapan iyimser ve hayırlı olmaz. Nikah için imam eve gelir. Nikahtan sonra imam kızıdan cevap almak için üç kez sorar ve kız üçüncü kez “büyüklerin izniyle evet diyorum” der ve böylelikle nikah resmen okunmuş olurdu. Nikah günü, akşam yemeğini kız evi hazırlar. Genelde bölgede yaygın olarak kurban edilen, hayvanın eti ile yapılan yemeklerle konuklar ikramda bulunulur. Genelde evlilik töreninde “köden” yörenin geleneksel ve en iyi yemeklerinden sayılır. Örneğin; kırmızı etten yapılan “Dəyək”, “Et Şorvası” (Şorva), “Kitik” (tavuk eti), “Ag aş” (tavuk suyundan yapılan çorba). Ayrıca tören sofrasında “gatug” (yoğurt), “Çaraz ya Tiş sigi” (çerez), “Ekşi” (turşu), “Hun aşı”(undan yapılan çorba) ve “Purşuk” ve “yarma aşı” gibi çorbalar, yemekler ve içkiler (Halaç Türkçesinde “Yeyili” ve “İçyili”) de bulunur.¹⁹

Nikahı okunan kız Halaç Türkçesinde “Altuğ Qız” (nişanlı kız) denir. Altuğ kız oğlanın evine gidene kadar yıllarca zaman geçebilir. Görüşmelerde bu süreni bazen 12 yılı bile bulduğunu söyleyenler var. Bu süreçte oğlanla kızın görüşü çok zor koşullarda gerçekleşir. Damat annesiyle birlikte kız evine gider, götürdüğü hediyeleri sunar ve dönerdi. Özellikle kızın babası ve erkek kardeşleri, damadın onların evine gitmesini ayıplarlar. Dolayısıyla damat evlilik törenini yapmadığı ve kızı kendi evine almadığı sürece kızla az buluşur ve geceleri onun yanında kalması tamamen yasaklanır. Damat ve kız, büyüklerin yanında konuşur ve birbirlerini görürlerdi.

Evlilik töreni Halaç Türklerinde genelde üç gün sürermiş. Ama daha eskilerde yedi güne de sürermiş. Birinci gün öyleden önce kızı hamama götürülür. Gelin hamamdan da baba evine götürülür. Geçmişte yıkanma, bezek ve gelinlik giysi giydirme amaçlı yapılan bu iş günümüzde de gelenek olarak yapılmaktadır. Gelin baba evinde de hamam yapsa yine köy hamamına götürülür ve oradan tekrar baba evine geri götürülür. Hamamdan eve dönüşte, gelinlik giymiş kızın her tarafında bir kişi sağduş ve solduş olarak gelinin yanında yürürlerdi. Gelinin kafasına özel bir atkı (şele çarget) bağlanır ve önüne bir ayna tutarak eve doğru hareket ederlerdi. Hamamla ev mesafesini yürüyen gelinin önünde davullar çalar ve gençler oynardı. Bugünün akşamına gelin evinde ve damat evinde ayrı-ayrı yemekler hazırlanır ve her taraf kendi çevresine akşam yemeyi

¹⁹ Halaç mutfağında bulunan başka yemekler: İraz aş, Cebab aş, Çoğundar aş, Erişte aş, Sıvılag aş, Erik aş, Sarığ aş, Yavgand ya Yeti bicar aş, Torağ aş, Gatug aş. Halaç Türkçesinde aşçıya Bişran, mutfağa Bişirlik veya Aşlık denir.

ikram ederdi. Akşam yemeğinden sonra damat ve çevresi gelin evine gider ve tören çalgılar ve oyunlarla gerçekleşirdi. Bu gece gelin ve damadın ellerine kına koyulurdu.

Halaçlarda eskiden evlilik töreni üç gece yapılmış. Günümüzde ise bir gecede yapılır ve biter. Kına gecesinde damat ve gelinin elleri ve ayakları kınayla boyanır. Kına koyma gelin evinde ve akşam yemeğinden sonra yapılır. Kına, testi ve tabaklarda bezenerek ve üzerine kırmızı mendiller tutarak damat evinden gelin evine davullar çalaçala götürülür. Kınayı gelin ve damadın elleri ve ayaklarına koyduktan sonra davullar çalar, türküler okunur ve her kes oynar.

Bazen ilk gecede sadece damat ve gelin ailesi toplanır ve gelin evinde kına töreni gizlice yapılırdı. Bir sonraki gecede genelde bütün köy ahalisinin katıldığı bir törende tekrar kına koyulurdu. Damadın iki tarafında birisi “sağ duş” ve diğeri “sol duş” denilen iki kişi durur. Genelde bunların birisi gelin tarafından ve biriside damat tarafından olurdu. Damadın ellerini kınalamak görevini de bunlar yaparlar. Gelin bezeğini akraba kadınlarından biri yapardı. Bu kadına Meşşate denilerdi. Bunu yapmak için de damat ailesinden bahşiş alırdı.

Gelin ailesi mali durumuna göre ve aldığı başlık parasına göre bazı ev eşyalarını alır ve kıza çeyiz olarak verirler. Damat evine de Halatlık diye bir şeyler gönderilirdi. Halatlık hediyeleri elbise gibi şeylerden oluşur ve damadın kardeşleri ve anne babasına da gönderilirdi. Damat ailesi de karşılıklı olarak çeyizde bir katkıları olsun diye gelin evine halı, mutfak eşyaları, bakır tencereler ve yatak gibi bir şeyler alır ve gönderir. Çeyiz, törenden 3 gün önce gönderilmelidir. Gönderilen eşyalar tamamen fiyatlarıyla birlikte listeye yazılır ve damat evine teslim edilir. Listeyi damat ve damadın babası imzaladıktan sonra çeyiz damat odasına yerleştirilir ve dizilir.

Evliliğin törenine hazırlıklar yapan damat ailesi, köy ahalisinden de gereken zamanlar yardım alırlar. Bunun için herkesin elinden ne gelirse yapar. Çok düzenli bir tören için daha düzenli bir dayanışma gerekir. Dolayısıyla tören için önce bir toplantı kurulur ve görevler belirlenir.

Tören gecesi şenlikleri bittikten sonra gelin damat evine götürülür. Gelini uğurlamak için ailesi, özellikle anne ve babası, avlu çıkış kapısında durur, gelin anne ve babasının elini öper ve vedalaşır. Gelini arkadaşları, damat ve arkadaşları ve ailesi damat evine götürür. Gelin evden çıkarken, kemerine bir kumaş içinde ekmek ve peynir bağlanır. Bu

da damat odasında ilk gece aç kalmasınlar diye yapılmış. Aynı zamanda bereket simgesi olarak da tanımlanır.

Damat ailesi gelini karşılamak için evden dışarıda beklerler. Gelin gelir ve eve avluya girmeden önce kayın pederden hayvan, arazi ve mülk gibi bir şeyler hediye alır ve eve girer. Babadan sonra damadın kardeşleri de hediyelerini sunarlar. Kardeşler de genelde hayvan (koyun, inek gibi) ve ya altın hediye ederler. Bu durumda davullar ve sazlar çalar ve aşıklar türkü söyler. Kız avluya girer ve önünde gençler oynar. Önceden avluya tahtadan yapılmış bir masa gibi bir şey yerleştirilir. Bunun üzerinde tabak içinde su koyulur. Gelin avluya girerken masaya tekmeyle vurur ve dağıtır. Her ne kadar sert ve güçlü vurursa daha çok alkış ve teşvik alır. Bu durumda damat bir tavana çıkar ve üçken bir mendil içinden arpayı gelinin kafasına döker. Bu da hayır ve bereket anlamına gelir. Bununla birlikte damat nar ve ya elmayı da geline doğru fırlatır. Birazda şenlik devam eder ve sonunda damat ve gelin kendi odalarına girerler. Aslında bu gece şenliği en çok süren ve en son şenlik sayılır. Aynı zamanda damatla gelinin ilk ortak hayatlarının gecesi olduğundan önemli sayılır. Bu gecenin masraflarını da damat ailesi üstlenir.

Sonuç olarak Halaç Türklerinde evlilik yaşının yükselmesinin nedeni ilk olarak göç olgusudur. Özellikle erkeklerde göç oranı yüksek olduğuna göre köylerde kalan kızların evlilik yaşı artmıştır. Göç etmek erkeklerde eğitim ve iyi para kazanma şansını yükseltir ve evlilik için seçenekleri çoğaltır. Aynı zamanda göç eden bekar erkek bir toplumsal hareketlilik ve statü değişikliği şansına da sahip olur. Dolayısıyla erkekler daha çok büyükşehirlere ve kentlere göç etmeyi planlarlar. Ama bu şans kızlar için daha düşüktür. Kızların göçleri aileler tarafından engellenir. Bir tek eğitim amaçlı göçler bazen onaylanır. Göç olgusuyla birlikte, Halaç Türklerinde kültürel nedenler de son zamanlarda evlilik yaşını yükseltmiştir.

Evlilik töreni gecesi Halaç Türklerinde çok önemli bir gecedir. Onlara göre aile toplumun en önemli kurumudur. Her bir evlilikte yeni bir ailenin doğuşu gerçekleşir. Dolayısıyla evlilik tören gecesi, her bireyin hayatında en önemli nokta sayılır. Bunun için şenlik ve sevinç içinde bu geceyi sonlandırmak lazım.

4.1.2. Halaç Ailesinde Boşanma

Kavram olarak boşanma eşlerin hayattayken bir birinden ayrılmalarına denir. Ayrılma günümüzde mahkeme kararıyla gerçekleşmektedir. Sosyolojik olarak boşanma olgusu bir kurum olarak aile yaşamının sona ermesidir. Boşanma eşlerden evlilik sorumluluklarını alır. Evliyken kişinin üstlendiği görev ve roller, boşandıktan sonra kişiden alınır.

Geleneksel toplumlarda boşanma negatif bir olgudur ve aileler tarafından ayıp sayılır. Boşanan kadın saygı ve statüsünü de yitir ve tekrar evlenmesi daha zorlaşır. Dolayısıyla kişiler başardığı kadar boşanmaktan uzak dururlar. Halaç Türklerinde de, geçmişte, boşanma ayıp sayılır ve toplum tarafından sert tepkiler alırdı. Bu nedenle boşanma oranı çok düşüktür. Nicel olarak boşanma oranını Halaç Türklerinde ölçmek için hiç İstatistik bilgileri elde edilmedi. Ama görüşmelerden elde edilen bilgilere göre son 15 yılda boşanma oranı artmış durumdadır. Bu duruma ahalî tarafından farklı nedenler öne sürülmüştür. Görüşülen bireylere göre, en başta gelen neden dış evliliklerdir. Halacın, Halaçlar dışından evlenmesinin sonu boşanmaya gider gibi ifadeler kamuoyunda çok yaygındır. Halaç kızları, Halaç olmayan erkeklerle pek anlaşmazlar. Buna göre boşanmış kızların sayısı erkeklerden çoktur. Boşanan kızların tekrar Halaçlardan evlenmelerinin ihtimali de azdır. Dış evliliğin meydana getirdiği kültürel sorunlar boşanma oranının artmasını desteklemektedir.

Halaç araştırmacısı A. A. Cemrasi'ye göre, Halaç Türklerinde son yıllarda boşanma oranı çok artmıştır. 20 yıl önceye kadar boşanma oranı düşüktü. Boşanma davası olan aile çoğu zaman gizli bir şekilde mahkemeye gidermişler. Ama son yirmi yılda boşanma oranı hızlı şekilde artmıştır. Cemrasi'ye göre, ilçe merkezinin (Ferehmin) mahkemesine boşanma için başvuru yapanların çoğu Halaç Türkleridir. Halaç Türklerinden her gün en az on kişi boşanma davası açmaktadır. Ona göre, evlenen çiftin birbirlerini önceden tanınamaları boşanmanın ilk nedenidir. Dışevliliklerin artması Halaç Türklerinde boşanma oranını yükseltmiştir. 1979 devriminden sonra, dıştan yapılan evliliklerin çoğu boşanma ile sonlandı. Bu durum 15 sene sürmüştür. Halk doğal olarak bunu fark ederek dıştan evlilikleri engellemeye çalışarak sonuçta boşanma oranını düşürdüler. Ama yine Halaç Türklerinde boşanma oranının yüksek olduğunu iddia edenler vardır.

Cemrasi, Telhab'ta her evde bir boşanma olgusunun olduğunu iddia etmektedir. Bu durum Halaçlarda evlilik tercihlerini dıştan içe çevirmiştir. Aileler tanıdıklarını tanımadıklarına tercih etmektedirler.

4.1.3. Halaç Ailesinde Miras

Miras terim olarak Arapçadan alınmıştır. Kavram olarak ise bir kimsenin ölümü ile malı ve servetinin mirasçılara geçmesidir. Miras günümüzde özel hukuk kapsamında tartışılan bir konudur. Sosyoloji ve ekonomi bilimlerinde de bazı yönlerden önemsenmektedir. Bazen miras kelimesinin mirasın intikali anlamına geldiği de görülmektedir. Halaç Türklerinde çoğunlukla anne ve baba öldükten sonra kardeşler arasında miras paylaşımı yapılmaktadır. Ancak ebeveynlerin ölümünden sonra ailede evlenmemiş çocuk varsa evlenene kadar miras paylaşımı yapılmaz. Ender olarak, ebeveynlerden bazıları çocukları arasında mirası kendilerinin paylaştığı görülmektedir. Miras paylaşımı genellikle mirasçıların kendi aralarında hallettikleri bir mevzudur. Gözlemlenen köylerde ebeveynlerin ölümünden sonra ilk gündeme gelen konu miras konusudur. “Miras paylaşımı günümüzde daha çok yasal yolla yapılarak erkeklerin daha fazla pay aldığı görülmektedir. Geleneksel olarak bu paylaşımında kız kardeşler erkek kardeşlerinin daha fazla pay almasını uygun görmemektedirler. Bazen anne ve baba hayatta iken erkek çocukların daha fazla pay alacağı şekilde de miraslarını paylaştırmaktadırlar. Görüşme yapılan anne ve babaların çoğu, miraslarının kız ve erkek çocukları arasında eşit paylaşılmasını istemektedirler. Ama erkek çocuklarının daha fazla miras payı istediklerini ifade etmişlerdir.

4.2. HALAÇ TÜRKLERİNDE AKRABALIK İLİŞKİLERİ

Birbirine kan, evlilik ya da evlatlık sözleşmesi gibi bir bağla bağlanmış olanlar arasındaki ilişkiye akrabalık denir. İki tür akrabalıktan söz edebiliriz. “Biyolojik olarak ilişkili olan kişilerin akrabalığı kan akrabalığıdır. Sözleşme ya da evlenme dolayısıyla

birleşen kişilerin akrabalığına sözleşme akrabalığı denir. Bu tür akrabalık, evlilik sonucu kadının kan akrabalarıyla koca, kocanın kan akrabalarıyla kadının arasında oluşan bir akrabalıktır.

Kavram ve terim olarak akrabalık Arapçada yakın/yakınlar anlamına gelmektedir. Hısım terimi ile eş anlamlı olan akrabalık, “kan ve evlilik yoluyla birbirine bağlı olan kimselerden oluşur ve antropoloji, sosyoloji ve etnoloji bilimlerinde araştırma konusu edilir.

Giddens’e (2005, 173) göre, Akrabalık bağları, bireyler arasında evlilik yoluyla ya da kan bağı olan akrabaları birbirine bağlayan soy dizileri (anneler, abalar, kardeşler, çocuklar gibi) yoluyla kurulan bağlardır. Marshall’a (1999: 12-13, aktaran Kasapoğlu ve diğerleri, 2012: 32) göre de, Akrabalık, evlilik yoluyla veya kan bağıyla (soy bağı) oluşan insan ilişkilerine verilen addır. Akrabalık insan toplumlarının temel düzenleyici kurumlarından biridir. Akrabalık hem sosyologların hem de sosyal antropologların analiz ettikleri bir yapıdır. Sosyal antropologlar devletsiz toplumlarda akrabalık sistemleri incelemektedirler. Bu tür toplumlarda akrabalık, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde temel bir kurumdur. Antropolojide akrabalığı analiz eden soy kuramına göre, “Toplumlarda akrabalık sistemlerinin varoluş nedeni, hak ve görevlerin dağıtılmasıdır.” İttifak kuramı ise, “Gruplar arasında evlilikle kurulan bağları düzenleyen kuralların nasıl ortaya çıktığıyla ilgilenir” İttifak kuramı, akrabalık sistemlerini evliliklerin kurallarını belirleyen bir sistem olarak görmektedir. Yani akrabalık evliliklerin olup olmayacağını belirlemektedir. Örneğin, akrabalık sistemleri basitse evlilik (eş seçimi) toplumsal kurallar tarafından belirlenir. Diğer taraftan karmaşık sistemlerde, kiminle evleneceğine kişiler kendi karar vermektedir.

Strauss’a (1973: 14) göre , "toplumlarda iletişim en azından üç şekilde olur: Kadın iletişimi, mal ve hizmet iletişimi, bildiri iletişimi." Kadın iletişimi denilen şekil akrabalık ilişkilerini yaratır. Strauss, burada akrabalık ilişkisini bir iletişim türü olarak tanımlamaktadır. Yapısalcı yöntemde, akrabalık ilişkileri bağdaşık bir ilişkiler (bağıntı) sistemidir. O, gruplar arasında eş alıp vermeyi, toplumsal bağlar oluşturma yöntemi olarak görüyordu. Bu bağların sayısını arttırarak çok sayıda insan bir araya gelir ve doğal kaynaklar, teknoloji ve başka yararlı bilgiler gibi kültürel birikimleri ortaklaşa kullanılabilir. Yapısalcı yaklaşımda evlilik, dıştan evlilik, tekeşlilik, çokeşlilik gibi

olguları ayrıntılarıyla incelemiş, kadın dolaşımının üç temel yapısı olan “iki yanlı”, “baba yanlı”, “ana yanlı” evlenmeleri analiz etmiştir. Burada amaç, tekil olguları betimlemek yerine, tüm bunların özünde aynı kalan bir temel yapıya ulaşmaktır. Yine bu yapı ayrışık ve bağımsız parçalar bütünü değil, kendine yeterli bir bağıntılar sistemidir. Akrabalık ilişkileri aslında cebirsel yapıların örnekleridir.

Halaç Türk topluluğunda akrabalık ilişkileri önemlidir. Genelde köylerde yaşayan Halaçlar geniş bir akrabalık ilişkisi içindedirler. Onlarda akrabalık baba soyunun oluşturduğu ilişkilerden meydana gelmektedir. Ama bazı köylerde ana soyunun da önemli olduğu ve bazen de akrabalığın temelini oluşturduğu görünmektedir.

Akrabalık kuramı içinde de tayfalar daha önem taşımaktadır. Halaç köylerinde tayfa adı “Gel”, ve bazen “Gelan” eki ile yapılmaktadır. Örneğin Kum şehri çevresinde Vefayigel, Ehtişamgel ve Segercuk köyünde Neccargel, Sebzeligel, Hacı Gorbangel, Ağa İsmayılgel, Kebleligel ve Şagalı’da Goligelan, Nevazgelan, Leyligelan, Esetgelan, Hacı Veligelan, Hodadadgelan, Keblhüseyingelan ve Rostemgelan tayfaları bulunmaktadır. Örneğin Beharistan (Xerrab) köyünün tayfaları şunlardır; Hadigel, Aligel, Ağa Aligel, Erebgolel, Mollayigel, Kerbelayigel. Feyzabat köyünde ise Almangel, Hac Ali Akbergel, Kerbelayi gasemgel, Mohamad benigel, Meşhedigel, Mohammad Gasemgel, tayfaları bulunmaktadır. Halaç köylerinde tayfalar, yaklaşık beş kuşak önceki baba ve ya annenin adına eklenen “Gel” ve ya “Gelan” eki ile türemiştir.

Akrabalık, sosyal etkileşimi sağlayan ve bireylere kabul ettiren bir işleve sahiptir. Halaç Türklerinde akrabalık kurumu, sosyalleştirme işleviyle birlikte geniş toplumsal ağları içeren ve ailenin ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşamını doğrudan etkileyen bir işleve sahiptir. Halaçlarda özellikle köylerde yaşayanlar için birinci ve ikinci derecede kan bağı olmasa bile, aynı köyün insanları birbirlerini yakın akraba olarak görmektedirler. Akrabalık gibi geleneksel destek ve dayanışma ilişkileri sayesinde aileler ekonomik zorluk yaşadıklarında birbirlerine destek olmaktadır. Kente yerleşen Halaç Türklerinde ise genelde aynı köyden olmak birinci derecede önem taşır. İkinci derecede kimlerden (...gel?) olduğu önemli sayılmaktadır. Halaç Türklerinde Akrabalık, ekonomik dayanışmanın, toplumsal ve kültürel bağların korunması ve güçlenmesinde de önemli bir güce sahiptir. Örneğin Şagalı köyünde tayfalar (...Gelan) ve akrabalar içinde dayanışma ve destek ağının önemini vurgulamak gerekir. Bu yörede

akrabalığın kontrol ve denetim gibi işlevleri de bulunmaktadır. Halaç Türklerinin göç edenleri de genellikle akrabalarının bulunduğu mahalleye yerleşmektedirler. Mahallelerde kadınlar ve genç kızlar sadece kendi aileleri değil akrabaları tarafından da sürekli kontrol edilmektedir. Akrabalık bir taraftan karşılaşılan sorunlardan kurtulmada önemli bir role sahip olarak dayanışma ve destek kurumu da sayılır. Diğer taraftan kontrol ve bazen baskıcı kurum olarak gözetleme ve denetleme mekanizmalarıyla da ciddi bir kontrol aracına dönüşebilmektedir.

Her toplumda olduğu gibi, Halaç Türk topluluğunda da akrabalığın temelini aile oluşturmaktadır. Aynı zamanda Halaç Türklerinde de akrabalık iki yol ile oluşur. Kan yoluyla ve evlilik yoluyla. Halaçlar azınlık olmaları ve hâlâ geleneksel olarak köylerde yaşadıkları için, soy anlamına gelen “bidik babalar”a bağlı akrabalık güçlü durumdadır. Bidik terimi Halaç Türkçesinde büyük anlamındadır. Yukarıda Gel ve ya Gelan ile tanımladığımız tayfa anlayışı da, onların soya önem vermelerinden kaynaklanmaktadır. Ancak Halaç Türklerinde akrabalık ilişkilerinin temelinde Gel veya Gelan yattığı anlaşılmaktadır. Ancak, son zamanlarda, asimilasyon ve ana dil ve Halaç kültürünün unutulması dolayısıyla gençler akrabalığı pek önemsemeyenler ve hatta bazen onu reddederler. Gözlem yapılan köyleri karşılaştırsak Şagalı köyü akrabalık ilişkilerine en çok önem veren köy olarak tespit edildi. Diğer köylerde, özellikle Aştiyan köylerinde akrabalığın daha geçmişteki gibi önemsenmemesi görülmektedir.

Genel olarak Halaç akrabalık sistemi toplumsal ilişkiler açısından içe dönük bir topluluktur. İçe dönüklük onların kültürlerini, dilleri ve gelenek göreneklerini muhafaza etmesine yardımcı olmuştur. Aynı zamanda bu özellik, onlarda taassuba dayalı bir dayanışma duygusu da yaratmıştır. Çoğu akraba gençler aynı yerde çalışır ve mahalle arkadaşları dışında başka arkadaşları yoktur. Kum şehrinin ünlü ve en büyük Mezbaha fabrikası Şagalulu gençlerin çalıştığı ve bir araya toplandığı yerdir. Bütün şehirde mezbahayı Halaçlar çalıştırır diye bir yaklaşım da vardır. İş yerinde birbirine yardımda bulunmak, birbirinin arkasında durmak çok yaygındır. Aynı zamanda bu dayanışma gündelik yaşamın her sahasında kendini göstermektedir. Evlilikler, evlilik törenleri, cenaze törenleri, ev yapımı, ikram ve ihsan, hatta kavgalarda bile birbirlerinin arkasında olmak Şagalı köy/mahallesinde Halaçların özelliği sayılır. Halaçlar arasında evlilik ve cenaze töreni toplum içinde en çok önemi taşır. Birisi vefat ederse bütün Halaçlar cenazeye gider. Aynı zamanda birisi evlenirse yine herkes törene gider. Vefat edenin

hatırından dolayı evlilik töreni yapılmaz. Hatta ölüm gününden itibaren 40 gün boyunca mahallede evlilik töreni yapılmaz. Bu dayanışma ekonomik durumlarda da görülmektedir. Mali İhtiyacı olan birisine mahalle halkı ortaklaşa para toplar ve ihtiyacını giderir.

Halaç Türklerinde akrabaya saygı duymak, birbirinin durumunu sormak, ziyaretlerine gitmek, gerektiği zaman elden geldiğince mali yardımda bulunmak ve genel olarak yardımlaşma ve dayanışma önemlidir. Kısaca akraba ile iyi münasebetlerin sürdürülmesi, tavsiye edilen ve arzulanan bir husustur ve akrabası bulunan hiçbir kişi bundan müstesna değildir.

Sonuç olarak akraba üyeleri Halaç Türkçesinde şöyle isimlendirilmiştir;

- Her: erkek, kişi
- Kişi: kadın, bayan
- Oca: Yüce anlamındadır. Tayfa ve akrabanın erkek büyüklerine ve yaşlılarına denir.
- Bacan: Baba
- Nencan: Anne
- Lala: Kendinden büyük olan erkeğe denir. Türkiye Türkçesinde abi ile eş anlamlıdır.
- Bace/Bacu: Kendinden büyük olan kadına denir. Türkiye Türkçesinde abla ile eş anlamlıdır.
- Babacan/Tata: Büyükbabaya denir.
- Nenecan veya Ebe: Büyükanneye denir.
- Dacan: Dayı (annenin erkek kardeşi)
- Ame: Amcaya denir (babanın erkek kardeşi)
- Emme: Babanın kız kardeşine denir (hala)
- Hala (Xala): Annenin kız kardeşine denir. (teyze)
- Neve: Torun
- Hempaça: Bacanak
- Kadınene: Eşin annesine
- Kadınbaba: Eşin babasına denir.
- Gaden: Eşin erkek kardeşine denir.
- Gaden kişi (keşe) ²⁰: eşin kız kardeşine denir.

²⁰ Halaç Türkçesinde Azerbaycan Türkçesinin aksine, kişi (keşe) kadına denir. Erkeğe ise her denir.

- Kideyi: Kız kardeşin kocasına denir. (enişte)
- Garru: Yaşlı
- Yaşlug: Orta yaşlı
- Yaşud: Yaşıt

4.2.1. Halaç Türklerinde Dayanışma ve Komşuluk İlişkileri

Halaç köylerinde akrabalık ve komşuluk ilişkileri sıcaktır. Birçok konuda dayanışma ve birlik beraberlik vardır. Köylerde akrabalık ve komşuluk ilişkilerine verilen önemin bir göstergesi şu ki, ortaya çıkan sorunlar genellikle akrabaların yardımı ve kuvvetleriyle çözüme kavuşturulmaktadır. Halaçlarda dayanışma, birlik ve beraberlik, kökleri eskiye dayanan bir gelenektir. Göçebelikten yerleşik hayata geçene kadar çok zor şartlar altında yaşamışlar ve bu zor günleri birlik ve beraberlik içinde geride bırakmışlardır. Köylere ilk geldiklerinde çadırlarda yaşamışlar ve herkesin evini sırayla yapmışlardır. 1917-19 yıllarının sıkıntılarını söyleyen yaşlı Halaçlar, o dönemin atlatmasında komşu ve akrabalar arası dayanışmayı önemsemektedirler. Halaçlarda geçmişe dayanan birlik ve beraberlik geleneği, son yıllarda biraz azaldığı gözlemlenmiş olsa da, yine de etkisini göstermektedir.

Yapılan araştırmada, Komşu ve akrabalar arasında ziyaret konusu ele alınmıştır. Gözlemlere göre, komşular arası ziyaretler genellikle kadınlar arasında; akrabalar arasındaki ile özel günlerdeki ziyaretler ise ailecek yapılmaktadır. Genel olarak kışın soğuk gecelerinde, Halaçlar komşu ve akrabalara gitmeleri ve saatlerce birlikte vakit geçirmeleri çok yaygındır. Halaç Türkçesine “yorgala” denen bu ziyaretler geçmişten günümüze dek devam etmektedir.

Borç ve benzeri ihtiyaçlarda çoğu Halaçlar önce akrabalarına başvururlar. Bazen de komşulara başvurular görünmektedir. Bu tür ihtiyaçlarda genellikle müracaat edilen ilk kapı birinci derecen akrabalar, sonra da ikinci derece akrabalar ve son olarak komşulardır. Bu olgu, köylerde yaşayan Halaçlar arasında akraba dayanışması ve sosyal bütünleşmenin bir göstergesidir.

Çoğu köylerin içinden karayolunun geçmesi, ulaşım problemini büyük ölçüde ortadan kaldırmış ve köy dışı münasebetleri olumlu yönde etkilemiştir. Bazı Halaç köyleri, örneğin Mezreyino, Kardıcan ve Telhab çevre köyler açısından merkez köy konumundadır. Köylülerin büyük bir çoğunluğu şehir hayatına yabancı değildirler.

Zaten yüksek oranda ailesinden şehirde oturan kişiler vardır. Şehre gidenler akraba ziyareti, alış veriş veya iş amacı ile gitmektedirler.

Alan araştırması yapılan köylerde örnek olarak sorduğumuz “Sizce köy yaşamı mı yoksa kent yaşamı mı iyi?” sorusuna şehir daha iyi cevabı fazla alınmıştır. Nedeni sorulduğu zaman ise köylerde kuraklık ve kıtlıktan dolayı meydana gelen sorunlar beyan edildi. Birde kentte sosyal imkanların köye göre daha iyi ve ekonomik faaliyetin daha geniş yelpazede yapılması da söylenmiştir. Telhab gibi köylerde ekonomik imkanların daha iyi olduğunu belirtenlere göre, köyde az para ile geçinebildiklerini, şehirde ise bu kadar parayla geçinemeyeceklerini ifade etmektedirler.

4.3. HALAÇ TÜRK TOPLULUĞUNUN EKONOMİK YAPISI

İran’da yapılan resmi sayımlarda yörelerin ekonomik verileri ve ailelerin geçim kaynaklarıyla ilgili veriler bulunmaktadır.²¹ İller ve ilçelerin ekonomik verilerini ayrıntılı şekilde kapsayan bu istatistikler ve sahada yapılan gözlem ve görüşmelerden yola çıkarak Halaç Türklerinin ekonomik yapısı incelenmiştir. Genelde dökümanları incelenen iller Kum ve Merkezi illeri olmak üzere, özellikle Aştiyan, Tefreş ve Ferehmin ilçeleri daha derinlemesine incelenmiştir. Bu il ve ilçelerin, genel köy ve kent ekonomik yapı ve halkın geçim kaynaklarıyla ilgili resmi sitelerde bilgiler aktarılmıştır. Bu sitelerin aracılığıyla elde edilen veriler sahada gözlemlenerek ve görüşmelerde kişilerden sorularak denetlenmiştir.

Özellikle devlet istatistiklerine baktığımız zaman, Halaç Türklerinin yaşadığı bölgede genel ekonomik yapının bitkisel üretim ve hayvancılığa dayandığı görülmektedir.

---

²¹ Örnek siteler: www.amar.org.ir, www.ostan-mr.ir, www.ostan-qom.ir

Halaç Yöresinde kuru ve soğuk iklimin hüküm sürmesi ve sulamanın az olması tarımı olumsuz yönden etkilemektedir. Ancak geleneksel şekilde yapılarak kullanılan su kemerleri tarım alanında önemli bir su kaynağıdır. Arazinin bir kısmının tarıma elverişli olmaması nedeniyle otlak olarak kullanılmaktadır. Yörede mevcut ve yapılmakta olan sanayi tesislerinin büyük bölümü hayvan ürünlerine dayalı işletmelerdir. Ama hayvancılık sektörünün ve tarım kapasitesinin önemli kısmı kırsalda değerlendirilmemektedir. Ayrıca bölgede mera ve otlakların da büyük kısmının kullanılmaması, hayvancılığın da çoğu köylerde bitirilmesine neden olmuştur. Görüşme yapılan Halaçlara göre 30 sene önceye kadar halkın ekonomik faaliyeti hayvancılık ve el sanatlarıyla sınırlıydı. Çoğu aileler tarım ve bahçeciliği pek önemsemezlerdi.

Genel olarak köy ekonomisi toprak ve iklime bağlı bir ekonomidir. Otlak, tarım ve bağcılık yapılabilecek arazilerin kalitesi ve genişliği köy ekonomisini direk etkilemektedir. Köylerde arazinin değeri farklı faktörlere bağlıdır. Örneğin arazinin konumu, doğal verimliliği, yokuşluğu, kullanım türü, su kaynağına yakınlık v.s. Halaç Türklerinin ekonomik yapısını ve gelir durumlarını incelemek için bölgenin toprak ve iklim özelliklerini incelememiz gerekir.

Halaç Türklerinin yaşadığı bölge kurak ve yarı kurak bir iklime sahiptir. Bölge, doğudan Kum şehri, Tuz Gölü (aran gölü) ve Kebir çölü, batıdan Hemedan şehri ve Zagros dağları, güneyde yarı dağlı Erak ve Homeyn şehirleri, kuzeyde ise Save şehri ve Alborz dağlarıyla çevrelenmiştir. Bölge, Alborz ve Zagros dağlarının geçit noktası sayılır. Bölgenin batısında kışlar soğuk, yazlar ise kuru ve hafiftir. Bölgenin doğusu ise tuz gölü ve çöllük iklimin etkisiyle yarı çöl ve yarı kurudur. Genel olarak bütün bölge soğuk ve kuru mevsimler sergilemektedir. Aynı zamanda bölgede yeterince akarsu kaynakları bulunmamaktadır. Bulunan küçük nehirler de yağışlı mevsimlerde akmaktadır ve yılın çoğu aylarında susuz olurlar. Köylü Halaçlar tarıma gereken suyu genelde sukemerlerinden elde etmektedirler. Her köyde nüfusuna göre üç dört tane sukemeri bulunmaktadır. Ama günümüzde neredeyse çoğu sukemerleri de kuraklık ve yağışsızlıktan dolayı kurumuşlardır. Görüşme yapılan bütün köylüler ekonomik durumu anlatırken sukemerlerin kurumasını ve susuzluğu vurgulamışlardır.

Halaç Türklerinde hayvancılık temel ekonomik faaliyettir. Tarım ve bağıcılığında bazı köylerde temel gelir kaynağı olduğu bilinmektedir. Hayvancılık ve tarım ile birlikte, sanayi ve ticari faaliyetler de görülmektedir. Geleneksel olarak da en başta gelen faaliyet hayvancılıktır.

Yörede yarı kuru iklime uygun tarım ve bağıcılık yapılmaktadır. Bu da ancak sukemerlerinin suyu olduğu sürece yapılır. Tarım ve hayvancılığa gereken su ihtiyacını gidermeye çalışan Halaç Türkleri, defalarca devletten yardımda bulunmuşlar, ama günümüze dek devletten gelen bir yanıt yoktur. Geçmişte halkın içecek suyu da sukemerlerinden karşılanmaktaydı. Günümüzde ise köyler içecek suyunu su tesisatıyla gidermektedirler.

Konuyla ilgili tarihe baktığımız zaman, geçen bölümlerde de vurgulandığı gibi, 1917-19 yıllarda meydana gelen kuraklık ve kıtlıklardan dolayı Halaç Türklerinin ekonomisi büyük hasarlar görmüştür. Bu olaylar bölge ekonomisiyle birlikte toplumsal ve kültürel sorunları da ardından getirmiştir. Özellikle o dönem, susuzluk ve hastalıklardan dolayı hayvan ölümlerinin artması söylenmektedir. Bu tarihten sonra fakir bırakılan Halaç halkı, aynı zamanda kırsal bölgelerdeki otlaklarının büyük kısmını da kaybetmişlerdir.

1. Pehlevi devletinde başlatılan arazi reformu, Halaçlarda hayvancılığı bitirme tehlikesiyle karşı karşıya getirmiştir. Sonuçta 1980 yıllara gelinceye kadar, yöredeki ekonomik faaliyetler oldukça olumsuz etkilenmiştir. Bu tarihten sonra, söz konusu arazi reformları yüzünden yaşanan sorunların sayısı artmıştır.

1962'de yapılan bu reformlar öncesi, Halaçlar da dâhil olmak üzere İran'da beş tür arazi malikiyeti bulunmaktaydı: devlet arazisi, erbab arazisi, saltanat arazisi, vakıf ve küçük malikli araziler. Küçük malikler kendi arazilerinde çalışır, başka malikler ise kira ve müzarie denem sözleşmelerle arazilerini para ve ürün karşılığı çiftçilere vermekteydiler. Bunların en güçlü ve etkili olanı erbab malikiyeti idi. Arazilerin %56 erbablar egemenliğinde idi. Arazi sahipleri (erbablar) genelde köy dışında ve şehirlerde yaşarlardı. Halk tarafından üretilen ürünün büyük kısmını erbab sahiplenirdi (Alamdar, 2006: 147). Dolayısıyla erbablar toplumsal ve siyasi bir güç gibi rol oynamaktaydılar.

Rıza şah'ın başlattığı reformun, Halaç Türklerine getirdiği ekonomik yararlar ve olumsuz sonuçlar yaşlı Halaçlardan sorulmuştur. Olumlu sonuçların en başta geleni, tarımcılık yapabilecekleri arazilerin köylüler arasında paylaşılmasıdır. İran sosyologları,

bu paylaşımı köylerin ekonomik kalkınmasında birinci adım olarak değerlendirmektedirler. Sosyolojik olarak arazi reformunun olumlu sonuçlarından ziyade olumsuz sonuçları meydana gelmiştir. Örneğin paylaşılan arazilerin kapasitesinden daha düşük ürün elde edilmesi ve mükemmelleştirme politikasının olmaması nedeniyle köylüler arazileri nasıl yöneteceklerini bilmeyerek genelde arazilerin verimini düşürdüler. Erbab bir yönetici olarak halkın gücünden elde ettiği ürünleri devlete ve ya özel alıcılara satır ve karın bir kısmını kendisi alır, geri kalanını ise çiftçiler arasında paylaşırlardı. Devletle oluşabilecek sorunları önler veya çözerdi. Aslında reformun yararlı olması gerekirdi ama devlet tarafından köylere düzenli bir program önerilmediği için olumsuz sonuçlar meydana geldi ve halk daha da fakirleşti. Devletin oluşturduğu Kırsal Kooperatifler de halkın ekonomik bilinç boşluğunu doldurmaya çalışmıştı. Kırsal kooperatiflere üyelik zorunlu olarak arazi maliki olmanın şartı gibi bildirildi. Çiftçilere mali kaynak ve kredi sağlamak, çiftçinin ürettiği ürünleri satın almak, tarıma gereken malzemeleri para karşılığı dağıtmak gibi işlevlere sahip olan kooperatifler, işlevlerini yerine getirmekte olumlu performanslar sergileyememişlerdir.

Köy kooperatifleriyle birlikte devlet tarım şirketlerini köylerde kurmaya başlamıştır. Bunun amacı ise arazileri birleştirerek ortakların gelirini artırmaktı. Çiftçi köylülerin bu şirketlere de üye olmaları şart kılındı ve arazilerin satılması yasaklandı. Şirketlerin ve kooperatiflerin getirdiği koşullar sonucunda araziler ve çiftçiler tekrar bağımsızlıklarını kaybettiler ve bu kez devlete bağlı birimler ve bağımsız küçük sermaye sahipleri çiftçileri işçi gibi kullanmaya başladılar. Devlet, durumu tekrar düzene sokmak için bu kez üretim kooperatiflerini meydana getirdi. Ama bu da genel ekonomik bozukluk ve rüşvet yaygınlığı nedeniyle iyi bir sonuç elde etmedi. Son olarak kurulan tarım sanayi şirketleri de köylü ve çiftçinin karını değil sermaye sahiplerinin artı değerini yükseltmeyi ve devletin yıkılmaya doğru giden ekonomisini canlandırmayı hedefledi ve köylüyü bir tarafa bıraktı. İlginç olan şu ki; bu tarım sanayi şirketlerinin çoğu da iflasa uğramıştır.

1979 devrimi sonrası devam ettirilen arazi reformunda değişiklik amacıyla yeni yasalar getirildi. Sonuçta ortak yapım kooperatif şirketleri denilen şirketler kurulmaya başladı. Bu şirketler de aynı önceki şirketler gibi, üyelerin uzlaşmazlığı, uzmanca davranmamaları, miras gelenekleri nedeniyle başarıya ulaşmadılar. Sonuç olarak devlet

tarafından yürütülen bütün bu ekonomik politikalar Halaç Türkleri dâhil genelde kırsalı kalkınmaya götürmemiştir. Birde arazi odaklı reformlar daha çok bağcılık yapan köylülerin durumunu iyileştirir veya kötüleştirir. Halaç Türkleri eski konar-göçer babaları gibi geleneksel hayvancılık temelli bir ekonomiye sahiptirler. Arazi reformları yapılmadan önce, özellikle Kum Halacistan'ında geniş otlaklara sahip olan Halaç Türkleri reform sonucunda otlaklarını kaybettiler. Dolayısıyla hayvancılığın temel taşı olan otlakların yitilmesiyle birlikte, Halaç Türkleri büyük bir ekonomik sıkıntıyla yüz yüze kaldılar. İşte otlaklarını kaybeden aile ve tayfaların büyük çoğunluğu başka köylere ve diğer şehirlere göç ederek işçiliğe başlamışlardır.

Adı geçen reformların Halaç Türklerine en büyük olumsuz etkisi kuzu deri ticaretinin kesilmesidir. Özellikle Aştiyan çevresindeki Halaçlar, o dönem ülkenin en ünlü kuzu derisini üretmekteydi. Onların geleneksel biçimde ürettiği kuzu derisi ülkede iyi paraya satılırdı. Ayrıca Almanya ve İngiltere gibi ülkelere ihracatta bulunmuşlar. Reformlardan sonra meydana gelen otlak kısıtlılığı nedeniyle hayvancılığın kalitesi düşmüştür. İran devrimine kadar kendini zor ayakta tutan deri ticareti devrim sonrasında tamamen kesilmiştir. Görüşme yapılan yaşlı Halaç Türkleri bu konuyu üzüntüyle vurgulayarak geçmişte ekonomik faaliyetleri içinde önemli bir gelir sağladığını söylediler.

Halaç Türklerinde gelir kaynağı olarak zayıflayan hayvancılık, yerini tarım ve bahçeciliğe vererek göçebe tayfaları da yerleşmeye zorlamıştır. Ama iklim koşulları nedeniyle yetiştirilen tarım ürünleri ancak aile giderlerini karşılayarak köylerin genel ekonomisini de içe dönük bir sistemde yapılandırmıştır.

İslam devrimi sonrası kalkınma politikaları kapsamında il merkezinde, Tahranda ve Tahrana yakın şehirlerde büyük sanayi siteleri yapılmaya başlamıştır. Sonuçta Halaç Türklerinin yoğun olduğu Merkezi il(eyaleti)i günümüzde ülkenin sanayi başkenti olarak adlandırılır. Halaç coğrafyasının merkezi noktası sayılan Selefçegan şehri, kara dört yol gibi ülke geneline ulaşımın kalbi sayılır. Aynı zamanda başkent Tahrana yakınlık nedeniyle bölgenin sanayileşmesi hızlı şekilde yapılmıştır. Halaç köylerinin bu gelişmeler ve kalkınmalardan nasıl etkilendiğini görmek için araştırmalar gerekmektedir. Bu durum farklı boyutlarda, sorular kapsamında Halaçlardan sorularak farklı yanıtlar alınmıştır. Dikkate alacağımız birinci nokta şu ki; köylerde yaşayan Halaç

aileleri, özellikle yaşlılar, geçmişteki yaşam koşullarına göre günümüz koşullarını daha iyi görmekteler. Yaşlılar, özellikle ulaşım ve genel olarak gelir açısından kendilerini daha iyi hissetmektedirler. Ama onlara göre, kültürel ve toplumsal olarak durum pekiyi sayılmaz. Sanayi sitelerinin bulunduğu şehirlere göç edenlerde asimilasyon hızlanmış ve kültürel olarak yabancılaşma artmıştır. Bu iddianın kanıtı, büyükşehirlerde ve hatta küçük kentlerde çalışmakta olan ve hayat süren Halaç Türkleri, günümüzde hiç Halaç kültürünü bilmez ve dillerini bile konuşamazlar.

Nihayet, günümüzde kırsalda yaşayan Halaç Türkleri, aile ekonomisine yetecek kadar hayvan besler ve ekin yetiştirir. Çoğu köylerde gözlemlenen bu seviyede faaliyetler, bazı köylerde daha geniş düzeyde yapılmaktadır. Su ve arazi olarak zengin sayılan köylerde aile ihtiyacı dışında da üretim yapılarak şehirlere ve komşu köylere satılmaktadır. Ama bunun gibi köylerin sayısı çok azdır.

Günümüzde Halaç Türklerinde ekonomik faaliyet kapsamında Hayvancılık ve tarım olmak üzere iki tür faaliyet ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

4.3.1. Halaç Türklerinde Hayvancılık

Halaç Türkleri, tarih boyunca başka Türk toplulukları gibi hayvancılığı en iyi şekilde yapmışlardır. Onların göçebe halinde yaşadıkları zaman birinci ve temel faaliyetlerini oluşturan hayvancılık, günümüzde de yeni şartlarda devam ettirilmektedir. Halaç Türklerinin en çok yetiştirdiği hayvanlar, koyun, keçi, inek veya sığırdır. Bölgede sanayileşen hayvancılığa yatırım açısından baktığımız zaman, Halaç Türklerinde bulunan hayvancılık yeteneği daha çok başkaları tarafından değerlendirilmiştir. Bunun sebebi Halaç Türklerinin yatırıma meyilli olmadıklarından değil. Adı geçen kuraklıklar sonucu fakirleşen Halaçlar uzun dönem, ancak karınlarını doyurmayı ve topluluk olarak ayakta durmayı başarmışlar. Ayrıca Rıza şahın başlattığı asimilasyon (Farslaştırma) politikaları nedeniyle Türk topluluklarının ekonomik kalkınma faaliyetleri kısıtlandı. Dolayısıyla söz konusu hayvancılık yeteneği Halaç Türklerinde gelir kaynağıdır.

Bazı aileler hayvancılığı geleneksel yapar, bazısı ise var olan hayvan sanayisinde işçi olarak çalışarak gelir sağlar. Örneğin Kum şehrinin en büyük mezbahası Şagalu mahallesinde yapılmıştır. Şagalu Halaçlarının nüfusunun büyük çoğunluğu bu fabrikada çalışmaktadırlar. Şehir genelinde de Halaçlar daha çok kasap olarak bilinmektedirler. Aynı zamanda geleneksel hayvancılık yapan bazı Halaçlar da bu şehrin çevresinde bulunmaktadır.

Başka bir örnek, Telahab köyüdür. 2006 istatistiklerine göre köyde hayvan sayısı şöyledir: 30,000 koyun ve keçi, 16,000 et sığırı, 1,300 süt ineği. Köy ahalisi tarımla birlikte hayvan beslemektedir. Bu verilere göre ortalama her aile 15 tane inek ve 50 tane koyun beslemektedir. Köyün yanında yapılan mezbaha ve sığır sanayi kompleksinde ise 7000 et sığırı beslemektedir. Geleneksel ve sanayileşmiş hayvancılığa gereken ot ise köy arazilerinde yetiştirilmektedir. Hatta çoğu zaman yetiştirilen ot gerektiğinden fazla olarak komşu köylere para karşılığı satılır. Elde edilen kırmızı et ve süt ürünleri genelde Tahran, Irak ve Kum şehirlerinde satılmaktadır. 2006 verilerine göre bu yörede, günde 5000 kilo et ve 3 ton süt üretilmektedir. Sığır sanayi kompleksi dışında beslenen hayvanlar, tamamen geleneksel biçimde yetiştirilmektedir. Hayvanlar evin avlusu ve binaların bodrum katlarında yetiştirilir.

Fotoğraf 3: Telahab köyü sığır yetiştirme sanayi tesisleri

Fotoğraf 4: Halaç Türklerinde Geleneksel Hayvancılık Segercug Köyü, Ocak 2013

Fotoğraf 5: Kum Kemerkuh yöresinde otlakta bulunan hayvan sürüsü, Şubat 2013

Vaşgani'ye (2006: 43) göre, İslam devrimine dek (1979) Vaşgan köyü 250 hane ve 1300 kişi nüfusla 4 mahalleden oluşurdu. Her mahallede 700 üzerinde koyun sürüsü bulunurdu. Artı, her mahallede 200 tane süt ineği ve 80 tane iş için kullanılan inekler beslenmekteydi. Yani toplam 2,400 koyun ve 1,040 tane inek bu köyde bulunurdu. Vaşgani, bu sayıda hayvanı besleyecek kadar otlağın bulunmasını da vurgulamaktadır. Ona göre, günümüzde ise Vaşgan köyünde hayvan sayısı toplam 700 koyun ve keçi ve 10 tane ineğe düşmüştür. Günümüzde nüfus olarak da 1300 kişiden 200 kişiye düşmüştür. Köyde bulunan kişilerin büyük çoğunluğu da yaşlılardır ve köyde genç işgücü hiç bulunmamaktadır. Ona göre bütün çevre köyleri aynı durumdadırlar.

4.3.2. Halaç Türklerinde Tarım ve Bağcılık

Hayvancılıkla birlikte ekonomik faaliyet olarak Halaç Türklerinin yaptığı iş tarım ve bağcılıktır. Halkın geçim kaynağının bir kısmını oluşturan bu faaliyet hayvancılık gibi daha çok geleneksel yapılmaktadır. Soğuk mevsime uygun meyve, sebze ve tahıl bölgede yetiştirilmektedir. Köyden köye çeşitlilik gösteren ürünlerin bir kısmı aile ihtiyaçlarını gidererek bir kısmı da satılır. Bölgenin güneylerinde daha çok tahıl (buğday, arpa, mercimek, nohut,..) yetiştirilirken kuzeyde de meyve (nar, üzüm, ceviz, badem...) yetiştirilmektedir. Bölgenin genelinde de yonca gibi hayvancılığa gereken otlar yetiştirilmektedir. Ayrıca patates, şeker pancarı, sebze gibi ürünler de bazı köylerde yetiştirilir. Detaylı şekilde bölgede yetiştirilen tarım ürünleri aşağıda verilmiştir;

1. *Buğday*: Buğday genelde dağlık bölgelere iklim açısından uyan ve halk tarafından yetiştirilen bir ürün türüdür. Bu ürün ortalama 200 mm yağış oranı olan iklimlerde yetiştirilir. Dolayısıyla eski çağlardan beri Buğday bu bölgede ve komşu bölgelerde ekili olmuştur. Yani bölgenin geleneksel tarım döneminin de ana ürünüdür. Köylerin çevresindeki arazide insanlar bu ürünü yetiştirmektedirler. Ekim ayının sonlarında ekim dönemi başlar ve Ağustos ayı başında da ekimi biçerler. Bölgede yılda 2000 ton üzerinde buğday üretilmektedir. Bu da bahçecilerin ihtiyacından fazla sayılır. Dolayısıyla bahçeciler her yıl ihtiyaçlarının dışında kalan hissesini satarak tahıl silolarına gönderirler. Bu üretim oranı ülkenin buğday üretiminde büyük bir role sahip olduğunu gösterir.
2. *Arpa*: Buğday iklim koşulları gibi koşullarda yetiştirilen Arpa da bölgenin önemli ürünlerinden biri sayılır. Yani buğdaydan sonra bölgede en çok yetiştirilen üründür. Bu ürün sulu ve kurak arazide yetiştirilir. Bölgede yıllık 950 ton civarında arpa yetiştirilmektedir. Bu da tamamıyla bölgenin hayvancılık ihtiyaçlarını gidermek için kullanılmaktadır.
3. *Patates*: Patates bölgede halk içinde yaygın olarak yetiştirilmektedir. Bölge halkının ekonomisine ilişkin iki tür patates yetiştirilir;
  - A- Küçük alanlarda, basit ve geleneksel olarak aileler tarafından ekilmektedir.
  - B- Sanayileşmiş ve mekanize olmuş ziraat türünde ise toptan üretim yapılmaktadır.

Genellikle az sermaye ve araziye sahip olan kişiler tarafından ekilen patates çiftlikleri sukemeri ve küçük su kuyularından faydalanıyorlar. Ama modern tarzın ve bu diğer mekanik ekipmanlar ile üretim ve yetiştirme yapanlar ise daha geniş arazinin suyunu temin etmek için daha derin ve yarı derin kuyular kullanıyorlar. Bunlar en fazla üç ay içinde ekinlerini yetiştirip biçerler. Yani Temmuz ayının başında ekilen patatesler, Ekim ayının sonlarında biçerler. Mekanize üretim tarzının bölgeye kazandırdığı, örneğin fazla kişiye iş imkanının yaranması, gibi yararları olmuştur. Halkın da söylediğine göre; bu tür üretim tarzı, bölgede ve bölge dışında istihdamı artırarak göçe de engel olabilir ve hatta tersine göçe de sebep olabilir. İstatistiklere göre bu tarzın üretim hacmi yılda 600 ton üzerine ulaşır.

4. *Şeker Pancarı*: Bölgede özellikle Talhab'da yetiştirilen bir başka ürün Şeker Pancarıdır. Ama bu ürün diğer ürünlere göre daha az arazide ve düşük hacimli yetiştirilir. Yani geleneksel olarak köylerde aile ihtiyacı için yetiştirilir. Ama motorlu derin su kuyulardan faydalanan çiftlikler de var. Bunlar aile ihtiyacı dışında bazen satmak için de şeker pancar üretiyorlar. Şeker fabrikaları ve hayvancılar bu ürünün her zaman sabit müşterilerinden sayılır. Nitekim bu ürünün diğer ürünlere göre üretim hacmi düşüktür. Buna bakmayarak önemli ürün olarak bölgede tanımlanır. Üretim hacmi yıllık 600 ton üzerinde olan bu ürünün üretim kültürü eskiden bölgede yayılmamıştır diye biliriz.

5. *Mısır, Nohut, Mercimek*: Ekimi sulu yapılan ve çoğu hayvanlara yem olarak yetiştirilen mısır dışında, nohut ve mercimek dağlık arazide ve kuru kırlarda düşük hacimde yetiştirilir. Genelde, bölge halkının ihtiyaçlarını karşılayacak kadar ekilir. Aynı zamanda toprağı zenginleştirmek ve dinlendirmek için de ekilir ve genelde el ile biçilir. Biçimden sonra bu topraklarda genelde buğday ve arpa ekilir.

6. *Badem, Ceviz ve üzüm*: Ceviz, badem ve üzüm bölgenin özellikle Talhab'ın üç ana tarım ürünleri sayılır. Genelde çevre tarla ve bahçelerde bulunur. Cevize göre daha fazla yetiştirilen badem ürünü yılda 7 ila 8 tonu bulur. Ama bu tonaj yağış oranlarına bağlı olarak değişir. Havanın ısı ve soğukluğu da bu oranı etkilemektedir.

Bölgede başka bahçe ürünlerinden üzümü de sayabiliriz. Bu üründen yapılan pekmez ve kuru üzüm elde edilir ve kırsalın gıda listesinde önemli bir katkıyı sağlar. Bu ürünler genelde bölgeniz nüfus sayısının fazla olmasından dolayı ancak halkın kendi ihtiyaçlarını giderir ve daha pazara gönderilmiyor. Yalnız bölgenin kendi içinde

bulunan küçük üzüm alışverişi bulunmaktadır. Bazen köyden köye özellikle küçük köylerden Talhab'a, üzüm suyu satmak için gelenler olur.

7. *Nar*: Çahkek köyünün başta gelen tarım ürünü nardır. Bu ürün köyün birinci gelir kaynağını sağlamaktadır. Ahali ihtiyaçları dışında satılan nar ülke genelinde ün yaparak ayrıca Almanya'ya ve Japonya'ya ihracat yapılmaktadır.

Merkezi ilinin valiliğinin resmi sitesinden elde ettiğimiz verilere göre, Telhab köyü örneğinde 440 hane bağcılık ve tarım yapmaktadır. Köyde bağcılık ve tarım için kullanılan arazi genişliği en az 5 hektar ve en çok 40 hektardır. Ortalama her hane 2.5 hektar araziye sahiptir. Arazinin çoğu köy dışındadır. Ama bazen köy içinde bahçeler de bulunur. Telhab, başka Halaç köylerine göre, bu açıdan zengin bir köy sayılmaktadır. Bunun da nedeni ilk olarak genç nüfusunun tarım ve bağcılık işleri için yeterli sayıda olmasıdır. Çoğu köylerde arazinin verimli olmadığı dolayısıyla tarım işleri çok azdır ve halk yalnız hayvancılık yapmaktadır. Ziraatın yapıldığı köylerde de makine ve yedek malzemelerin kısıtlı olduğu görülmektedir. Ayrıca makineler bulunsa da köylüye pahalıya mal olmaktadır. Dolayısıyla ziraata gereken teknolojik malzemeler önemli sıkıntılar yaratmaktadır.

Bağcılık ve tarım için gereken su kaynakları su kemerlerinden karşılanmaktadır. Bununla birlikte bazı köylerde derin ve yarı derin su kuyularından faydalanmaktadır. Genelde bölge ikliminden dolayı nehir sayısı azdır. Mevcut nehirlerin çoğu da kurumuş ve ya yılın belli mevsimlerinde suyu olur. Son yıllarda bu nehirlerin suyu tamamen kesilmiş durumdadır. Köylülere göre, kuraklık ve soğukluktan dolayı ziraat ürünleri pekiyi değildir. Bu duruma devlet tarafından yapılabilecek hiçbir destek veya plan olmadığı için göre Halaçların gelirleri çok düşmüştür. Birde bahçelerinin suya daha fazla ihtiyaç duymasından dolayı bu alan daha da olumsuz etkilenmiştir.

Halaç köyü örneği olarak Telhab'ta, Ferehmin ilçe ziraat merkezinin (<http://farahan.jkm.ir>) verilerine göre, ziraat için kullanılan arazilerin genişliği 2000 hektardır. Bunun 1000 hektarı kurak ve 1000 hektarı da sulu ekinde oluşmaktadır. Başta gelen ekinler ise buğday, arpa, yonca, patates ve fasulyedir. Sebze yetiştirme ise aile ihtiyaçlarını giderecek kadar yapılmaktadır. Bu merkezin 2006 verilerine göre sulu olan her bir hektardan 1.5 ton arpa, 2 ton buğday, 1.2 ton yonca elde edilir. Ayrıca kurak arazilerin her hektarından 1 ton buğday, bir ton arpa ve 300 kilo nohut, 400 kilo

patates, 300 kilo diğer fasulye ürünleri elde edilmektedir. Bahçe ürünleri olarak üzüm ve badem yetiştiren aile sayısı ise 50 hanedir. Elde edilen ürünler satılmaz, aile ve akrabaların ihtiyaçına göre yetiştirilir. Bazı aileler üzümün kendini değil şurubun (şiresi) satarlar. Verilere göre her bir hektar bahçeden 200 kilo üzüm ve 100 kilo badem elde edilir.

Ürünlerden buğdayı Feşenk ilçesinin köy kooperatifi tarafından satın alınır ve oradan da Erak silosuna götürülür. Geri kalan ürünler ise köy ahalsinin kendi ihtiyaçlarını karşılar ve satılmaz. Örneğin gereğinden fazla yetiştirilen yonca, köy içinde hayvancılık yapan ailelere satılır. Son yıllarda kuraklıktan dolayı köyde ziraatın durumu pekiyi değildir ve halk gelir sıkıntısı yaşamaktadır.

Bazı nedenlerden dolayı, Halaç Türkleri yeni ziraat teknolojilerini pek kullanmamaktadırlar; Birinci neden, arazi mülklerinin küçük olmasıdır. İkincisi, bölgenin büyük oranının dağlık olmasıdır (Vaşgani, 2006: 40). Üçüncü neden ise, çoğu genç işgücünün şehirlere göç etmesidir.

Halaç köylerinde sulama sistemi olarak en çok su kemerleri kullanılmaktadır. Köyde köye su kemer sayısı ve kemerlerin uzunluğu değişmektedir. Kemerler birbirinden 15-40 santimetre uzaklığında yapılan kuyulardan oluşmaktadır. Genelde kemerler kurumuş nehirlerin ve mevsim ırmakların çizgisinde yapılır ve uzunlukları 200 metreden 2 kilometreye kadar değişebilir. Su kemerleri aracılığıyla elde edilen su geçmişte halkın içecek suyunu, hayvancılıkta ve tarımda gereken suyu sağlamaktaydı. Günümüzde ise sadece hayvancılık ve tarımda kullanılır. Bazı kemerlerin ömrü bin yıl üzerinde bile olabilir. Örneğin Halaç Türklerini yaşadığı bölgenin kuzeylerinde İslamiyet öncesinden kalan kemerler bulunmaktadır ve hala halk bu kemerlerden su elde ediyorlar.

Halaçlarda Geleneksel kış yemişi; Basluk

Bölgeye özel yetiştirilen bir yiyecek olan basluk Üzüm ve Cevizden elde edilir. Halaçlarda eskiden depolama amacıyla yapılan bu ürün, ailelerin soğuk kış gecelerinde en önemli ve enerji verici bir yiyecek olarak tanınır.

Son baharın başlarında, üzüm suyunun üretiminden ve cevizin toplanmasından sonra Basluk yapılır. Erkekler tarladan gereken sayıda, badem ağaçlarından üç şubeli dallar(boyut olarak her dal yaklaşık 10 cm) toplardılar. Kadınlar ise bademlerin

kabuğunu ayırarak, iğneyle bir ipliğe dizerler. Her satır badem tamamlandıktan sonra ipliğin iki tarafından badem ağaçların iki ucundan bağlarlar. Öte yandan büyük bakır kazanlarında kaynatılan üzüm suyu konsantresine biraz un atılır. Üzüm konsantresi unla yoğunlaştıktan sora ve iyice kaynadıktan sonra, iplikteki bademleri birçok defa kazana batırır çıkarılır. Şurup yeterince bademler üzerinde kalınlaştıktan sonra iplikler duvarlarda ve üç şubeli badem ağaçlarında kurusun diye asılır. Birkaç gün sonra, şurub iyice bademlerin üzerinde kuruyup yapıştıktan sonra, yazlık diye bir odaya taşınır. Kışta çok soğuk olan bu odada tavandan asılır. Kışın soğuk gecelerinde aile bir araya toplanarak veya misafir geldiğinde yenir.

4.3.3. Halaç Türklerinde El Sanatları

Halaç köylerinde ek gelir olarak bulunan el sanatları genelde Halaçların kültürünü yansıtmaktadır. Halaç köylerinde genel olarak halı, Cecim (yun kumaşı) ve iplik dokumak yaygındır. Günümüzde bu işleri yapan kişilerin sayısı düşse de, geleneksel olarak yörede kadınların boş zamanlarını değerlendirmesinde önemli seçenektir ve üstelik aile ekonomisine de bir destek sağlamaktadır. Halaç kadınlarının özellikle kış günlerinde yaptıkları, “herimtaş heyirmek” denen faaliyette koyun yününden iplik yapılır ve bu iplikten de çorap ve kazak gibi giysiler yapılır.

Nakış olarak İki tür halı Halaç Türklerinde üretilmektedir: Hurda balug Halaç ve mader ham Halaç.

Fotoğraf 6: Mader Ham Halaç Halısı

Fotoğraf 7: Hurda Balug Halaç Halısı

Koyunyününden yapılan iplikler “Edayat heyirmek” işi ile kilim, cecim, torba ve horcun gibi aletler dokunur. Aile ihtiyacını karşıladıktan sonra geri kalanını şehirlere götürerek satılır.

Nude köyünde yapılan bir görüşme de “R. O” şöyle der;

“30 sene önceye kadar burada her Halaç hanesinde en azı bir tane halı tezgahı bulunurdu. Sonbaharın başlarından itibaren Mayıs ayının sonlarına dek evlerde genel olarak halı ve cecim gibi dokuma işleri yapılmaktaydı. Bu dönemde insanlar çöl işlerini bitirmişler ve havanın soğukluğundan dolayı evlere kapanmaları gerekirdi. Dolayısıyla boş zamanların en iyi şekilde değerlendirilmesinin en iyi yolu halı ve cecim gibi şeylerin dokunulmasıydı.”

Halaç Türklerinde örgü ürünlerinin yaygın olma sebebi hayvancılık idi. Koyun yününden elde edilen ipliklerle halı, cecim, kilim, edayet (kürsü üzerine serilen bir tür cecim), torba, horcun, elcek (eldiven, kışın elleri soğuktan koruyan el giysi), çorap üretilirdi. Geçi tüyleriyle de ip ve çuval gibi ürünler üretilirdi.

Fotoğraf 8: Halaç Cecimi ve kürsü üzerinde kullanım biçimi, Segercug köyü

Örgü ürünleri dışında, kışın hayvan derisinden yanleig (hayvan sütünü içine döker ve sallarlardı. Belli süre sallandıktan sonra sütün yağı ayrılırdı), tolgag (deriden yapılan su torbası), deri eldiven (dikenli bitkilerin derilmesinde kullanılırdı), enlik (dikenli bitkilerin derilmesinde kullanılan önlük), layin (hayvanlarda kullanılan bir boyunduruk) yapılırdı. Günümüzde bile bu faaliyetlerin bazılarının ettiğini devam etmesini ve ailelerin gelir kaynağı olduğunu görmekteyiz. Bazı köylerde yapılan bu tür ürünler şehirlere götürülür ve satılır. Hatta şehirlere göç eden Halaç Türklerinin birçoğu, şehirlerde bu geleneği devam ettirmişler. Örneğin Halaç Türkçesinde “Hatçu” denen yorgan dikmek şehirlerde yaşayan Halaçlarda çok yaygındır. Kum’da, Erak’ta’ Kerec’de ve Tahran’da Halaç mahallelerinde yorgancı Halaçlar çok rastlanılır.

4.4. HALAÇ TÜRKLERİNDE EĞİTİM

Eğitim doğum itibariyle insanlarda başlar ve ömür boyu ölüme kadar sürer. Hayatın farklı dönemlerinde çeşitli eğitim biçimleriyle yetiştirilen insan kendi kültüründeki davranış biçimlerini öğrenir. Ayrıca insan başka kültürleri de eğitim sürecinde öğrenir. İnsan üzerinde eğitimi aile başlatır, mahalle, akrabalar ve genelde toplum sürdürür. İnsan her bir eğitim alanında farklı biçimde farklı şeyler öğrenir. Örneğin ilk olarak ailede dili ve kültürün bazı temel öğelerini öğrenerek, resmi eğitim kapsamında da okuryazarlık ve nasıl bir toplumsal varlık olduğunu öğrenir. İnsanın nasıl bir toplumsal varlık olmasını biçimlendiren faktörlerin biri doğduğu toplumdur. Örneğin kent ve ya köy çevresi farklı insanlar eğiterek çeşitli kültürel yaşamlar sergilemektedir.

Halaç Türklerinin köylerde ve kentlerde azınlık olarak dağınmış biçimde yaşamalarından dolayı ve ailelerin meslek yelpazesinin geniş olmasından dolayı kendilerine özel bir eğitim ve öğretim sistemi ve ya biçimi bulunmamaktadır. Bir Halaç Türkünün her insanda olduğu gibi önce ailede Halaç dili ve kültürünü öğrenmesi gerekirken çoğu aileler fars dili ve kültürüyle çocukları eğitmektedirler. Bu durumu, İran'ın resmi eğitim sistemi desteklemekte ve yaymaktadır. Dolayısıyla Halaç Türklerinin eğitim yapısını incelemek için, onların eğitildiği aile ve diğer Halaç kültürünün egemen olduğu alanları ve devletin resmi okullar ve eğitim biçiminin incelenmesi gerekir. Bu doğrultuda, geçmişten günümüze Halaç köylerinde nasıl bir eğitim biçimi izlendiği ve günümüzde şehirlerde yaşayan Halaçların eğitimi incelenmiştir.

İran'da genel nüfus sayımlar etnik kökene göre yapılmadığından dolayı Halaç Türklerinin okuryazarlık istatistiklerine ulaşılmamıştır. Bunun için Halaç Türklerinin yoğun olduğu il ve ilçelerde genel veri özellikleri Halaç Türklerini de içermektedir. Şehirde yaşayan Halaç Türkleri şehir kültürünün benimsediklerine göre, eğitim durumları köylerden daha iyidir. Köylerin durumunu genel köy ortalamasından tahmin edebiliriz. 2006 yılı istatistiklerine göre, Halaç Türklerinin yoğun olduğu Kum ili köylerinin toplam 55,798 kişi nüfusundan, (24,440'ı erkek ve 17,339'u kadın olmak üzere) toplam 41,779 kişi okuryazar olduğunu bildirilmiştir. Daha detaylı olarak Halacistan ilçesinin bu yılda okuryazarlık oranı aşağıdaki tabloda verilmiştir (<http://amar.ghom.ir>):

Tablo 10: Halacistan ilçesi köy okuryazarlık verileri²²

Halacistan ilçesi	6 yaş ve üzeri toplam nüfus			Okuryazar nüfusu		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
	9046	4513	4533	5938	3344	2594

Tablo 11: Halacistan ilçesi şehir okuryazarlık verileri

Halacistan ilçesi	6 yaş ve üzeri toplam nüfus			Okuryazar nüfusu		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
	*	*	*	809	437	372

²² İran'da birinci sınıfa geçen kişiler okuryazar sayılmaktadır.

Halaç Türklerinin başka yoğun oldukları il ise Merkezi ilidir. Bu ilin köy okuryazarlık verileri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 12: Merkezi ilinin köy okuryazarlık verileri

Merkezi ili	6 yaş ve üzeri toplam nüfus			Okuryazar nüfusu		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
	386767	193135	193632	281448	153496	127952

4.4.1. Halaç Türklerinde Okul Öncesi Aile İçi Eğitim

Halaç Türklerinde çocuğun sosyalizasyonunda birinci derecede aile sorumludur. Aile de ise, genel olarak bu süreçte önemli etkenler şunlardır: çocuğun cinsiyeti, ebeveynin eğitim düzeyi, mesleği ve yaşı, ailenin gelir düzeyi, ailenin nüfus sayısı, ailenin milliyeti ve ya ait olduğu kültür grubu.

Halaç ailesinde erkek çocuğa daha önem verilmesinden dolayı, erkek çocuklara daha fazla zaman ayrılmakta ve eğitimine daha fazla önem verilmektedir.

Köylerde yaşayan Halaç ailelerinde ebeveynlerin eğitim düzeyleri çok düşüktür ve ya hiç eğitim görmemişlerdir. Eğitimli ebeveynler de sadece okuryazardır ve yüksek düzey eğitime sahip değiller. Ayrıca Halaç ailesinde eğitimli annelerin oranı babalara göre daha düşüktür. Kadınların büyük çoğunluğu ilköğretim eğitimi bile görmemişler. Üniversite görmüş ebeveyn sayısı bütün köylerde parmak sayısı bile değildir. Genelde eğitim alan ebeveynler şehirlere göç etmiş durumdadırlar. Babalar annelere göre daha fazla eğitim almış olmalarına rağmen çocukların okul ve eğitimlerine yardımcı olma görevi daha çok annelere bırakılmıştır. Anneler çocuk eğitimini babaya göre daha fazla dert etmektedirler. Okulu olmayan bazı köylerde çocukları komşu köyler ve ya şehirlere götürmek de annenin görevidir. Araştırmalar gösteriyor ki, eğitimli ebeveynlerin çocukları eğitimde daha başarılı olmaktadır.

Gelir düzeyi yüksek olan aileler ve iyi mesleğe sahip olan ebeveynlerin çocukları eğitimde daha başarılı olurlar. Çoğunlukla tarım ve hayvancılıkla uğraşan Halaç aileleri çocuklarını bir işgücü gibi görmekte ve erken yaşlarda onları zorunlu şekilde çalışmaya

mecbur kılmaktadırlar. Erken yaşlarda, hatta okula gitmeden önce çalışmaya başlayan çocukların eğitim durumları pekiyi değildir. Dolayısıyla çoğu Halaç gençleri kentlerde işçilik yapmaktadırlar.

Ailenin eğitiminde ailenin sevgisi ve teşvikleri de önemlidir. Okul eğitimi esnasında bile aile çocuklarının yetişmesinde büyük rol oynar. Halaç Türklerinde de aile çocuğu teşvik eder ve onda motivasyon yaratır. Cemrasiye (jamrasi.blogfa.com) göre, Halaç ailelerinde özellikle anne, çocuğun okula gitmesini teşvik etmek için bu gibi şiirleri şarkı gibi okur;

Gul oğlum

*Ay bərkəllah gul oğlun // gul oğlum sunbul oğlum
Gulum,oğlum,naz oğlum // dərsində qamaz oğlum
Qələmiyn alu əliyə // havul bi xə t yazu oğlum
Oğlum varır hoğmaqqa // hoğır erər yazmaqqa
Dərsiyn hoğır ravanlır // hoquduğıyn u aynır
Taş üsti `çə gül çekər // məşqiyn dəvriyə xə t çekər
Qamuştarı davatu // qələmi var beş-altu
Dəftəri var tər təmis // kitabı unda təmis
Kağazları rəng bə rəng //oğlum yek yazı kördək
Oğlum sebiyə tez turor // əliyn-yüziyn tez yuyor
Kəsikləriyn sidirər // rəfiqləriyn qeğirər
Zavqla-şovqla yol varor // hoqmaqqa narun varor
Oğlumıyn atı bilim // türk o xələcər tilim
Oğlum hər kimi körər // boş əymiş səlam etər
Oğlum koçada keçməz // əs heçkimlə əlləşməz
Oğlum itgə taş hatmaz // hatmuş gonaqa batmaz
Qarunçayn azar verməz // uca səslə ciğirməz
Puşukları əs vurmaz // səşçələrkə tur qurmaz
Ay bərkəllah gul oğlum //gul oğlum bulbul oğlum
Dərsiyn hoğı örgənib // oça danuşı - külüb*

Aktarma:

Gül oğlum

*Barekallah gül oğlum // Gül oğlum sümbül oğlum
Gülüm, oğlum, nazlı oğlum // Derslerinden kalmaz oğlum
Kalemimi al eline // Bir satır yaz oğlum
Oğlum okula gidiyor // Okur ve başlar yazmağa*

Derslerini okur ezberler // O, okuduğunu anlar
 Taş üzerinde çiçek çizer // Ödevlerin yazar hat çizer
 Hattatlık kalemi mürekkebi // Kalemi var beş altı tane
 Defteri var ter temiz // Kitapları daha temiz
 Kağıtları rengarenk // Oğlumun yazısı kördek
 Oğlum sabah erken kalkar // Ellerin yüzün hemen yıkar
 Kıyafetlerini çıkarır // Arkadaşlarına giydirir
 Sevinç ve coşkuyla yola çıkar // Okula güzelce gider
 Oğlumun adı bilimdir // Dilim Türkçe ve Halaçcadır
 Oğlum gördüğü her kese // Baş salları selam söyler
 Oğlum sokağa pek gitmez // Asla kimseyle kavga etmez
 Oğlum köpeği taşla vurmaz // Misafiri rahatsız etmez
 Karıncalara dokunmaz // yüksek sesle bağırır
 Kedileri asla dövmez // Serçe kuşlara tuzak kurmaz
 Barekallah gül oğlum // Gül oğlum, bülbül oğlum
 Derslerin okuyarak öğrenmiş // Dede ile konuşup güler

Sosyal gelişim yönünden okul öncesi zamanı, çocuk için oldukça sezgisel bir zamandır ve bu dönemdeki eksiklerin daha sonra kapatılması neredeyse olanaksız gibidir. Çocuğun bilincinde tortulanmış olan “boşluğun” daha sonraki dönemlerde farklı etnik ve dinsel gruplara karşı oluşacak bazı olumsuz düşünce ve önyargılarla doldurulma olasılığı oldukça büyüktür. Bilimsel verilere göre çocuklar daha 2,5–5 yaşlarında bile insanlar arasındaki etnik farklılıkları kavrayabilecek, sosyal yönde gelişim gösterebilecek yetiye sahiptirler ve bu becerilerini oynadıkları oyunlarla sergilemektedirler.

Halaç Türklerinde yaşamın ilk yıllarındaki akran ilişkileri, çocuğun gelişim sürecini doğrudan etkilemektedir. Çocukluk dönemindeki akran ilişkileri genel olarak çocuğun içinde yer aldığı sosyal çevrede (örneğin mahalle) kişilerin bireysel özellikleri ve birbirleriyle etkileşimleri akran ilişkilerinin yapısını şekillendirmektedir. Özellikle Konuşma becerisi çocuklarda akranlarla tartışma ve oyun oynama durumlarında gelişmektedir. Okul öncesi dönemde dil gelişimi ile birlikte fiziksel saldırganlıktan sözel saldırganlığa geçiş görülebildiği gibi, yine dil gelişimi anlaşmazlıklar karşısında uzlaşmacı çözümlerin bulunmasını da sağlayabilmektedir.

Fotoğraf 9: Tahran'da bir Halaç genç akran grubu Ocak 2013

Fotoğraf 10: Kum şehri, Şagalu mahallesi, Halaç çocuklar, Ocak 2013

Halaç Türklerinde özellikle şehirlerde aynı mahallede yaşayan çocuklar Halaç Türkçesini aileden sonra akranlar arasında geliştirmektedirler. Şehirlerde farsça konuşmayıp da Halaç Türkçesi konuşan çocukların sayısı az olsa bile, yine çocuk dil gelişiminde akranlar önemli etken olarak gözlemlenmiştir. Örneğin Şagalu'da sokakta oynayan çocuklar gözlemlenmiştir ve Farsçayla karışık Halaç Türkçesi konuşan çocuklara rastlanmıştır. Ayrıca akran ilişkilerinde bulunan çocuklar, toplumsal ilişki açısından, aileden daha fazla imkanları yakalaya bilmektedirler. Oyunlar çocukların dil yeteneği ile birlikte onların zekalarını da geliştirmektedir. Toplumun kültürel varlıkları da oyun esnasında yeni kuşaklara aktarılmaktadır. Psikologlar ve sosyologlara göre, oyun, çocuğun gelişiminde çok etkili ve hatta belirleyicidir. Oyun, şuuraltına tesir eden her hâdise gibi, insanın hem psikolojik durumuna, hem de kişilik gelişimine tesir eder.

Çocukluk döneminde yoğun olarak yapılan bu faaliyet, çocuğun zihnî ve toplumsal gelişimi açısından vazgeçilmez unsurlardan biridir. Toplumların bazı özelliklerine dayalı ve çevreye uygun oyunlar oynanır. Bununla birlikte oyunlar toplum kültürünü, folklorunu, atasözlerini v.s kültürel varlıkları kuşaktan kuşağa aktarır. Halaç Türklerinde çocukların oynadığı birçok oyun bulunmaktadır.

4.4.2. Halaç Türklerinde Okul Eğitimi

Parsons'ın sosyolojisinde genellikle sosyalleşme, benimseme, kişileri belli görev ve sosyal statülere yerleştirme, kişileri farklı rol, davranış kalıpları, sosyal sınıf, yerleşim yerlerinde vs. farklılaştırma, şahsiyet, sosyal ve kültürel sistemler gibi konular üzerinde durulur. Kişinin toplum içindeki hedeflerini, onun rolleri, ihtiyaçları ve toplumsal değerler organizasyonları belirler. Parsons sosyolojisinde okul, bir sosyal sistem olarak ele alınır. Okul, aktörler arasındaki, yani öğretmen-öğrenci ve öğrencilerin kendi aralarındaki karşılıklı etkileşimlerinin bir sonucudur. Okul, sosyalleşmeyi sağlayan yerlerden biridir. Hatta giderek çocukların ve gençlerin sosyalleşmesi tamamen okulların görevi haline gelmektedir. Okullar, hem toplum kültürünü çocuklara ve gençlere öğretmek, benimsetmek hem de fertleri ilgi ve yeteneklerine göre belli görevlere yerleştirmekle görevlidirler. Okul, hem kişilere kendi şahsiyetlerini

kazandıracak hem toplumsal rolleri öğretecek, bireylerin şahsi ihtiyaçlarını karşılayacaktır (Ergün, 1992: 12).

Halaç Türklerinde çocukların gittiği okullar genelde devlet okullarıdır. Dolayısıyla Halaçların köylerde ve şehirlerde eğitim aldıkları okulları incelemenden önce, İran eğitim ve okul sistemini kısaca gözde geçirmekte yarar var.

İran’da modern okulların kurulmasından önce, ülke genelinde “mektep hane” denilen öğretim evleri bulunmaktaydı. Mektep hanelerde genel olarak yazma ve okuma öğretilirdi. Kuran-i kerim başta olmak üzere, Gülistan gibi şiir mecmuaları da mollalar tarafından okutulurdu. Mekan olarak ise köylerde ve şehirlerde camilerde yapılmaktaydı ve sadece erkekler eğitime alınırdu.

1838 yılında ilk modern okullar Tebriz ve Urmiye şehirlerinde Mirza Hasan Rüşdiye eliyle yapılmıştır. 1852 yılında ise İran’da “darülfünun” kurularak özellikle fen bilimleri okutulmaya başlanmıştır. Bu tarihlerden sonra okul ve eğitim sistemi İran’da gelişerek günümüze dek devam etmiştir.

Günümüzde, İran anayasasına göre eğitim, lise sonuna kadar parasızdır. Devlet bu görevi eğitim ve öğretim bakanlığı kapsamında gerçekleştirmek zorundadır. Üniversitelere giriş için, gençler üniversite öncesi bir yıl hazırlık eğitimi görmek zorundadırlar. Bu hazırlıkta sonra “konkur” denen genel üniversite sınava girmelidirler. Sınavdan kazanılan puana göre üniversiteler öğrencileri çeşitli bölümlerde seçer.

İran’da İlkokul 5 sene, ortaokul 3 sene, lise 3 sene ve üniversite öncesi hazırlık dönem ise 1 senedir. Lisans eğitimi normal şartlarda 4 sene, yüksek lisans 2 sene ve doktora en az 3 sene sürmelidir. Ayrıca 2 yıllık meslek yüksek okullar da bulunmaktadır. Normal liselerde, matematik-fizik, insani bilimler ve tecrübi bilimler olmak üzere üç ana bilim dalı, ve meslek liselerde ise çeşitli fen bilimlerinde eğitim gerçekleştirilmektedir. Öğretim dili yasal olarak bütün okullarda farsçadır ve zorunlu olarak bazı Arapça ve İngilizce diller de öğretilmektedir. Kapsam olarak din ve kuran dersleri insani bilimlerde ağırlık taşımaktadır. Fen bilimlerinde de zorunlu olarak bazı din ve kuran eğitimi de yapılmaktadır. Dolayısıyla etnik azınlıklar da farsça eğitim almak zorundadırlar. Etnik azınlıkların ana dillerinde eğitim görmeleri ana yasanın 15. maddesinde geçmiştir; ama uygulanmamaktadır. Artı ders kitaplarının kapsamında açık şekilde azınlıklar inkar edilerek çoğu yerde de aşağılayıcı bir tavır sergilenir.

Halaç köylerinde mevcut bulunan okulların ve okul içindeki öğretimin örgütlenme biçimi etnik ve dil farklılıklarını göz ardı ederek farslaştırma eğilimi göstermektedir. Şehirlerde yaşayan Halaç çocukları da aynı politikaya ve eşitsizliğe maruz kalmaktadırlar. Ders kitapları var olan etnik ve dilsel farklılık anlayışını içerirken, fars olmayan (Halaç Türkü olan çocuk) öğrencilerin lehçelerini ve kökenlerini yok sayan ve ya aşağılayıcı bakış içindedir. Doğal olarak aşağılanmış bir dil ve kültürden gelen Halaç çocukları eğitimde düşük performans sergilemektedirler. Bu durumu, özellikle şehirlere göç eden Halaç ailelerde yoksulluk da desteklemektedir.

Sosyolojik açıdan Halaç Türklerinde sosyalleşme ve eğitim alma biçimine bakıldığında Halaçlara özgü bir görünüm, özel bir şekil ve anlayış görülmemektedir. Genel olarak eğitim, Halaç Türklerinde de belli amaçlar doğrultusunda kişide belirli davranış yatkınlıklarını geliştirmektedir. Bazı davranış ve alışkanlıklar diğer topluluklara göre değişiklik gösterse de sistem aynı şekilde çalışır.

Resmi ve gayri resmi olmak üzere eğitimin bir görevi kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır. Halaç Türk kültürü resmi eğitim kapsamında çocuklara ve gençlere aktarılmamaktadır. Akranlar, kitle iletişim araçları, çıkar birlikleri, politik kuruluşlar ve kamuoyunda bu kültürün daha da zayıfladığı gözlemlenmektedir. Halaç çocuğunu Halaç kültüründen ayırarak merkezci ve farsçı politikalar ile yetiştirilmektedir. Aileden ve diğer sosyal kurumlardan çok farklı bir yapıya sahip olan eğitim kurumu ve okul sistemi, Halaç topluluğunun içinde yaşamayı değil genelde İran ve fars kültürlü bir toplum içinde yaşamayı Halaç gençlerine aktarmaktadır.

Aile içinde, mahallede ve köyün genelinde Halaç Türkçesi ve kültürünü yaşayan çocuklar, okulda başka ve yabancı kültür ortamını yaşamaya mecbur kılınmaktadırlar. Yani Halaç kültüründen kazandıkları birçok bilgi ve beceriler okul hayatına girdiği andan itibaren aşağılanır ve unutturulur. Köylerde okul olmadığından dolayı ilçe merkezlerinde (örneğin Aştiyan ve Ferahan) okula giden çocuklar, yabancı ve fars dilli çocuklarla aynı sınıfta eğitim aldıkları için, kendi aile ve kültüründen dolayı alaya maruz kaldıklarını söylemektedirler. Okul büyükleri ve yöneticileri de bu durumu destekleyerek Halaç çocuklarını pek önemsemezler. Dolayısıyla çocuklar, ilkokuldan itibaren birinci aşamada psikolojik olarak kendi kültür ve dil varlıklarından rahatsız

olurlar ve daha sonra ciddiyetle Farsçayı iyi öğrenme ve Halaç Türkçesini unutmaya kalkışır.

Bununla birlikte evde konuşulan dilden tamamen farklı bir dili ve kültürü öğrenmeye zorlanarak farklı davranış şekilleri, farklı alışkanlıklar, gelenekler, değerlendirme teknikleri ile karşılaşır. Zarabat köyünde yapılan bir görüşmede, evin tek kız çocuğu olan 13 yaşındaki Z, Halaç Türkçesi ve Aştiyan şehrinde gittiği okul hakkında şu ifadeleri söylemiştir;

“Halaçca biliyorum ama konuşamıyorum. Farsça konuşmak daha iyi ve şıktır. Halaçca eskidir! Ben Halaçca konuşmayı sevmiyorum. Okulda herkes Farsça konuşuyor.”

Zarabat köyde ilkokul dışında başka okul bulunmamaktadır. Dolayısıyla çocuklar ortaokuldan itibaren genelde Aştiyan şehrindeki okullara gönderilirler. Görüşme yapılan ortaokul kız öğrencisi Z, okul hakkında anlattıklarına göre, Aştiyan’da gittiği okulda Halaç çocukları Halaç Türkçesini bildiklerine rağmen Farsça konuşmaktadırlar. Anlaşılan, Z ve okul arkadaşları açısından Farsça konuşmak ve Fars çocukları gibi davranmak önemli ayrıcalık idi. Z’nin annesi de çocuğun sözlerine ve çocuğa hitaben Farsça yanıt vererek Farsça konuşmayı gelecekte başarılı olmanın şartı olarak tanımlamıştır. Z’nin eğitimi ve okulu ile ilgili anneden sorulan durum, şöyle yanıtlanmıştı;

“Çocuğun farsça öğrenmesi onun zekasının üst düzeyde olduğunu gösteriyor. Gelecekte başarılı olması için Farsçayı iyi konuşma çok etkilidir. Bunun için babası ve ben Z ile evde Farsça konuşuyoruz.”

Z, okul arkadaşları ve öğretmenlerini anlatırken stresli bir tavırla bir konuşma yaptı ve “acaba çocuklar arasında okulunuzda hiç Halaç Türkçesi konuşulur mu?” sorusuna, hayır, asla” yanıtı vermiştir.

İran’da hâlâ çok sayıda Halaç çocuğu Farsçayı hiç bilmeyerek veya yetersiz düzeyde bilerek eğitim hayatına başlamaktadır. Bu durumdaki çocukların eğitimde fırsat eşitliğine sahip olmadıkları söylenebilir. Azınlıkların anadillerini öğrenme ve anadillerinde eğitim görme hakkı ve kültürel varlıklarını koruyabilecek dernekler bulunmamaktadır. Halaç Türkçesi bir azınlık dili olarak yok olma tehlikesinden kurtulabilmesi ve yeni nesiller tarafından etkin bir şekilde kullanılması için bu dilin eğitimi sağlanmalıdır. Ayrıca Halaç Türkçesi ve kültürünün korunması için Halaç halkının bilgilendirmesi gerekmektedir.

Ders kitapları, Halaç Türklerinin ötekileştirilmesi ve kalıp yargılanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Zira ders kitapları bugün hâlâ farslar dışında başka etniklerden söz etmemekte ya da onları düşman gösteren ifadelerle yer vermektedir. Ders kitaplarındaki belirli toplulukları ötekileştiren ifadeler ve bu ötekileştirmeyi güçlendirecek şekilde düzenlenen etkinlikler Halaç öğrencileri üzerinde önemli ölçüde olumsuz etkiler bırakmaktadır.

Günümüzde, sistematik olmasa da İran'da sivil toplum örgütlerinin çalışmaları, azınlıklar ile ilgili yapılan görüşmeler ve Halaç Türkleri hakkında yapılan bu araştırma gösteriyor ki; Halaç çocukları dâhil, azınlık kökenli çocuklar, eğitim hayatında diğer öğrenciler, öğretmenler ve idareciler tarafından ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar.

Halaç Türklerinde Eğitimden kaynaklanan kimlik sorunlarından söz etmek mümkündür. Yıllarca varlıkları hiç araştırılmayan, hiçbir ders kitabında onlardan söz edilmeyen ve gerektiği yerlerde varlıkları inkâr edilen Halaç Türkleri, İran'da ulus-devletleşme sürecinde ezilmiş durumdadırlar. Halaç Türkleri bunun hiç farkında olmadan devletin asimilasyon aracı haline dönüşen eğitim ve öğretim sistemine uymaktadırlar. Hatta okul öncesi aile eğitimi bile çocuklara Halaç Türklüğünden başka bir kimlik ve kültür sunmaktadır.

Halaç Türklerinde ana dilinin okutulmaması, eğitimde başarısız olmalarına neden olmaktadır. Görüşmelerden yola çıkarak, bu durumun, onlarda kimlik açısından bir kişilik bölünmesine neden olduğu gözlemlenmiştir. Bazı görüşmelerde de bütün hayatlarında kimlik ve aidiyet kurgularının zedelediğini dile getirmişlerdir.

Bazı Halaç Türkleri²³, kendilerinin de İran toplumunun bir parçası olduklarını, kendilerine ait dilleri, kültürleri ve tarihleri olduğunu ve bunların araştırılması ve ders kitaplarında yer almasının gerekliliğini vurgularken, sürgün edilmeleri, isyanları, zorunlu göç ve yerleştireme gibi yakın tarihe ilişkin “haksızlık” olarak değerlendirilen olayların öğrenilmesinin gerekliliğin öne sürmektedirler..

²³ Sahada bu tür kişilere çok az rastlanılmıştı. Segercuk köyünde 50-60 yaşında olan, Şehidi ismiyle tanınan bir kişi Tahranda bu konuyla ilgili yıllarca uğraştığını söyleyerek hiçbir sonuç elde etmediğini söylemiştir. Ayrıca araştırmacı olarak Halaç Türkçesi ve tarihi üzerinde çalışmalar yapmış olan Ali Asger Cemrasi hala bu konuyu farklı şekillerde söylemektedir. Kendisiyle görüşmelerde köylerde kimlik ve anadili hakkında kişilerle, özellikle gençlerle sürekli görüşerek bilgi aktardığını söylemiştir.

Halaç Türkçesinin ders kitabını yazmakta olan araştırmacı ve dilci, Ali Asger Cemrasi de, farklı etnik kökene sahip olan Halaç Türklerinde uygulanan eğitim ve öğretimin onlarda kimlik sorunlarına sebep olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre Halaç öğrencilerine yeterince doğru bilgi öğretilmemektedir ve derslerle gerçek hayat birbirinden tamamen kopuktur. Araştırma kapsamında görüştüğümüz başka Halaç Türkleri genel olarak iki eğilimden söz etmişlerdir;

Birincisi, Halaç köylerinde öğrenciler okula kendi kimlikleri, yerellikleri ve tarihleriyle birlikte gelir, ancak eğitim dolaşımında olan bilgi ve söylem bütün bunları silerek yerine Farsların isteklerini uydurur.

Saha çalışması aşamasında günlerce bana eşlik eden “Ali. F” bir Halaç Türkü olarak, eğitim hakkında kendi tecrübesini şöyle ifade etmiştir;

“İran’da Eğitim, bizlere kendimizden farklı olanla çatışmak, onu dışlamak ve ötekileştirmek yerine eşit zeminde bir diyalog kurabilmemizi sağlayacak anlayışa sahip değildir. Hiçbir ders kitabında bizim, Türk olduğumuzu bir tarafa bırakın, Halaç olduğumuz ve bunun ne anlama geldiği hakkında hiçbir bilgi yoktur. Üniversitede bir kere hocama biz! Türk kavmiyiz dediğimde bana kızdı ve dersten attı...”

İlkokuldan itibaren üniversiteye kadar ders kitapları ve müfredatta, çoğulcu bir demokratik bilincin olmadığı gözlemlenmektedir. Ayrıca devletin öğretmen yetiştiren kurumlarının yetiştirdiği öğretmenler ve kurumlardaki eğitimciler bu durumu desteklemektedirler. Ders dışında yapılan faaliyetlere ve ders kitapları dışında kullanılan eğitim malzemelerine bakıldığı zaman, okulların yalnız dini ve milli faaliyetlere önem verdiği görülmektedir.

4.5. HALAÇ TÜRKLERİNDE DİN VE İNANÇ

Din, bir toplumun dünya görüşünü kapsayan kültürel sistemin üst yapısının bir kısmını oluşturur. Din, ruhani gerçeklik ya da doğaüstüyle ilgili görüşlerin yanı sıra birbiriyle ilişkili inançlar ve törensel geleneklerin örgütlü bir sistemdir. İnsanların, açıklama getirmekte ya da üstesinden gelmekte zorlandığı sorunlarla başa çıkmamalarını sağlayan din (ve daha az resmileşmiş manevi inançlar ve gelenekler), aynı zamanda insanların

dünyaya anlam verme çabalarını da yönlendirir. Bu sorunların üstesinden gelmek için kişiler manevi ya da doğaüstü varlıklara ve güçlere başvurur, onları etkilemeye, hatta kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışırlar... Bu doğrultuda yorumlamak ve kullanmak için yaptığı dualar, şarkılar, danslar, adaklar ve kurbanlar gibi çeşitli inanç ve ayinleri bünyesinde barındırır (Havilland, 2008: 642).

Bütün sosyolog ve din sosyologlarınca varılan müşterek kanaat şudur ki her inanç sistemi, din tarifindeki belirli esaslara göre uygun olsa bile sosyoloji açısından din olarak nitelendirilemez. Ancak inanç gerçekliği olan inanç sistemleri sosyolojik manada dindir (Sezen, 1993: 33-34).

Bütün dinlerin önemli psikolojik ve sosyolojik işlevleri vardır. Toplumsal dayanışmanın sağlanmasında önemli bir role sahip olan din, bireylerin korkularını ve kaygılarını azaltmakta da çok etkindir.

Kurumsal farklılık, toplumda görevi ve özel fonksiyonları ile biri diğerinden ayrılmış olan çeşitli kurumsal alanlara işaret eder. Örneğin, dini kurumlar özel dini kurumlar içerisinde odaklanmış olur, eğitim, politika ve ekonomi gibi diğer kurumlardan ayrılırlar. Daha basit toplumlardaki farklılaşma fikrinin geri planındaki karşıt düşünce, inançlar, değerler ve dinsel gereksinimler küresel var oluş içerisindeki davranışları doğrudan etkilerler ve din toplum içerisinde bir baştan bir başa yaygın etkisinin gösterir. Çalışanlar, (işçiler) her bir çalışma gününün başlangıcında, tezgahları başında dua edebilirler, bir dini ritüel içerisinde grup içi çatışmalar söz konusu olabilir. Karmaşık toplumlardaki iş bölümü, her biri farklı fonksiyon içi uzmanlaşmış, rollerle tefrik edilirler. Yüksek bir biçimde farklılaşmış toplumsal sistemlerde normlar, değerler ve dinsel uygulamalar diğer alanlar üzerinde sadece dolaylı bir nüfuza sahiptirler; örneğin ticaret, siyaset, boş zaman aktiviteleri, eğitim ve diğerleri gibi (Parsons, 1971: 101. Aktaran McGuire).

Parsons'e göre din, anlaşıldığı kadarıyla insanların çeşitli cemiyetlerde geliştirdikleri inanç, amel ve kurumlar bütünü olup bu inanç, amel ve kurumlar ampirik-araçsal anlamda akıl tarafından anlaşılabilir ve/veya denetlenebilir olmadığına inanılan insanların hayatlarının bu veçhesine ve bu tür durumlara cevap olarak geliştirilmiş kavramdır. "Din, ampirik olmayan normatif bir inanç sistemidir. Din, kainatta insanın yeri, insanın diğerleriyle ilişkisi, çevresi ve diğer insanlarla ilişkilere bağlı olarak arzu

edilir olan ve olmayan şeyler hakkında geliştirilen ve gerçekleştirilen bir anlayıştır. Din, sosyalleştirme, meşrulaştırma ve anlamlandırma gibi spesifik bütünleştirici fonksiyonu sayesinde insanın hayal kırıklığının (frustration), yaşadığı çatışma ve engellenmelerin üstesinden gelmesine yardımcı olur. Bu bağlamda din, değer koyucu (normatif) bir inanç sistemi olarak temel bir entegrasyon faktörüdür (Köktaş, 1998: 28).

Eskiden günümüze Türklerde çeşitli dinler ve inançlar denenmiş ve hayata geçirilmiştir. İslamiyet öncesi Halaç Türklerinde din anlayışının ne olduğunu anlamak için, genelde Türklerde o dönem hangi dinin yaygın olduğu incelenmelidir. Türklerde inanç ve dinin nasıl geliştiği hakkında bulunan kaynaklar, genelde Göktürklerin ve Oğuzların inanç sistemlerine işaret etmekle başlarlar. Halaçların oğuz boylarından olup olmadığı hakkında tarih bölümünde bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır. Halaç Türklerinin eski dönemlerde diğer Türklerle aynı töreyi yaşadıklarına dair yeterince kanıt bulunmasına rağmen, aynı yöreden yayıldıkları kesindir. Halaçlar, Oğuz boyları ve Göktürklerle aynı inanç sistemine sahip oldukları muhtemeldir.

Ayrıca, Halaçlar daha sonraki dönemlerden günümüze dek İran'da yaşamaları nedeniyle İran'da mevcut olan din ve inanç sistemlerinden derinden etkilenmişlerdir. Dolayısıyla İran'da geçmişten günümüze nasıl bir dini sistemin egemen olduğu önem taşımaktadır. Halaçlar bir Türk topluluğu olarak İran coğrafyasında yaşamaktadırlar.

Günümüzde Halaç Türklerinde inanç sisteminin köklerini eski Türkler, İslamiyet ve İran din anlayışına dayanabilmektedir. Özellikle İran'da İslamiyet anlayışı Halaç Türkleri dâhil bütün toplulukları melez bir inanç biçimine sokmuştur. Dolayısıyla yüz yıllardır İran'da yaşamakta olan Halaç Türkleri doğal olarak en çok İran'ın din anlayışından etkilenmiştir.

Eski Türk devletlerinde dini inançlar üç noktada toplanmaktaydı. Tabiat Kuvvetlerine inanma, Atalar Kültü, Gök-tanrı (Çandarlıoğlu, 2002: 365).

Tabiat Kuvvetlerine inanma: Türkler tabiatta bir takım gizli kuvvetlerin varlığına inanırlardı. Coğrafi görünüm ve maddeler aynı zamanda birer ruh idiler. Ayrıca güneş, ay, yıldızlar tabiat olayları ruh-tanrılar tasavvur edilmişti. Uygurlar sefere çıkmadan önce ayın ve yıldızların hareketlerini kontrol etmişlerdir. Ölülerin ardından yas tutulur, ölümler gömülür, yakılır veya mumyalanırdı. Ölüler yeri belli olsun diye kurgan inşa edilir, tümsek yapılır, taş yığılır, hatta balbal denen taş heykeller dikerlerdi.

Atalar Kültü: Atalara ait hatıralar kutlu sayılır, ölmüş büyüklere saygı duyulurdu. Kurban olarak hayvan kesilirdi.

Gök-Tanrı Dini: Tabiat kuvvetlerine inanma, atalar kültü eski çağlarda birçok kavimlerde mevcut olduğu halde Gök-Tanrı dini yalnız Türklerde görülür.

Bu inanç sisteminde Tanrı en yüksek varlıktı. Göktürklerin bir hakanlık kurması O'nun isteği ile olmuş, hakan Türklere O'nun tarafından gönderilmiştir. Tanrı Türk halkının istiklali ile ilgilenen bir varlıktır. Savaşlarda tanrının iradesi üzerine zafere ulaşılır. Tanrı emreder, uymayanı cezalandırır, doğum, ölüm onun iradesine bağlıdır. Can veren Tanrı onu istediği an geri alabilir.

Eski Türk inancına göre ebedi ve her şeyin yaratıcısı olan Tanrı tektir. Herhangi bir şekle sokulamaz. Dolayısıyla putlar ve putların bulunduğu tapınaklar yoktur. Eski Türk dini inancında Tanrı bütün vasıfları ile manevi, büyük tek kudret halindedir, güneş, ay, yıldız, ateş ve yer, sular yardımcı kutsallar durumundadır. Toplu semavi dinlerde Tanrı'nın yanındaki melekler, peygamberler, kutsal kitaplar gibi.

X. yüzyılda Oğuzlar henüz tamamen Müslüman olmamışlardı. Ancak, İbn-i Fadlan'ın anlattığına göre Oğuz ileri gelenleri arasında İslamiyet'e girenler vardı. Ancak, kabilenin baskısı ile yeniden eski dinlerine dönenler oluyordu. Oğuzlar, bahsedilen dönemde eski Türk inancını sürdürüyorlardı. Birine kızdıkları yahut zulme uğradıkları zaman ellerini göğe kaldırarak "Bir Tengri" diye söylenirdi. Din adamları hakkında teferruatlı bilgiye sahip olamasak da dini merasimleri tertip ettikleri, ölü gömme ve cenaze ile ilgili pek çok ritüelde görev aldıkları anlaşılmaktadır. İbn-i Fadlan'ın anlattığına göre, Oğuzlardan biri ölürse ona ev biçiminde büyük bir çukur kazıp, elbisesi, silahları ve özel eşyaları ile birlikte mezara koyar ve defnederlerdi. Bu hususların ahret inancına bağlı bazı alışkanlıklar olduğu açıktır. Mezarı ağaçla kapattıktan sonra üzerine topraktan kubbe şeklinde toprak yığarlardı. Bundan sonra ölünün zenginliğine göre hayvanlarından birden yüze veya iki yüze kadar koyunu kurban edip yemek yerlerdi. Kurban edilen hayvanların başlarını, ayaklarını kuyruklarını ve paçalarını kabrinin başına asarlardı. Ayrıca, en eski Türk topluluklarında da görülen balbal geleneği Oğuzlarda da yaşamaktaydı (Gündüz, 2002: 263-276).

Oğuzlar, Göktürkler zamanında olduğu gibi, X. asırda da eski Şamani (Kamlar) dinine bağlı bulunuyorlardı. İslamiyet'in tek Tanrı anlayışına yakın olarak "bir Tanrıya, onun kadir-i mutlak olduğuna, ahret hayatına ve cennete inanıyorlar. Öteki dünyada gerekli olduğuna inandıkları için de kahramanlarını at ve silahlar ile gömüyorlardı ve ayrıntılarıyla bildiğimiz defin ve matem (yuğ) merasimlerine göre de cenazelerini defnediyorlardı. İbn Fadlan, Oğuz yurdunda ne bir mabet gördüğünden, ne de bir din

adamı ile görüştüğünden açıkça bahseder. Fakat Oğuzların hakimleri olduğunu biliyoruz. Oğuzlar bu manevi şahsiyetlerine büyük bir saygı gösteriyorlardı. Hatta bu hakimlerin Oğuzların kanları ve davarları (malları) üzerinde hüküm sahibi buldukları söyleniyor ki, bu ifadeden manevi şahsiyetlerin Oğuz eli üzerinde ne kadar önemli bir tesir ve nüfuzları olduğu ortaya çıkmaktadır. İşte bizim Korkut-Ata (Dede Korkut) bu hakimlerden biri idi. Tabiplik yapan, geleceğe ait haberler veren, yapılacak bir teşebbüsün uğurlu olup olmayacağına hükmeden, dini törenlere başkanlık eden bu manevi şahsiyetlere Oğuzların “kam” mı dedikleri, yoksa başka bir ad mı (mesela dede) verdikleri tam olarak bilinmemektedir. XVII. ve daha sonraki yüzyıllarda dini şahsiyetler “Ata” unvanı ile anılıyorlardı. Eski Türklerde “kam” “baba” demekti. Sonra onun yerini “Ata” aldı. Atanın yerini de yine din adamlarının unvanı olan “baba” aldı. Oğuzların İslamiyet’i kabul etmelerinden sonra da dini inançları gibi, siyasi, sosyal ve hukuki gelenek ve göreneklerini de kısmen devam ettiriyorlardı (Tüysüz, 2002: 277-288).

Eski Türkler günümüze dek “temasta buldukları değişik din mensuplarının etkisiyle Şamanizm, Budizm, Manihaizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık gibi farklı dinlere girdiler. Bu suretle de farklı kültür yapıları olarak tapınaklar, mezarlar, balballar ve abideler ortaya koydular” (Halaçoğlu, 2002: 55-60).

Sonuç olarak, Gök tanrı inancı eski Türkler arasında en yaygın olan dindir. Mani dini, Hıristiyanlık, Şamanizm, Totemizm, Budizm, Musevilik gibi dinler de Türklerin bir kısmının kabul ettikleri dinlerdi. Halaç Türklerinin ise İslamiyet öncesi hangi dine inandıkları kesin olarak bilinmemektedir. Bu konuyu açığa çıkarabilecek tarihi kanıt ulaşılmamıştır. Bugünkü Halaç Türklerinde de bazı Şamanizm ipuçları dışında, kesin bir mit ve ya eskiden muhafıza edilen inanç sembelleri de bulunmamaktadır. Ama Halaç Türkleri ilk dönemlerde diğer Türklerle iç içe yaşadıklarına göre gök tanrıya inanmaları büyük olasılık taşımaktadır. İslamiyet’in yayıldığı dönemlerde ise Ak Hun İmparatorluğunda yaygın olan din anlayışıyla bütünleşmesi muhtemeldir.

İslam ordusu 7. yüzyılda defalarca Sasani İmparatoru ile çeşitli noktalarda savaşarak, 651 yılında İmparatorluğu yenerek İran’ı resmen ele geçirmişti. İslamiyet öncesi İran’da en çok yaygın olan din, Zerdüşti dini idi. Bununla birlikte Yahudi, buda, Mazdek, Mani, Hıristiyan ve Asur gibi dinlere de inananlar vardı. Halaç Türklerinin günümüzde

yaşadıkları bölgede çok sayıda Zerdüşt tapınakları bulunmaktadır. Bölgede hala az sayıda yaşamakta olan Zerdüşt dindarları bulunmaktadır.

705 yılında da Araplar Merv'den, Maveraünnehir'e karşı cihat başlattılar ve 709 yılında Buhara ve Semerkant'ı 711-712'de de Hive, Maveraünnehir ve Sind'i ele geçirdiler. 712'de Arapların Maveraünnehirde akınları ve Göktürk kuvvetlerini yenmesi ardından, Göktürkler iç isyanları bastırmakla meşgulken, Müslüman kuvvetleri de Maveraünnehir bölgesinde başarılı ve kalıcı fetih hareketlerinde bulunuyorlardı. Araplar, ardından da Sogd başkenti Semerkant'ı kuşatarak, Türk asıllı sultan Gurek'i teslim zorlayarak şehri ele geçirmişti. Arapların bu akınları karşısında Göktürk kuvvetlerinden yardım istenmesi üzerine Sogdak (Semerkant bölgesi) bölgesini tanzim için Maveraünnehire kuvvet sevk edildi. Fakat Göktürk desteğindeki bu müttefik Maveraünnehir kuvvetleri, Araplar karşısında yenilmekten kurtulamadı. Araplar, Harezm'i de 712 yılında itaat altına alınca Semerkant'ı yeniden ele geçirdiler ve orduları Kaşgar'ı yağmaladı. (Halaçoğlu ve diğerleri, 2002: 66-70)

Halaç Türklerinin Müslümanlığı kabul ettikleri tarihe göre iki ihtimal öne sürülebilir. Birinci ihtimal Ak Hunların İslam ordusuna yenildikleri zaman olabilir. İkincisi ise, Karahanlıların İslamiyeti kabul ettikleri dönemde Halaçlarda İslamı kabul etmiş olabilirler.

İslamiyet'in yayılmakta olduğu 7. yüzyılda, Sasanilerden sonra Toharistan ve Badgis yöresine ilerleyiş göstererek Ak hunları/Haytalları da mağlup ettiler. Böylece, 709-710 yılında, Toharistan'daki Ak hun/Eftalit hakimiyeti sona erdi ve İslam ordusu oralardaki kavimleri kendi egemenliklerine geçirdiler (Konukçu, 2002: 827-830).

Yazıcı'ya (2011: 42) göre, Karahanlılar doğu ve batı Türkistan'da hüküm sürmüş olan ilk Müslüman Türk hanedanıdır. Ona göre, Karahanlıların kuruluş dönemi tarihleri çok iyi bilinmemektedir. Tarihen sabit olan ilk Karahanlı hükümdarı Bilge Kül Kadir Han'dır. Onun iki oğlunu tanımaktayız: Bazir Arslan, ve Oğulcak Kadir Han. İkincisinin zamanında yeğeni Satuk Buğra Han, 944/945'te Müslüman olduktan sonra amcasına karşı giriştiği taht mücadelesini kazanıp Karahanlı hükümdarı olmuş ve hakim olduğu bölgelerde İslamiyeti resmi din ilan etmişti. Cemrasi'ye (2006: 56) göre Karahanlılar, Yağmalar, Bozkırlar ve Halaç Türkleriyle birlikte ve başka birkaç kavim

yardımıyla kurulmuş olan bir imparatorluktur. Cemrası kesin kaynaklar göstermeyerek, Satuk Buğra'nın Halaç Türkü olduğunu da söylemektedir.

Özaydın'a (Özaydın, www.tarihtarih.com) göre ise, IX. yüzyılın sonlarında Yakub b. Leys adlı İranlı bir Müslüman Kâbil Gazne'deki Türk beylerini mağlup ederek bölgede İslâm hakimiyetini tesis etti. X. yüzyıl başlarında Kâbil ve Gazne'de hüküm süren Türk-Şâhiler devletinin yıkılmasından sonra Amu Derya (Ceyhun) ile Sind arasında yaşayan Türk boyları İslâmiyeti kabul etmeye başladılar. Türklerin İslâmiyeti kabul etmeleri X. yüzyılın başlarından itibaren hızlandı. Aynı dönemde Ordu şehrinin Türk hükümdarı da Müslümanlığı seçmiş, bunu takiben Balasagun ile Talas'ın doğusunda bulunan Mirki kasabasında yaşayan Oğuzlar kalabalık gruplar halinde Müslüman olmuşlardır. Aynı dönemde Gazne ve Gur bölgesinde yaşayan Halaç Türkleri de İslâmiyet'i kabul ettiler. Bunlar zamanla Gaznelilere tabi oldular. Sind ve Hindistan'a giren Türkler ise bu yörelerde devletler kurup İslâmiyeti yaymış ve XI. Yüzyıldan itibaren Türk (Turuşka) adı Müslüman kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

Sonuçta, Türklerde eski dinlerin cemiyet nizamı ile ahenkli olarak tek Tanrılık hayatı Halaç Türklerinde de yerleşmiştir. Bu doğrultuda İslamiyetin kabulünden sonra da hayatını sürdürmeyi başaran Halaç Türkleri günümüzde de hala İslamiyeti benimsemektedir.

Ama Halaç Türklerinin Müslümanlığı ile ilgili önemli bir soru işaretiyle karşılaşmaktayız. Ak hunlar döneminde ve ya Karahanlılar döneminde Halaç Türklerinin benimsedikleri din İslamiyetin Sünni mezhebi idi. Günümüzde ise İran'da yaşayan Halaç Türkleri tamamen Şii mezhebine inanmaktadırlar. Halaç Türklerinin Sünnilikten Şiiliye geçiş tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. Araştırılan kaynaklarda da hiçbir ipucuna rastlanılmamıştır. Büyük ihtimalle Halaç Türkleri 13. yy bugün buldukları bölgeye yerleştikleri dönemden itibaren, bölgede yoğun olan Şii (İsnaaşeriyye)²⁴ nüfusun etkisinde Şiiliğe geçmişlerdir.

Halaç Türklerinin uzun zamanlar Sünni mezhepli olduğunu kanıtlayan bir gerçek şu ki; Halaç Türklerinde "Seyit" kavramı bulunmamaktadır. Seyit, Şii mezhebinde on iki imam aracılığıyla peygamber soyundan gelmemesi iddia olunan kişiye denir. Seyitler,

²⁴ Şiilik akımı değişik fikirler barındırmaktadır. Ortak noktaları, H. Muhammed'in ölümü sonrasında imamet veya halifelik makamının Ali ile başlamak üzere O'nun soyundan gelen insanlara ait olduğunu kabul etmektir.

genelde Şiilikte saygılı olurlar. Bazı seyitlerin mezarları türbeye dönüşür ve İmamzada adlanır. İmamzadalar Şiiler içinde genelde tapınak gibi işlev taşımaktadır. İnsanlar hacetlerine ermek için, hastalara şifa dilemek için, ibadet ve ziyaret için imamzadalara gider ve dua ederler. Halaç köylerinde katiyen imamzade bulunmamaktadır. Sadece Cirik ağaç köyünde bir imamzada bulunmaktadır. Bu imamzada hakkında kimse doğru bir bilgiye sahip değildir. İmamzada da bulunan iki mezarın biri İbrahim ve diğeri İsmail adlı şahıslara mensuptur. “Halaçlar Tarih Aynasında” kitabın yazarı, Vaşgani bu imamzada hakkında “imamzada hakkında köy ahalisine sordum. Ahali, mezarların birini İmam Rıza’nın kardeşine ait olduğunu tahmin ettiler (bu iddia tarihsel olarak tamamen yanlış ve uydurmadır). Diğer mezar hakkında ise kimse hiçbir şey bilmiyor.”

Halaç Türklerinin Şia mezhebine geçiş süreçleri hakkında görüşme yaptığımız Seyit Haydar Bayat’a²⁵ göre, “İslamiyet sonrası İran coğrafyasına göç eden çeşitli etnikler Fars Şiiliği ve Azerbaycan Şiiliği olmak üzere, iki dini kültür baskınına uğramış olabilirler. Bunun başta gelen faktörlerinden biri taziye merasimlerinde okunan şiirlerin farsça ve ya Türkçe olduğudur. Bayat’a göre Halaç Türkleri fars Şiiliğinden Azerbaycan Şiiliğine göre daha çok etkilenmişlerdir. Şiiliğe geçişlerinde farslar birinci etken olmuşlardır.” Günümüzde Halaç Türklerinde taziye merasimlerinde okunan şiirler ve mersiyeler tamamen farsçadır. Bazı Azerbaycan Türklerinin köylerine yakın Halaç köylerinde taziye merasimlerinde Azerbaycan Türkçesinde şiirler ve mersiyeler okunur. Ama bu gibi köylerin sayısı çok azdır.

Halaç Türkleri yaşadıkları bölgeye yerleştiği zaman, bölgede din olarak İslamiyet (Şii mezhebi) yaygındı. İslamiyet öncesinde bölgede yaşayan halk Zerdüşt dinine inanıyorlardı. Günümüzde bile bölgede birçok Zerdüşt tapınağı bulunmaktadır. Örneğin, Horhe tapınağı, Ferdgan tapınağı, Vereh tapınağı, Berzu tapınağı. Günümüzde ise Şii Müslüman Halaçlar ve Azerbaycan Türkleri ile birlikte az sayıda Zerdüşt, Ermeni ve Kelimi dinlerine inanan diğer topluluklar da bulunmaktadır.

Halaç Türk topluluklarında din kurumu önemli yere sahiptir. Din, çeşitli işlevleri olmakla birlikte halkın örgütlenmesi ve bütünleşmesini de sağlamaktadır. Özellikle köy ortamında toplumsal yaşamda etkin olan ve bütünleşmeyi sağlayan unsur din ve dini ayinlerdir. Gözlemlenen bütün Halaç köylerinde, Halk, farklı inançlara hoşgörü ve

²⁵ Araştırmacı, yazar ve şair. Kendisi Azerbaycan Türküdür. Yüksek düzeyde din eğitimi almış Halaç Türkleri üzere de çalışmaları mevcuttur.

saygıyla yaklaştıklarını söylemişlerdir. Ama yanıtlanan sorulardan çıkan verilere göre Halaç Türkleri kendi çocuklarını başka bir dinden kişilerle evliliğini arzu etmezler. Bazı kişiler başka mezheplerden evliliğe karşı çıktıklarını da belirtmişlerdir. Şiilik geleneği doğrultusunda Halaç Türkleri Hz. Peygamber ve kızı Fatma ve Hz. Ali ve Hüseyin başta olmak üzere 12 imamın masum olduğuna inanmaktadırlar. Şiiliğe göre son imam Mehdi, gözlerden kaybolarak hala yaşamaktadır ve zamanımızın imamı sayılır. Halaç Türklerinde de genel Şia mezhebinde olduğu gibi bu 14 saygın kişinin doğum ve vefat günleri kutlanır ve ya taziye gerçekleşir. Bunun gibi merasimler İran İslam devrimi sonrası toplumda daha da yaygınlaşmaya başladı. Hükümet bu günleri resmi tatil günleri ilan etmekte ve halk özellikle Muharrem ve Sefer aylarında eğlenmezler, taziye gerçekleştirir ve mersiyeler okurlar. Hatta bu aylarda musiki dinlemek bile haram sayılır.

Devrim sonrası İran'da Şii mezhebinin siyasileşmesi ile birlikte zorunlu dini etkinlikler artmıştır. Medyanın din içerikli yayımları büyük oranda artmıştır. Çocuklarlar ders kitapları kapsamında aldığı din dersler dışında da zorunlu olarak yazın köy okulunda ve camilerde Kuran kursuna gitmektedirler. Devlet bu kursları kültürel yapının bir gereği olarak gerçekleştirmektedir.

Halaç Türklerinde en önemli dini merasim taziye merasimleridir. Muharrem ve Sefer ayında gerçekleşen bu merasimde köy ahalisi Hüseyniyede²⁶ toplanır ve taziye okurlar. Tiyatro özelliği taşıyan “şebek” aktivitesi ise Halaç Türklerinde çok yaygındır. Muharrem ayı aktivitelerinin içinde önemli yere sahip olan “şebek” merasimi için birkaç gün önceden hazırlıklar yapılır ve gerekenler ayarlanarak görevler bölünür. Birkaç kişi Aşure günü Kербela çölünde Hüseyin ve Yezit savaşında olup bitenleri canlandırma eyleminde bulunurlar. Canlandırma esnasında vakıaları anlatan şiirler

²⁶ Hüseyniye camiden farklı olarak değişik işlevlere sahiptir. 1979 devriminden birkaç yıl önce ilk Hüseyniye tipi binalar yapılmaya başlandığını görmekteyiz. Bayat, Hüseyniyelerin etniksel mezhebi binalar olduğunu söyleyerek onların devlet vakıfıyla yönetilen camilerden ayrılmasını vurgulamaktadır. Ona göre, Hüseyniyelere giden halk devlet otoritesinde olan cami düzeninden kaçmaya çalışmaktadırlar. Şehirlere göçen köylülerde, örneğin Halaç Türklerinde, dernek kurma gibi sivil faaliyetten uzak tutturlurlar. Ama derneklere alternatif olarak kurulan Hüseyniyeler, şehirlerde aynı köyden ve ya yöreden gelen insanları bir araya toplar ve sivil örgütlenmelerini sağlar. Hüseyniyelerin yapılması için gereken mali kaynak, köy ahalisinden toplanır ve ya bir kişinin vakıfı ile yapılır. Kum şehrinde Telhablılar Hüseyniyesi ve Tahranda Ferahaniler Hüseyniyesi Halaç Türklerinin dini etkinliklerde bir araya gelmesini sağlamaktadır. Ayrıca birisi bahşiş ve ihsan yemeği vermek için de Hüseyniyeyi kullanır. Günümüzde hüseyniyelere de devlet adamlarının girmeleri görülmektedir.

yüksek ses ve ahenkli şekilde okunur. Halk ise görüntülerden etkilenerek ağlar ve göğsüne vurarak şiirleri tekrar söyler. Merasimi yönetene nüshadar denir. Köyde saygın, dindar ve iyi sese sahip olan kişiler Nüshadarlık yaparlar. Muharrem ayının 13'ne kadar süren merasimlerde her gün ihsan yemekleri verilmektedir.

Heyet ve ya deste denen gruplar taziye merasimleri dışında her hafta Perşembe geceleri hüseyiniyeye toplanır ve kuran okur, dua ederler. Ayrıca bazı özel günlerde halk toplanır ve birlikte İmamzadası olan yakın köylere ziyarete giderler. Bu dini desteler muharrem ayında hüseyiniye dışında, sokaklarda ve bazen evlerde Şah Hüseyin denen aktiviteyi de gerçekleştirmektedir. Bu aktivite, muharrem ayının ilk gününden itibaren her gün akşam saatlerinde gerçekleşir ve aşure günü öğle saatlerinde biter.

Fotoğraf 11: Kum-Aştıyan yolu üzerinde bulunan bir imamzade (türbe). Halaç Türkleri farklı münasebatlarda buraya gelir ve ziyarette bulunurlar.

Aşure olaylarının 40. gününe Şia geleneğinde Erbeyin denir. Halaç Türklerinde de yaygın olan bu günde bazı aktiviteler gerçekleşir. Halk bu günde hüseyiniyeye toplanır ve taziye okurlar ve ihsan yemekleri verilir.

Genel olarak köylerde cami ve hüseyiniyeler mukaddes mekanlar sayılır. Köy halkı, özellikle yaşlılar, Namaz kılmak için her gün camiye giderler. Camilerin en kalabalık zamanları akşam saatleridir.

Başka dini aktivite ise Halaç köylerinde nezir demektir. İstek ve ya niyetin gerçekleşmesi için kendi kendine yemek ihsanında bulunmak, bir fakire yardımda

bulunmak, camiye yardımda bulunmak ve kurban gibi şeylere karar verilir. İsteğin gerçekleştiği zaman kendi verdiği karara göre nezir eda edilir.

Ramazan ayı etkinlikleri de Halaç köylerinde yaygındır. Camilerin en kalabalık olduğu dönemlerden biri ramazan ayıdır. Halk genelde iftar için birbirlerine misafir giderler. Bazı köylerde örneğin Segercug köyünde ramazan ayının her gününde köy ahalsinin biri iftar yemeği ihsan eder. İftardan sonra cemiye gidilir ve imam konuşmasından sonra namaz kılınır.

Görüşülen kişiler'e göre Halaç Türklerinde genelde dini bayramlara pek önem verilmez. Kurban ve ya ramazan bayramları pek önemsenmez. Örneğin Şagalu'da kurban bayramında bazı zengin hacılar dışında kimse kurban kesmez.

4.6. HALAÇ TÜRKLERİNDE GELENEK VE GÖRENEKLER

Halaç Türk kültürünü incelemek amacıyla yapılan görüşmeler ve gözlemlerden toplanan kültürel materyaller bu bölümde aktarılmıştır. Geçmişte bazı araştırmacıların da yapılmış olduğu derlemelerden Halaç kültürünün analizinde faydalanılmıştır.

Diğer kültürlerde de olduğu gibi, Halaç Türk kültüründe gelenek, görenek, örf, adet, folklor, atasözleri, masal ve hikayeler, halkın gündelik yaşamında yaygın şekilde kullanılmaktadır. Geçmişten günümüze süre gele Halaç kültürü, kültürel etkileşim olgusundan dolayı komşu toplulukların kültürleriyle benzerlikler göstermektedir. Özellikle Halaç Türkleriyle Azerbaycan Türkleri çoğu yönden aynı kültürel mirası paylaşmaktadırlar. Cemrasi'ye (2006: 159) göre, "Halaçlara özel olan kültür varlıkları 50 sene önceye kadar muhafaza edilmiştir. İletişimin sebep olduğu kültürel etkileşimin hızlanmasından önce Halaç Türklerine özel merasimler, ayinler, gelenekler ve görenekler mevcutmuş." Günümüzde ise bazı merasimler, ayin, gelenek ve görenekler gerçekleşmektedir. Bütün bu kültürel varlığı zaman kısıtlılığından dolayı gözleme şansını bulmasak da, özellikle yaşlı Halaç Türkleriyle yaptığımız görüşmelerden bilgiler elde edilmiştir.

Halaç çocukları sokaklarda akranlarıyla oynarken yaygın kültürün bazı öğelerini alır ve benimser. Özellikle kültür ve dili geliştiren oyunlar ve çocuk şarkıları başka topluluklarda olduğu gibi Halaç kültüründe de mevcuttur. Örneğin çocukken Halaçların ev avlusu ve sokakta okudukları bir şarkı aşağıda verilmiştir (jamrasi.blogfa.com).

Conbala

*oyanqa təzdim tütünər
 bu yanqa təzdim tütünər
 saruq qiliç bu tünər
 saruq qiliç saçaqu
 isvəhanin biçaqu
 vurdu əlim toğradu
 yağ hitikəyn yağlıdak
 dəsmal vərəyn vayidək
 dəsmal təvə boynuçar
 təvə kaşan yoluçar
 kaşan yolu sərbisər
 içiçə ceyran kəzər
 ceyran toğar bi bala
 atın quyur conbala
 conbala varur hotunqa
 qağlar batar botunqa
 qonçu sazu qamuşər
 beş barmaqu gümüşər
 gümüşçilər iş tuqir
 yanuça bul bul hoğır*

4.6.1. Köse Gelin(Geldi) Merasimi

Köse gelin/geldi Halaç Türklerinin köylerinde her yıl kışın 40. gününde gerçekleşmektedir. Bu merasimin adı ve geçmişi hakkında iki farklı görüş vardır. Vaşgani “kose geldi” ve Cemrasi ise “kosa gelin” olarak adlandırır. Vaşgani, merasimin ortaya çıkış sebebi hakkında şöyle yazar: eski bir efsaneye göre, Musa peygamber Şuayb peygambere çobanlık yaparmış. Nevruza 50 gün kala ağıla (mal davarın saklandığı yer) girer ve bütün koyunların ikiz doğurduklarını görür. Olayı görür görmez eve döner ve durumu karısına (Şuayb peygamberin kızı) sevinç ve coşkuyla anlatır. O dönemden itibaren çobanlar ve hayvancılık yapan kişiler nevrusa 50 gün kala ve kıştan 40 gün sonra tören gerçekleştirilir (Vaşgani, 2006: 84).

Cemrasi’ye göre ise, kuraklık yıllarında yağmur isteği için yapılmış. Ona göre merasimi gerçekleştiren çobanlar idi. Kış uzun sürmesin diye gerçekleşen merasimde doğa üstü güçlerden bu araçla yardım istenilirdi. Cabir Enasüri’ye göre de merasim boşuna ve eğlence için yapılmazdı. Kıtık ve açlığı atlatmak için doğaüstü güçler çağırılırdı ve tanrının rahmeti istenilirdi (Cemrasi, 2006: 160).

Halk ise merasimin nedeni hakkında pek bilgiye sahip değil ve geleneksel olarak yaptıklarını söylemektedirler.

Merasimi 5-10 kişi ile gerçekleştirir. Bunların biri “köse” karakterini oynar, bir ya da iki kişi davul çalar (Dol çalan), bir kişi çarşaf örter ve kösenin gelini karakterinin gerçekleştirir ve bir diğer kişi ise torba ya da horcunla halkın verdiği bahşişleri toplar. Bunlarla birlikte “kara köse” ve “ak köse” denen iki kişi daha gruba eşlik ederler. Merasimde Kişilerin giysileri dikkat çekmektedir. Köse, Kara köse ve ak köse özel kıyafetler giyer ve üzerlerinden gürültü yapmak için “Teke” denen metal eşyalar bağlarlar. Köse koyun yününden yapılan beyaz sakal takar, kafasına ise süpürge gibi bitkiler bağlar. Merasimde iki kişi davul ve zurnayla köseye eşlik ederler. Evden eve dolaşarak şiirler söylenir ve bahşiş toplanır.

Vaşgani'ye (2006: 86-87) göre, merasim esnasında okunan şiirler şunlardır:

Köse Köse değyemili

Aftabası semmeyli

Bu kimin qapusudur?

Bu kethüda gapusudur. (kethuda dışında da her kesin evine gidilse onun adı söylenir)

Qışdan ne getmiş

Enli getmiş qırx qalmış

Çarxım divarda qalmış

Pambux çuvalda qalmış

Aq saqal erin hara getmiş

Pambux çubuxlamağa getmiş

Ve:

Ağzı qara qurt benri

Deşmenidur çobanun

Hal hal kepegler

Leşkeridur çobanlar

Yasi yasi qayalar

Yasdu qeydur çobanun

Deynge deynge zolaler

Hemdemidir çobanun

Cemrasi (2005: 161) merasimde başka unsurların da olduğunu söyler. Karanlık ve kötülük simgesi olan “kara köse” ile ışık ve hayır simge olan “ak köse” birlikte oynar gibi dövüşürler. Kara köse dağlara hitaben şöyle okur:

Qara bulut qarla dağı

Dağlar başı şeresen

Qırx gün galıp gış qurtula

Qırx bele qar yolla yere

Ardından bunların peşinde giden köy ahalisi şöyle okurlar:

Köse emican gar galmuyup dahi yerde

Köse yorynyb, gar eriyip nefes gelibdir yere

Kara köse savaşta yenilir gibi yapar ve ak köse kazanır. Bu da hayır ve ışığın kötülüğe ve karanlığı yenmesini anlatmaktadır.

Şiirler biterken köse birkaç dakikalığına bayılır ve yere düşer. Doğaüstü güçlerle ilişkiye girme anını yansıtan bu esnada torbacı ev sahibinden bahşiş alır ve köse tekrar kalkarak şiirler okur ve evi terk eder. Genelde köseye yumurta, patates, meyve, buğday ve arpa gibi bir şeyler verilir. Yaptığı işin (kışın bitmesini ve baharın gelmesini istemek için doğaüstü güçlerle ilişkiye geçmek) ücreti olarak değerlendirilmektedir.

Vaşgani'ye (2006: 86) göre Vaşgan köyünde her yıl şubatın 9'u bu merasim gerçekleşir. Merasimin amacı kışa isyan etmektir. Daha evde boşuna oturma zamanı bitmiştir ve hayvanları artık dışarıya çıkarma zamanı gelmektedir. Bunun için de aşının kapısına tekmeyle vurulur. Köse gelin/geldi merasiminde okunan başka şiirler ise aşağıda verilmiştir.

Vaşgani'ye göre eskiden bu merasim çobanlar tarafından yapılmaktaydı. Ama günümüzde her sınıftan insanlar merasime katılabilirler. Tefreş tarihinin yazarı bu merasim hakkında şöyle der:

“Bu merasim, Kaçar hanedanı döneminden kalan bir gelenektir. Bu vesileyle insanlar kışın bitmesi ve işsizliğin sona ermesinin coşkusunu yaşarlar. Merasimde ağılın (hayvanların saklandığı yer) kapısına tekme vurulur ve hayvanları bahar geliyor diye uyandırırılar.

Bütün bu yorumlara rağmen, köse geldi ya kosa gelin merasiminde gerçekleşen gelenek ve görenekte biraz farklılıklara bakarak Şamanizm izlerini görmek mümkündür.

Köse gelin merasiminde olduğu gibi “davul çalma, şarkı söyleme ve dans etmenin yanı sıra sanrı görmeği sağlayan mantarların yenmesi gibi çeşitli tekniklerle Sibirya şamanlar, transa ya da değişik bilinç hallerine girerler. Antropolog Michel Harner’e (1980: s. 20, aktaran Haviland, 2008: 658) göre, bilgi ve güç elde etmek ve başkalarına yardımcı olmak amacıyla normalde gizli olan bir gerçekliği kullanmak ve onunla iletişime geçmek için kendi isteğiyle değişik bir bilinç haline giren erkek ya da kadındır.

Köse karakterinde görüldüğü gibi, “Şamanın hizmetinde çalışan en az bir, genelde birden fazla ruhları vardır. Şaman, genelde iyileşmek ya da gelecekle ilgili bilgi almak için kendisine danışmaya gelmiş kişi adına hareket eden bir dini arabulucudur. Bu amaçla şaman kendi etkisini kullanmak için doğaüstü güçlere müdahale eder. Verdiği hizmetin karşısında şamana bir ücret verilir. Bu ücret taze et, patates ya da kişinin en sevdiği eşyası olabilir. Şaman arabuluculuk yaparken olaya biraz tehlike katarak heyecanı artırmayı hedefler. Köse gelin merasiminde kara köse ve ak kösenin dövüşmesi ve ya kösenin bayılması bu heyecanı sağlar. “Şaman transa girdiğinde, öte dünyaya yolculuk ettiği ve ruhlarla etkileşime girdiği duygusunu yaşar” (Haviland, 2008: 658).

Köse gelin merasiminde şamanı temsil eden köse karakteri kışın bitmesini ve baharın gelmesini istemek için doğaüstü güçlerden yardım alır. Bu güçlerle ilişkiye geçtiği anda düşer ve doğaüstü güçlerle birleşir.

Şamanizmin en eski şekline göre, diğer dünya aşağıdaki dünya ile aynıdır. Daha mükemmel Şamanizm’de ise, ışık alemi olan göğün de, aşağı dünyanın da birçok tabakası vardır. En yaygın inanç şekline göre, göğün 17 katı dahi olabilir. Radloff’un Altay dağlarında işittiğine göre, aşağı dünyanın 7 veya 9 katı vardır. İki alem arasında yeryüzü ve insanlar bulunmaktadır. Her şeyi yaratan gök ilahı (Tengri), bozulmaz, alem nizamının kurucusu olup, göğün en üst katında oturmaktadır.

Fotoğraf 12: Kosa gelin(geldi) merasimi. Kosa'nin bayıldığı (doğüstü güçlerle ilişkiye girmenin göstergesi).

Fotoğraf 13: Ortada olan Kosa oynamaktadır, davulcu, kara kosa, ak Kosa ve Kosaya eşlik eden kadın (çerşafı) kıyafetli kişi.

Fotoğraf 14: Ev sahibinin torbacıya bahşişte bulunması.

4.6.2. Halaç Türklerinde Yağmur Duası Merasimi (Ayini)

Halaç köyleri, günümüzde de yaygın olan yağmur duasını bir ayin gibi karşılıyorlar. Çoğu köylerde bu ayin “Tormaç” ve bazı yerlerde “Erişte aşı” diye bir çorba (aş) pişirmekle gerçekleşiyor. Köy küçükse, yani birkaç haneden oluşursa köyün ortasında bir yerde ya da aksakal evinin yakınlarında ocaklar kurulur ve çorba yapılır. Büyük köylerde ise her mahallede birkaç aile toplanarak ayini yaparlar. Bu ayini yapmak için gereken malzemeler köy/mahalle ahalisinden toplanır. Örneğin her hane kendi durumuna göre bir miktar pirinç, nohut, sebze, pancar, mercimek, soğan v.b malzemelerle katkıda bulunurlar. Çorba piştikten sonra önce onun belli miktarı mahallede birkaç çatı oluklarından aktarılarak tanrıdan yardım dilenerek yağmur yağdırması için dua ederler. Sonra mahalle/köy evlerine birer tabak çorba gönderilir.

Bu ayin genelde nisan ayına varmadan, yani ilkbahar yağmurları başlamadan yapılıyor. Bu bir yönden de yağmurdan önce şükür etmek anlamı da taşır. Aslında bu ayin kuraklık dönemlerde başka aylarda da yapılıyormuş. Bazı köylerde çorbanın çatıya dökülmesinde topluca bir hayır iş yapmak anlamına da gelir. İşte bu anlayışta da çatıda bulunan ve oluklardan akan çorbayı kuşlar yer ve tanrı insanlardan hoşnut olur.

Halaçlar bu ayini yaparak Azerbaycan Türkleri (Save Türkleri) etkisinde Azerbaycan Türkçesinde şiirsel sözler okurlar:

Çimçe gelin ne ister

Yerden bereket ister

Çimçe gelin ne ister

Havadan yağış ister

Yerden bareket ister

4.6.3. Halaç Türklerinde Nevruz Bayramı (Ayud) Gelenekleri

Nevruz bayramı, diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Halaç Türklerinde de eski zamanlardan beri geleneksel olarak kutlanmaktadır. Nevruz bayramı, aslında doğanın tekrar canlanmasının ve gece ile gündüzün eşit olmasının kutlanmasıdır. 21 marta başlayarak 13 gün süren nevruz bayramı kutlamalarında, Halaç Türkleri çeşitli etkinlikler gerçekleştirir. Geleneksel olarak gerçekleştirilen nevruz bayramı etkinlikleri, Halaç köylerinde yıl boyunca en önemli etkinliklerdir.

Nevruz etkinlikleri başlamadan önce, yılın son çarşambasında bir merasim gerçekleşir. Halaç Türkleri “Kola Çarşamba” dedikleri bu günde, akşam saatlerinden başlayarak gecenin geç saatlerine kadar avlularda, tepelerde, sokaklar ve çatılarda ateş yakarlar. Halaç halkının inancına göre, kola Çarşamba ateşi üzerinden atlamak dileklerin gerçekleşmesine sebep olur.

Cemrasi'nin (2005: 162) de vurguladığı gibi, Halaç Türklerine özel olan bir geleneğe göre, kola Çarşambadan bir gün önce Halaç halkı özellikle genç kızlar, üzüm bahçelerine gider ve üzün ağaçlarının dallarının altından geçerler. Halaç halk inancına göre dalların altından geçmek dileklerin gerçekleşmesine sebep olur ve kötülükler, hastalıklar ve hayırsız nazarı insanlardan uzak tutar. Genelde genç kızlar evlilik dileğinde bulunurlar.

Üzüm bahçesinde yapılan merasimin ardından, köylerin hemen kenarında bulunan Harmançaya gidilir. Harmançada da çok ilginç merasimler yapılır. Sabah saatlerinden itibaren birkaç kişi harmançada kuyular kazarlar. İki metre mesafeyle yan yana kazılan iki kuyu bir delikle birbirlerine bağlanır. İnsanlar bir kuyudan girer, delikten geçer ve diğer kuyudan dışarıya çıkar. Bu iş ardı arda üç kez yapılır. Tünelden geçen insanlar, kötülükler, hastalıklar ve anlaşmazlıkları kendinden uzak tutsun diye tanrıya dua ederler. Tünelden geçen kimse, tüneli kazın kişilere para gibi bir şeyler hediye ederler. Segercug köyünde, görüşme yapılan B. S, kendisi bu merasimi defalarca tecrübe eden birisi olarak tanımlarken, merasimde yapılanlar hakkında şu ifadeleri kullanmıştır;

“İnsan yıl boyunca birçok kötülükler yapar ve ya kötülüklerle maruz kalır. Bu kötülükler yeni yıla taşınmasın diye toprağa gömülür ve yeni yıla temiz ve hayırla başlanır. Ayrıca bu kuyular ve tünel, insana mezarı hatırlatır. Bir gün

öleceğini bir an bile olsa düşünen kişi pişmanlık duyar ve yeni yılda kötü ve hayırsız işler yapmamaya karar verir.”

Görüşmelerden elde edilen bilgilere göre, kola Çarşamba gecesi, Çarşamba çerezi yenir. Kuru üzüm, ceviz, kavrulmuş nohut, fisticaktan oluşan kola Çarşamba çerezin anneler hazırlar ve paylaşır.

Kola Çarşamba gecesi gençler tarafından yapılan bir başka iş “Şal sallamaq veya Bacalıq”dır. Şal en azı 2 metrelik bir ip ve ipin ucunda bulunan bir kumaş veya şapkadan oluşur. Görüşme yapılan kişilerin ifadelerine göre, eskiden evlerin tavanında baca diye bir delik bulunurdu. Şalı sallayan kimse onu tanımasın diye kendini karanlıkta saklardı. Delikten içeriye sallanan şalın içine çerez, meyve, yumurta gibi hediyeler koyulurdu. Eskiden erkek gençler daha çok sevdikleri kızın evine şal sallarmışlar. Kızın evlenmesini isteyen aileler şala kızın tarağını, çorabını ve ya aynasını bağlardı. Böylece aile, kızın evlenmesine razı olduklarını gösterirdi. Eğer herhangi bir nedenle kızın evliliğini istenilmeseydi, şala meyve, yumurta ve çerez gibi şeyler bağlanır ve gönderilirdi.

Halaç Türklerinde Nevruz bayramının ilk günü yılın en coşkulu günü olarak bilinir. Bu günde ve yeni yılın ilk 13 gününde insanlar yeni ve şık kıyafetler giyerler. Önce büyükler ve sonra bütün akraba ve yakınlar ziyaret edilir. Geçen yılda birisinin yakınlarından biri vefat etmişse onu da ziyaret için camiye gidilir. Camide ölüleri olan kişiler kapıda durur ve insanlar camiye girer ve onlara rahmet diler.

Genelde ziyaretler öyle saatlerine kadar sürer. Öğleden sonra köy ahalisi harmançaya toplanır ve oyunlar oynanır. Harmançada erkekler oyun oynar, kızlar ve kadınlar bir köşeye toplanır ve onları izler. Bazı küçük kızlar da oyunlar oynarlardı.

Cemrasi (2006: 165) 30-40 yıl önceye kadar, yaşlı kadınların nevruz günlerinde Harmançada “Leylim oyunu” denen bir grup dansı yaptıklarını da söyler. Yaşlı kadınlar birbirinin ellerini tutar ve bir daire oluştururlar. Kadınların biri ahenkli şiir okur ve diğerleri her iki beytin başında “leylim leylim leylana” derler. Cemrasi, Mohammad ali Talhabi’ye atıfta bulunarak kadınların okuduğu şiirlerin birine kitabında yer vermiştir.

Dalan astu dervaza   beyler durub namaza
Senki meni almazdun   neyin saldın avaza

Leylim leylim leylana

Aqac adım aqaca   bir quş tutdum balaca
Qardaş nişanlı gördüm   qaşu gözü balaca

Leylim leylim leylana

Aqac adım ilana   ilan göydə bulana
And içmişem qurana   gedem gözəl oğlana

Leylim leylim leylana

Bulaq başında durma   bulaqu bulandırma
Öz yarın burada değıl   gözlerin dolandırma

Leylim leylim leylana

Elim member qıçı su   gözem yollar uçusu
Vede verdin gelmedin   igitlər yalançusu

Leylim leylim leylana

Semaverin sesinden   öldüm yar hevəsinden
Bir çubuqun çaq eyle   nazlı yar kisesinden

Leylim leylim leylana

Damda durana qurban   eli qurana qurban
Menki yarum görmedim   yaru görene qurban

Leylim leylim leylana

Aya bax ulduza bax   ay gedir batan yere
Bir sebed enar götür   gedek narsatan yere

Leylim leylim leylana

Çayda çimiç nemiçdir   menim gönlüm qemlidir
Tazedan yar tapmuşam   çok senden çem xemlidir

Leylim leylim leylana

Bir başka şiir ise şöyle okunur:

Ezizim uca dağlar	kölgeli barlı dağlar
Düşsem qurbetde ölsem	mene kim ağlar dağlar
Açıq qoy pincereni	gözüm görsün geleni
Nice qebre qoyallar	eşq üstde öleni
Ah dağlar uca dağlar	hamıdan qoca dağlar
Qurbet elde yad yerde	men dözümlü nice dağlar

Nevruz bayramının 13 günü herkes evden dışarı çıkar ve günü doğada geçirir.

Fotoğraf 15: Talhab Köyü, Harmançada oyun oynayan Halaç Türkleri

4.6.4. Halaç Türklerinde Ata Sözlere

Aşağıda verilmiş olan ata sözlereinin bir kısmı saha araştırmasında kaydedilmiştir. Bir kısmı ise elde olan kaynaklardan alınmıştır.

“Ağzunda süt yedi kelior”

(Ağzı süt kokuyor. Daha tecrübesi az olan kimseye denir)

“Biri de qurq qolu qozu sağlamaz”

(Kurttan korkan birisi kuzu besleyemez)

“Babu babi bulmaga varur bazar da satun alur.”

(Herkes kendine yakışanı bulur sonunda. Veya insan kendine yakılanlarla iletişime girer)

“Balug hişgili keti suça olur.”

(Canı balık isteyen suya düşmelidir. Bir işi yapmak istiyorsan onun gereksinimlerini yerine getirmelisin)

“Hürgüli it tutmaz.”

(Yüksek sesle havlayan köpek ısırmaz)

“qızime hayum kelinim eşitge”

(Kızıma diyorum gelinim duysun)

“nefesi hissi yerde keliyor.”

(Nefesi sıcak yerden çıkıyor. Durumu anlamadan kendine göre bir şeyler söylüyor)

“havul sütiz qatmuşayz.”

(İyi alışmışsınız birbirinize)

“Heç kes haymaz qatugum turşer.”

(Kimse yoğurtum ekşi demez. Kendi malını kimse kötümsemez)

(Ayrıca Vaşgani “Halaçlar Tarih Aynasında” kitabında (2006: 218), Halaç Türklerinde yaygın olan bazı atasözlerini de getirmiştir)

“Adam bi logma hekməkdə sari kərək hələbdə-ta şamqa-ta ve şamda-ta helbeke-ta çapıqa”

(Azıcık ekmek için, insanın Halep’ten Şama kadar koşması gerekir (hayatın zor koşullarını vurgulamak için söylenir)

“Adam kərək eit havqızmasın-ta eyrənipeye”

(İnsan köpeğin havlamasını da öğrenmesi gerekir)

“Anaq vurum ki hovelqoddusu əzbərdən hoqəyəqən.”

(Öyle döverim ki Hüvelkudus ayetini ezberden okursun. Genelde birisi kızarken bu lafi kullanır)

“Əbən soqa, baban samısaq, sən nearden kəaldin üaldun gul beəkər.”

(Annen soğan, baban sarımsak, sen nasıl böyle tatlı dilli oldun?)

“Əflatunqa haydılar neteyneh əflatun üaldun, haydi beyin eişin sabayıqa qomadum.”

(Eflatuna nasıl Eflatun oldun diye sordular, dedi: bugünün işini yarına bırakmadım)

“Əqar suvi eiz suvi kəlitməz.”

(Giden yüz suyunu akar su geri getirmez. İtibarın ne kadar önemli olduğunu vurguluyor)

“Eişiq və qəranluqça, suv heaç çağ yüalin yitirməz.”

(Su, karanlıkta ve ya ışıkta yolunu kaybetmez)

“Eineh pineh layiqiri\ pinehte eineh layiqi.”

(İğne ipe yakışır, ip de iğneye)

“Babasuz adamın əğər şansı ossa babasi healməzərti.”

(Babasız insanın şansı olsaydı babası ölmezdi)

4.6.5. Halaç Türklerinde Çocuk Oyunları

Şah hırsız oyunu

Oyun erkek çocuklar ile oynanır. Kibrit kutusuna benzer bir küpün dört dikey yanına kral, hırsız, vezir, cellat yazılıyor. Sırayla kibriti yere fırlatır. Kibritin yukarıda kalan yanının üzerinde, 4 sıfatın hangisi çıkarsa kişi o sifata sahip olur. Örneğin cellat yanı dik durursa oyunda kişi cellat olacaktır. Eğer bu fırlatmada kibrit dikey değil de yatay düşerse kişi oyunda olmaz. Böylelikle şansa göre kral tahta oturur. Vezir aracılığıyla cellada hırsızı dövün diye emirde bulunur. Krala göre ceza değişebilir. Örneğin hırsız celladı belli bir mesafede sırtına alır ve taşır. Ya da sopa yer.

Bu oyuna benzer bir başka oyun da kibrit kutusuyla veya ona benzer bir küple oynanır. Bu safer ama şah, vezir gibi isimler değil, küpün her bir yanına rakamlar yazılır. Oyunda iştirak edenler iki gruba bölünür. Her grubun üyesi kibrit küpünü bir defasına yere fırlatır. Küpün yukarı yanında yazılı olan rakamlar toplanır. Her iki grubun rakamları toplanır. Büyük rakama sahip olan grup oyunu kazanmıştır. Yenilen grubun cezası olarak uygulanan sopa vuruş sayısı, iki rakamların bir birinden eksilmesiyle belli olur. Yani büyük rakam eksi küçük rakam, elde olan rakam sayısınca sopa vurulur.

Tile oyunu

Oyun her kişinin 4 cm'lik oyuk kazılmasıyla başlar. Aynı zamanda kişilerde belli sayıda Tileler(taş ya benzeri bir şey) bulunur. Oyun kişilerin bir mesafeden oyuklara tile atmasıyla devam eder. Oyukların her biri bir kişiye aittir. Tileler, kişilerin kendi veya başkasının oyuğuna atılabilir. Başkasının oyuğuna tile salındığı zaman oyuk sahibi bir tile ödemek zorundadır, ya da oyuğuna tile salan kişinin oyuğuna tile salarsa tile ödemez, üstelik o kişiden bir tile alır. Oyunda eğer bir kişi başkasının tilesini oyuğunda vurursa tilesi vurulan oyundan çıkar. Oyun böyle devam eder ve sonunda bir kişi bütün tilelere sahip olur ve oyunu kazanır.

Berkime oyunu

Türkiye Türkçesinde bu oyuna saklambaç denir. Oynayanlardan biri gözlerini kapatır. Diğer çocuklar herkes kendini bir yerde saklar. Gözlerini kapatan, belli bir zamandan sonra ‘Gizlin paç, kældim qaç’ diye bağırır ve gözlerini açar ve kendilerini saklayanları bulmaya çalışır.

Beş taş oyunu

Elin içine beş tane taş koyulur. Taşlar bir anda havaya fırlatılır. Taşlar havadayken eli çevirerek düşmekte olan taşları tekrar tutulmaya çalışılır. Elin içiyle değil, yüzü ile tutulan taşlar tekrar havaya fırlatılır ve bu kez yere düşmekte olan taşlar elini içi ile alınır. Bu tekrar oynanır ve sonunda taşların tamamı yere dökülür. Diğer oyuncu oyuna başlar ve aynısını yapar. Başka bir şekilde ise birer havaya fırlatılır. Taş havada olduğu sürece oyuncu aynı eliyle yerde bulunan diğer taşlardan ele alır ve havaya fırlatır. Her bir taş havadayken diğer taş yerden alınır ve havaya fırlatılır. Beş taşı bir elle aynı zamanda fırlatarak durumu daha fazla kontrolünde tutan oyuncu oyunu kazanmış olur.

5. BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmada İran’da bulunan Halaç Türklerinin günümüzdeki sosyo-kültürel yapısı incelenmiştir. Bunun için işlevsel, yapısal ve yapısal işlevselci kuramlardan faydalanılmıştır. Nitel yöntemle, gözlem, derinlemesine görüşme ve katılımcı tekniklerle toplanan verilere dayanarak Halaç Türk topluluğunda aile, akrabalık, ekonomi, din ve eğitim kurumlarının durumu tespit edilmiştir.

Halaç Türklerinin, kitle iletişim araçlarının geliştiği ve kültürel etkileşimin kaçınılmaz olduğu dünyamızda, hangi topluluklar ve kültürlerle, nasıl bir etkileşimde olduğu araştırılmıştır. Ayrıca ulus devlet niteliğine sahip olduğunu iddia eden İran devletinin kültürel politikaları ve yürütülen asimilasyon süreçlerinde, Halaç Türklerinin kültür ve kimliklerini hangi yönde etkilediği de araştırılmıştır.

Halaç Türkleri diğer Türk toplulukları gibi, tarih boyu çeşitli topraklarda yaşamışlardır. Tarihi metinlere göre, eski dönemlerin hayat koşulları nedeniyle göçebe ve konargöçer bir hayat tarzında yaşayan Halaç Türklerini Orta Asya’dan Horasana oradan da Sistan, Afganistan ve Hindistan’a göç etmişlerdir. Halaç Türklerinin Afganistan ve Sistan olan göçleri yedinci yüzyılda gerçekleşmiştir. Sekizinci yüzyılda ise Halaçların bir grubu Hindistan’da ilk Türk devletini kurmuşlardır.

Tarih bölümünde açıklandığı üzere, bazı tarihçilerce, Halaç Türkleri Heptalitler ve Akhunların devamıdır. Kaşgarlı Mahmut (10. yüzyılda) Divani Lugati’t-Türkde, ilk olarak Halaç Türklerinden bahseder ve onları 24 oğuz boylarından biri olarak tanıtır. Ona göre Halaçlar ve bir boy daha oğuzlardan ayrılmışlardır. Samaniler ve Gazneviler hakimiyeti döneminde orduya girmeyi başaran Halaç Türkleri, 1206 yılında Sultan Giaseddin Mahmut’a yardımda bulunarak Firuzkuh’ta iktidarı ele geçirmişlerdir. Halaç Türkleri Gazneviler dönemi Sultan Mesut Gaznevi iktidarına isyan ederek Selçuklu devletinin kuruluşunda önemli katkılarda bulunmuşlardır. Selçuklu döneminde ise Acem Irak’a (İran’ın Merkezi ili ve Kum şehrinin batısı) göç ederek günümüze dek orada hayatlarını devam ettiriler.

Bazı kaynaklara göre ise Halaç Türkleri Hulaku Han döneminde, 12. yüzyılda Orta Asya'dan Azerbaycan'ın Muğan bölgesine, oradan da Marağa, Save ve Tefreş taraflarına göç etmiş ve ya ettirilmişler. Bazı kaynaklara göre de, Halaç Türkleri, Moğolların saldırısıyla Muğan'dan Suriye, Filistin ve Lübnan'a göç etmişler, ancak Büyük Timur onları İran'a getirmiş Save, Erak ve Kum bölgelerine yerleştirmiştir. O dönemden itibaren bölgenin adı Halacistan olarak bilinmektedir.

Halaç Türkleri hakkında bulunan tarihi iddiaların hangisinin doğru olup olmadığı hakkında ancak tarihçiler karar verebilirler. Sonuç olarak bu araştırmada tarihi metinlerden aldığımız bilgilere göre, Halaç Türkleri tarih boyu hep göç bazen de sürgün hayatı yaşamışlardır. Görüşme yapılan Halaç Türkleri sürgün bir topluluk olduklarını vurgulamışlardır. Onlara da babalarından aktarılan sürgün kavramının, Halaç halkının belleğinde yer almış olduğu gözlemlenmiştir. Bunun için Halaç Türkleri günümüzde kendilerini bir dirençli topluluk olarak tanımlamaktadırlar. Hatta bu özellik, zaman-zaman bazı Fars şairlerinin dikkatinden kaçmayıp, şiirlerinde Lecuç Halaç (خلج لوج) kavramını yerleştirmişlerdir. İran'ın bazı bölgelerinde yaramaz ve inatçı çocuğa "Halaç çocuk" denilmektedir.

Birçok tarihi kaynağı araştırdıktan sonra, Halaç Türklerinin geçmişleriyle ilgili varmış olduğumuz ihtimal şu ki; Halaç Türkleri ana vatanlarından ve diğer Türk boylarından ayrıldıktan sonra birkaç gruba ayrılmış olmalıdırlar. Bunlardan bir grup Azerbaycan ve oradan da Suriye, Lübnan ve Filistin'e göçmüş ve Timur ile birlikte İran'da bugün buldukları topraklara yerleşmişlerdir. Diğer grup ise ana vatandan (Orta Asya) Horasan, Afganistan, Sistan ve Hindistan'a gitmişler. Bu grubun devamının günümüzde Afganistan'da yaşamakta oldukları da tahmin edilmektedir. Afganistan'ın etnik yapısıyla ilgili bazı yerli kaynaklarda Halaçların orada buldukları söylenmektedir. Ayrıca Halaç Türklerinin tarihte siyasi ortamlarda güçsüz bir topluluk oldukları hakta şunu söyleyebiliriz ki; Halaç Türkleri diğer Türk boylarından ayrıldığı zaman daha az nüfusa sahipmişler. Tarihte siyasi koşulların ortaya çıkarmış olduğu savaşlarda onların nüfusu daha da düşmüştür. Nitekim Halaç Türkleri farklı dönemlerde devletlerin ordularına yerleşmiş, savaşmış ve böylece hayatlarını günümüze dek sürdürmüşlerdir.

Günümüzde İran'da bulunan Halaç Türkleri tam olarak Tahranın Güney batısında, Kum şehrinin batı semtinde Şagalu köyünden batıya doğru Erak şehrine dek uzanan bir

coğrafyada yaşamaktadırlar. Bu coğrafyada dağınık olarak 61 köyde yaşadıkları tespit olunmuş olan Halaç Türkleri, zaman-zaman Tahran, Kerec, Erak, Kum ve Save gibi sanayileşmiş şehirlere göç etmişlerdir. Son 40 yılda gerçekleşmiş olan göçler sonucunda bölgede birçok Halaç köyü tamamen boşalmıştır. Halaç Türklerinin nüfus yapısını incelediğimiz zaman bu gerçeğin ne kadar trajik olduğu ortaya çıkar. Toplam 66,000 kişi olarak tahmin ettiğimiz Halaç Türk nüfusunun sadece 5726 kişisi köylerde yaşamaktadır. Geri kalan nüfus ise büyükşehirlerde ve kentlerde yaşamaktadırlar. Genel olarak köy ortamı geleneksel bir ortamdır. Böyle bir ortamda kültür ve dilin daha iyi muhafıza edildiği söylenebilir. Ayrıca İran'da yürütülmekte olan asimilasyon ve Farslaştırma, şehirlerde daha hızlı bir şekilde gerçekleşir. Tahran'da, Kum'da ve Aştiyanda görüşme yapılan ailelerin çocukları çoğunlukla ana dillerini kullanmamaktadırlar. Aile içinde bile ebeveynler çocuklarla farsça konuşmaktadırlar. Halaç kültürü, gelenek ve görenekleri de şehirlerde fars kültürü ile daha hızlı erimeye devam etmektedir.

Halaç Türklerinin şehirlere olan göç sebebi sahada araştırılmış ve şu sonuçlar elde edilmiştir; Halaç Türklerinin yaşadığı bölge kuru bir iklime sahiptir. Bölgede bulunan suyun tarım ve ziraata yetmemesi nedeniyle Halaçlar iş amaçlı göçlere zorlanmışlardır. Onlarda temel ekonomik kaynak olarak bilinen hayvancılık ise çoğu köyde kuraklık nedeniyle kısıtlanmıştır. Başka deyişle, geleneksel biçimde yapılan hayvancılık belli koşullar nedeniyle aile ekonomisine yetmeyecek kadar zayıflamıştır. Ayrıca şehir yaşamının cazibesi Halaç gençlerini şehirlere çekmektedir. Bu durum Halaç köylerinde kızların evlenme yaşını yükseltmiş ve doğum oranını düşürmüştür. Dolayısıyla demografik verilere göre, Halaç Türkçesinin ve kültürünün yaşama şansının yüksek olduğu köylerde nüfus sayısı her geçen gün düşmektedir. Bunu Halaç Türk topluluğunun en ciddi sorunu olarak değerlendirebiliriz. Bir kültürü ve dili yaşatan en önemli unsurlardan biri nüfustur.

Sosyo-kültürel yapı araştırması kapsamında incelemiş olduğumuz Halaç topluluğunun kurumları, işlevsel ve yapısal olarak ele alındığında, topluluğun gövdesi ve çalışma mekanizması ortaya çıkmış olur. Malinowski'nin işlevsel kuramından yola çıkarak Halaç topluluğunda her kurumun üstlenmiş olduğu işlevler ve bunların detaylı şekilde nasıl çalıştığı sahada gözlemlenmiş ve görüşme yapılan kişilerden elde edilen bilgiler kaydedilmiştir. Kurum olarak ayrıntılı şekilde incelenen Halaç topluluğunda aile,

akrabalık, ekonomi, din ve eğitimin birbirleriyle ilişkilerini ve meydana getirdikleri yapıyı, yapısalcı yaklaşımla değerlendirebilmemiz mümkündür. Gözlemlenen Halaç köylerinin kurumsal analizinde dikkate alınması gereken nokta şu ki; Halaç topluluğu genel İran toplumunun yapısı içinde olmak üzere, devlet tarafından uygulanmakta olan her hangi bir kurumun genel politikasını da benimsemektedir. Örneğin Halaç aile kurumundaki yapı ve işlevler, kitle iletişim araçlarının aracılığıyla, İran'ın genelinde kurulması amaçlanan aile yapısı ve işlevleriyle yer değiştirmektedir. Bu kapsamda, Türklerde ve özellikle Halaç Türklerinde kadının tanımı, aile ve toplumda kadının işlevi ve statüsü geçmişten günümüze olumsuz yönde değişmiştir. Kadını eve ve aileye kapatma, kızları erken yaşlarda evlendirme, evliliklerde kızların isteklerine önem vermeme gibi hususlar kadın karakterinin Halaç ailesinde durumunun göstergesi haline gelmiştir. Halbuki Türk kültüründe kadının önemli statüye sahip olduğu destanlarda ve tarihi gerçeklerde görülmektedir.

Diğer bir ifadeyle, Halaç topluluğunun kurumsal yapısı, İran genelindeki kurumsal yapının özellikleriyle örtüştürülmeye doğru gitmektedir. Ayrıca ülke genelinde var olan her hangi bir kurumsal kriz Halaç topluluğunun kurumlarını da derinden etkilemektedir. Örneğin ülkede kırsal kalkınmaya dair yararlı programlar ve projelerin yürütülmemesi sebebiyle, Halaç köyleri dâhil, İran'ın kırsal hayatı ciddi sorunlar ve krizlerle yüzleşmektedir. Bunun için son yıllarda köylerden şehirlere göç oranı ciddi bir artış göstermektedir. İran genel sayımlarının verilerine baktığımız zaman bu gerçeğin ne kadar kırsal hayatı etkilediği açıkça görülecektir.

Halaç topluluğunun kurumsal yapısı ve bu yapının işleyiş özellikleri hakkında farklı bölümlerde somut bilgiler aktarılmıştır. Ancak bunların birbirlerini nasıl etkiledikleri hakkında aktarılması gereken bir nokta daha var; Parsons'un geliştirdiği yapısal işlevselci yaklaşım kapsamında sistem kuramı açısından, Halaç topluluğunun kurumları birer alt sistem gibi işlev yapmaktadırlar. Genel ülke ekonomisi bir sistem olarak diğer sistemlerle örneğin aile sistemi ile manidar ilişkiler kurmaktadır. Halaç topluluğunda ekonomi kurumu ise genel ülke ekonomisine göre bir alt sistem olarak tanımlanabilir. Sistemin içerisinde var olan mekanizma ve işleyiş biçimi alt sistem olarak tanımladığımız Halaç topluluğu ekonomisinin mekanizma ve işleyişini olumlu ve ya olumsuz etkilemektedir.

Eğitim kurumunda ise Halaç Türklerinde ciddi sorunlar gözlemlenmiştir. Eğitim bölümünde vurgulanan esas mesele Şu ki; Halaç Türkleri kendi anadillerinde her hangi bir eğitim almamaktadırlar. Böylece Halaç Türkçesinin genç kuşaklar tarafından benimsenmesi ve öğrenilmesi yapılmamaktadır. Farsça yazıp okumayı bir değer olarak tanıtan eğitim sistemi, Halaç çocuklarının anadillerinden uzaklaşmasını sağlamaktadır. Eğitimde dil politikasını desteklemekte olan kitle iletişim araçları, özellikle şehirlerde yaşayan Halaç çocuklarını derinden etkilemiştir. Görüşme yapılan ailelerin çoğunda çocuklar Halaç Türkçesini doğru düzgün konuşamamaktadırlar. Çoğu ailelerde çocuklar hiç Halaç Türkçesini bilmemektedirler.

Eğitim kurumunda, dil eğitimi dışında gözlemlenen başka gerçek Şu ki; özellikle tarih kitaplarında genelde Türk tarihi ve özellikle Halaç Türklüğü ile ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca kitaplarda, Türk varlığı inkar edilmekle ve Türk soylu kavimler aşığılanarak Fars unsuru övölmektedir. Ulus devlet gereği tek bir millet oluşturma çabası olarak değerlendirilen bu eğitim sisteminde tarih çerçevesinde İnan pers devletleri ön plana çıkarılmaktadır. Bu devletlerin he zaman zafer savaşında oldukları edebiyat kitaplarında bile görünmektedir. Dolayısıyla Halaç Türkleri dâhil azınlıkların çocukları ilkokuldan itibaren kendi varlıklarını değil, uydurulmuş bir tarih anlayışıyla yetiştirilmektedirler. Özetle İkokuldan itibaren üniversiteye kadar ders kitapları ve müfredatta, çoğulcu bir demokratik bilincin olmadığı gözlemlenmiştir. Ayrıca okullarda ders dışında yapılan faaliyetlere ve ders kitapları dışında kullanılan eğitim malzemelerinin içeriği dini ve milli (Fars milleti) faaliyetler ve etkinliklerden oluşmaktadır.

Eğitim'de Halaç Türk çocuklarına Halaç Türk kültüründen hiçbir Şey aktarılmaması nedeniyle ortaya çıkan durumun önlenmesi gerekmektedir. Özellikle bugünkü dünyada resmi eğitimin toplumsallaşmada çok önemli olduğu söylenmektedir. Halaç Türk kültürünün tehlikeden kurtulması için Halaç köy okullarında kendi yöresel kültürleri hakkında en azından etkinlik ve kültürel faaliyetlerin yapılması gerekmektedir.

Araştırma sonucunda elde edilen bilgilere göre, Halaç Türk kültürü ve kimliği ciddi Şekilde tehlikeydedir. Dolayısıyla bu kültürün korunması ve devam ettirilmesi için gereken önlemlerin acil olarak alınması gerekmektedir. Devlet tarafından yürütölmekte olan kültürel asimilasyon sonucunda, Halaç Türklerinin kendi dil ve kültürlerine olan

duyarsızlık ve kültürel kopuşlar bu kültürün Fars başat kültürü içinde erimesi her geçen gün hızlanmaktadır. Bu kültürel erimeyi önlemek için Halaç gençlerini kendi kültürleri hakkında bilgilendirilmelidir. Devlet ve yetkililer tarafından ise gereken kültürel faaliyetler ve etkinlikler gerçekleştirilmelidir. Örneğin Halaç Türk kültürü adına dernek ve araştırma merkezi gibi kurumların kurulması gerekmektedir.

Ayrıca Halaç köylerinin ekonomik durumunu geliştirmek ve kırsaldaki kalkınmayı ön plana çıkarmakla yüksek oranda gerçekleşen göç olgusu önlenmelidir.

İran'da yürütülmekte olan asimilasyon politikaları Halaç Türklerinde ciddi bir kimlik sorununu da meydana getirmiştir. Kimlikle ilgili yapılan görüşmelerde herkes kendini "Halaç" olarak tanımlamaktadır. Halaçlarla komşu olan diğer Türk toplulukları başta Azerbaycan Türkleri olmak üzere Halaç Türklerinin kültürel varlıklarını korumada önemli katkıları olabilir. Ama devletin yaptığı ayrımcı politikalar, Halaçların Azerbaycan Türkleriyle ilişkisini kısıtlamıştır. Bu iki Türk topluluğunun birbiriyle yapıcı ilişkiler içinde olmasını sağlayan politikalar yürütülmelidir.

KAYNALAR

- AKTÜRK, Şener, Etnik Kategori Ve Milliyetçilik: Tek-Etnikli, Çok-Etnikli Ve Gayri-Etnik Rejimler, Doğu Batı Dergisi 9 38, 2006
- ALAMDARİ, Kazem, چرا ایران عقب ماند و غرب پیش رفت (*Niye İran Geriye Kaldı Ve Batı İlerledi*), Tose'e Yayınları, Tahran 2006
- ALPTEK, N, Erkin, *Uygur Türkleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1978.
- AYDIN, Aziz, *AB Ülkeleri, ABD Ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Azınlıklarla İlgili Düzenlemeler*, TBMM Araştırma Merkezi 2011
- BALAMAN, Ali Rıza, *Geleneksel Yaşamda Kültürlenme (Toplumsallaşma) Süreci*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, 2, 1981
- BALEMİ, Mohammad Bin, تاریخ نامه طبری (*Tarih Nameyi Teberi*), Mohammad Rövsen Basımı, Tahran 1366 G
- BARTHOLD, V.V., çev. Ufuk Deniz Aşçı, *Kırgızlar*, Kömen Yayınları, Konya, 2002.
- BARTHOLD, V.V. Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, 1990.
- BARTOLD, Vasily Vladimirovich, *Türkistan Name: Türkistan Moğol Baskınlarının Zamanında*, Farsça Çev. Karim Keşaverz, Tahran 1366 G
- BEDİ'İ, Rabii, تاریخ عمومی جغرافیای ایران (*İran Coğrafyasının Geniş Tarihi*), Tahran 1362 G
- BEKRAN, Mohammad Necip, جهان نامه (*Cihan Name*), Mohammad Emin Riyahi Basımı, Tahran 1342 G
- BEYHAGİ, تاریخ سیستان (*Sistan Tarihi*), Mohammad Tegi Bahar Basımı, Tahran: Zevar 1314 G
- BİLGİN, Nuri, *Kimlik İnşası*, Aşina Kitaplar Yayınları, İzmir 2007
- BİLGİN, Nuri, *Kolektif Kimlik*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1995

- BİRSEN, Gökçe, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Ve Toplumsal Kurumları*, Savaş Yayınevi, Ankara 2004
- BOSNALI, Sonel, *Dil Edimi Açısından Halaççanın konumu*. Karadeniz Araştırmaları, Kış 2012, Sayı 32
- BOSNALI, Sonel, *Halaççanın Yitim ve Değişim Sürecine Tasarlama Kipleri Açısından Bir Bakış*, bilig, 53 Bahar 2010
- BOSNALI, Sonel, *İran Halacistan Bölgesinin Etnik-dilsel Yapısı ve Halaç Türkçesi*, Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu. Bildiriler 1, Erzurum 2009 s.191-200,
- CAPOTORTİ, Francesco, *Study On The Rights Of Persons Belonging To Ethnic, Religious And Linguistic Minorities*, United Nations, New York 1991
- CASTELLS, M, *Kimliğin Gücü*, Çev. E. Kılıç, Bilgi Üniversitesi Yayınları İstanbul 2006
- CEMRASİ, Ali Asger, *خلج ها یادگار ترکان باستان (Halaçlar Eski Türklerin Yadigarı)*, Peyam Puya Yayınları, Tahran 2006
- CEMRASİ, Ali Asger, *Qarşu Baluqqa Selam*, Endişe no Yayınları, Tahran 2009
- COCKERHAM, William, *The Global Society*, R.R. Donnelley And Sons Company, New York 1995
- CÜZCANİ, Nigam, *Nobility Under The Sultans Of Dehli*, A. D. 1206-1398 Delhi 1968, 1, S. 422-428; S. P. B.
- DİLEKÇİGİL, Beylü, "Bir Analiz Modeli Denemesi: Sosyal Yapı Ve Toplumsal Yapı", Yeni Türkiye Dergisi 1997
- DOBED, Baron, *سفرنامه لرستان و خوزستان (Loristan Ve Huzistan Sefernamesi)*, Farsçaya Çev. Mohammad Hoseyin Aria, Bilim Ve Kültür Yayınları, Tahran 2005

- DOERFER G., *İran'da Türkler*, 23 Kasım 1987 günü Türk Dil Kurumunda yapılan konuşma. <http://turkoloji.cu.edu.tr>
- DOERFER, G., W. HESCHE, H. SCHEINHARDT, S. TEZCAN., *Khalaj Materials*. UAS 115, Indiana University 1971
- DOERFER, Gerhard (1999). *İran'da Türk Dil ve Lehçeleri ve Bunların Hayatta Kalma Şansı*. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996. Ankara: TDK Yay.
- EAGLETON, Terry, *Kültür Örüntüleri*, Çev. Özge Çelik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005
- EAGLETON, Terry, *Kültür Yorumları*, Çev. Özge Çelik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005
- EBÜ'L FAZL b. Ebi'l-Hayr Reşidüddin Fazlullah'ı Hemedani, çev. Zeki Velidi Toğan, *Oğuz Destanı*, Reşidüddin Oğuznamesi Tercümesi ve Tahlili, Enderun Yayınları, 2. bsk., İstanbul, 1982.
- ELİOT, Thomas, *Kültür Üzerine Düşünceler*, Çev. Sevim Kantarcıoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981
- ERGÜN, Mustafa, *Eğitim Sosyolojisine Giriş*, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay. Malatya 1987
- ERKAL, Mustafa E, *Sosyal Meselelerimiz Ve Sosyal Değişme*, Mayas Yayınları, Ankara 1984
- ETEBİ, Mohammad Abdülcabbar, ترجمه تاریخ یمنی (*Tarihi Yemini Çevirisi*), Nasih Bin Zafer Cerfargani'den, Cafer Şuar Basımı, Tahran 1357 G
- FEREŞTE, Mohammad Gasim Bin Gulam Ali, تاریخ فرشته (*Tarihi Fereşte*) (Gülşen İbrahimi), Taş Basımı (Lekenhu): Matbei Münşi-Yi Nolkşur
- FESAYİ, Hasen Bin Hasen, فارسنامه ناصری (*Farsname-Yi Nasiri*), Mansur Restgar Fesayi Basımı, Tahran 1382 G

- FİCHTER, Joseph, *Sosyoloji Nedir?* Çev: Nilgün Çeleb, Atilla Kitapevi, Ankara 1994
- FİELD, Henry, مردم شناسی ایران (*İran Etnografyası*), Çev. Abdullah Feryar, Tahran 1343 G
- GARDĒZĪ, Abu Sa'İd Abdul-Hayr İbn Dhaḥḥāk İbn Maḥmūd, تاریخ گردیزی (*Tarih-İ Gardēzī*), Abdul-Hay Habibi Basımı, Tahran 1363 G
- GÖKBERK, Macit, *Değişen Dünya Değişen Dil*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara 2007
- GÜLİSTANE, Ebulhasan Bin Mohammad Amin, مجمع التواريخ گلستانه (*Mecme-üt Tevarih*), Moderris Rezevi Basımı, Tahran 1356 G
- GÜNDÜZ, Tufan "Oğuzlar", Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi, C. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 457-492.
- GÜVENÇ, Bozkurt (1999), *Kültür Konusu Ve Sorunları*, Remzi Kitap evi, İstanbul 1985
- GÜVENÇ, Bozkurt, *İnsan Ve Kültür*, Remzi Kitap evi İstanbul 1999
- HAFİZ EBRU, Abdullah, زبدة التواريخ (*Zübdet-Ültevarih*), Kemal Hac Seyit Cevadi Basımı, Tahran 1380 G
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitap evi, Ankara 2006
- HAREZMİ, Mohammad Bin Ahmet, مفاتیح العلوم (*Mefatihul Ulum*), Fan Fluten Basımı, Liden 1895, Ofset Basımı 1968
- HAVİLAND, William A. Ve diğerleri, *Kültürel Antropoloji*, Çev. İnan Deniz Erguvan Sarioğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008
- HEREVİ, Seyf Bin Mmohammad Seyfî, تاریخ نامه هرات (*Herat Tarih Namesi*), Mohammad Zübeyr Sedigi Basımı, Kalküta 1943, Ofset Basımı Tahran 1352 G

حدود العالم من المشرق الى المغرب (*Hudûdu'l -'alam Min El-Maşrik İla El-Mağrip*) the regions of the world. İng. çev. V. Minorsky. London, Celal edin Tahrani baskısı, Tahuri Yayınları, Tahran 1937

İBN HAVKAL (ty). صورت الارض (*Sûrat el Arz*). Beyrut: Dâr Mektebet el Hayât neşri

İBNÜL-ESİR, تاریخ کامل (*Tarihi Kamil*), Çev. M. H. Ruhani, Esatir Yayınları, C. 10, Tahran 1993

İÇLİ, Gönül, *Sosyolojiye Giriş*, Anı Yayıncılık, Ankara 2002

İSMİTH, Philip, *Kültürel Kuram*, Çev. Selime Güzelsarı, İbrahim Gündoğan, Babil Yayınları, İstanbul 2007

İZBUL, Yalçın, *Kültür Ve Kültürel Süreçler*, [Http://www.Circassiancenter.Com](http://www.Circassiancenter.Com)

JACKSON PREECE, Jennifer, *Ulusal Azınlıklar Ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi*, Donkişot Yayınları, İstanbul 2001

JARRİNG, G, *On The Distribution Of The Turks Tribes İn Afghanistan*, Lund-Leihzig 1939

KAFESOĞLU, İbrahim, *Harezmsahlar Devlet Tarihi (1092–1221)*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 1992.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Oğuzlar*, Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Yayınları, c.1,bsk.2, Ankara, 1992.

KASAPOĞLU, Aytül, *Aile Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2013

KAŞGARLI, Mahmut Bin Hüseyin, *Divanı Lügatit Türk*, İstanbul 1333-1335

KONGAR, Emre, *Toplumsal Değişme*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1972

KONUKÇU, Enver, Akhunlular, Türkler, C. 1., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 827-830

KONUKÇU, Enver, Akhunluların Kalıntısı Olarak Kalaçlar (Halaçlar), Türkler, C. 1., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.845-849

- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- Yasin Aktay ve M. Emin Köktaş (Derleyen)*Din Sosyolojisi*, 975-7726-48-6, 349, Ankara, Vadi Yayınları, 1998
- KURUBAŞ, Erol, *Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet Ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki*, Doğu Batı Dergisi 11 44 (2008)
- LARRAIN, Jorge, *İdeoloji Ve Kültürel Kimlik*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995
- LEVİ-STRAUSS, Claude, *Yaban Düşünce*, Çev. Tahsin Yücel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996
- MALINOWSKI, Branislaw, *Bilimsel Bir Kültürün Teorisi*, Çev. Saadat Özkal, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1992
- MARQUAR, Joseph, *Batlamyus Coğrafyasında İranşehir*, Farsçaya Çev. Maryam Mir Ahmedi, Tahran 2004
- MARQUART, Joseph, *Eransahr Nach Der Geographie Des Ps. Moses Xorenaci*, E2, S.V."Khaladj.1: History" (By C. E. Bosworth), Berlin 1901
- MCGUIRE, Meredith B., *Modern Dünyada Din*, Çev. Faruk Sinanoğlu, Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi Iv, Sayı 1, 2004
- MILLS, C. Wright, *Toplum Bilimsel Düşün*, Çev. Ünsal Oskay, , Der Yayınları, İstanbul 2000
- MORA, Necla, *Medya Ve Kültürel Kimlik*, Uluslar Arası İnsan Bilimler Dergisi, C. 5, Sayı 1, 2008
- NİZAMÜL Mülk, Hasan Bin Ali, *سیاست نامه (Siyasetname)*, Mohammad Gazvini Ve Mürteza Moderris Çahardehi Basımı, Tahran 1344 G
- Oğuz Kağan Destanı, Hzl: Rahmati, 1936: 10, 25
- ORAN, Baskın, *Küreselleşme Ve Azınlıklar*, 4. B, İmaj Yayıncılık, Ankara 2001

- OSKAY, Ülgen, *Sosyolojik Düşünce Tarihi*, İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. No:55, İzmir 1990
- ÖGEL, Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi (Avar, Göktürkler, Dokuzoğuzlar, Kırgız, Hazar, Volga Bulgarları, Tuna Bulgarları, Peçenekler, Macarlar, Kıpçaklar ve Kumanlar, Karluk, Oğuz, Kimek, Çiğil)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1971.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, *Karahanlılar*, İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.24, İstanbul, 2001.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, *Türklerin İslamiyeti Kabulü*, Türkler, C. IV, Ankara 2002, s. 239-262
- ÖZÖN, Mustafa Nihat, *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Tan Gazetesi ve Matbaası, bsk.4, İstanbul, 1965.
- ÖZTÜRK, Cemil Ve diğerleri, *Türk Tarihi Ve Kültürü*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2011
- RAVENDİ, Mohammad Ali, *راحه الصدور و آیه السرور در تاریخ آل سلجوق (Selçuk Tarihinde Rahet-ül Sur Ve Ayetül Surur)*, Mohammad İkbâl Çalışması Ve Düzeltmesi, Mücteba Minevi'nin Düzeltmeleri, Dizinler Ve Dipnotları Yla, Tahran 1364 G
- Reşidüddin Fezlüllah Hamadani, *جامع التواريخ (Câmiu't-Tevârîh)*, 1318, M. Roşen Tashihi, Alburz Yayınları, Tahran 1994
- SALMAN, Hüseyin, *Karluklar*, İslâm Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, c.24, İstanbul, 2001.
- SALMAN, Hüseyin, *Karluklar, Türkler –İlk Çağ*, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi/Türkiye.
- SARAY, Mehmet, *Afganistan Ve Türkler*, Bayrak Matbaacılık, İstanbul 1997

- SAYIN Önal, *Aile Sosyolojisi*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1990.
- SAYIN, Önal, *Aile Sosyolojisi: Ailenin Toplumdaki Yeri*, Ege Üniversitesi Yayınları. İzmir 1990
- SEMERKANTİ, Abdulrezag, مطلع سعدین و مجمع بحرین (Matlei Sa'deyn Ve Mecme'i Bahreyn), C. 1, Abdul-Hüseyin Nevayi, Tahran 1353 G
- SERAÇ, Osman Bin Mohammad Menhaç, طبقات ناصری (Tebegati Nasiri), Abdul-Hay Habibi Basımı, Kabul 1342-1343 G
- SEVEN, Özlem, *Lozan'da Azınlık Kavramı Ve İki Dünya Savaşı Arası Dönemdeki Uygulamaları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi 2007
- SEZEN, Yümni, *Sosyoloji Açısından Din*, M.Ü. Yayınları İstanbul 1993
- SMİTH, Anthony D., *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*, Çev. Derya Kömürcü, İstanbul, Everest Yayınları 2002
- SMİTH, Anthony D., *Milli Kimlik*, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları 1994
- SMİTH, Anthony D., *Ulusların Etnik Kökeni*, Çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir, Ankara: Dost Kitap evi 2002
- SÖZER, Mehmet Akif, *1980 Sonrası Köyde Sosyo-kültürel Yapı Ve Değişme Eğilimleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Programları Ve Öğretim Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996
- SUBAŞI, N, *Kültürel Kimliğin Melezleşmesi Ve Alevi Modernleşmesi*. G. Pultar Ve Tahire Erman, Türkiye Kültürleri, Tetragon Yayınevi, Ankara 2005
- SÜMER, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)-Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları yayınları, İstanbul, 1999.

- SÜMER, Faruk, *Oğuzlar*, İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, c.9, 378–387.
- SÜMER, Faruk, *Oğuzlara Ait Destani Mahiyette Eserler*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1959.
- SÜMER, Faruk, *X. Yüzyılda Oğuzlar*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, cilt XVI, sayı 3–4, Ankara, 1958.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Afganistan Tarihi*, Marmara Üniversitesi, Ortadogu Ve İslam Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi Yay, İstanbul 1998
- TAHRANİ, Ebu Bekir, *Kitabi Diyarbekiriye*, Necati Lugal Ve Faruk Sümer, Ankara 1962-1964, Ofset Basımı Tahran 1356 G
- TAN, E, M, *Toplum Bilimine Giriş*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No: 97, Ankara 1981
- TAŞAĞIL, Ahmet, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s.90–94.
- TAŞĞIL, Ahmet, *Hazarlar*, İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.17, İstanbul, 1998.
- TEBERİ, Abucafer, Mohammad Bin Cerir, تاریخ الرسل و الملوك (*Tarih-ul Rosol vel-Müluk*), Farsça Çev. Abulgasim Payende, Tus Yayınları, Tahran 1973
- TÜRKDOĞAN, Orhan, *Türk Ailesinin Genel Yapısı*, C. 1., TC Başbakanlık Araştırma Kurumu, Ankara 1992
- ÜRER, Levent, *Azınlıklar Ve Lozan Tartışmaları*, Derin Yayınları, İstanbul 2003
- VAMIK D. Volkan, *Körü Körüne İnanç*, Çev. Özgür Karaçam, Okuyan Us Yayınları, İstanbul 2005
- VAŞGANİ Ferahani, Abdullah, مبانى دستور زبان خلجى، خلج تیلی بیلگی سی قوراقى (*Halaç Dil Bilgisi Kurağı*), Vania Yayınları, Tahran 2012

VAŞGANİ Ferahani, Abdullah, خلیج ها در آینه تاریخ (*Halaçlar Tarih Aynasında*), Vania Yayınları, Tahran 2011

VAŞGANİ Ferahani, Abdullah, تاریخ و اشقان (*Vaşgan Tarihi*), Yayınlayan yazar, Tahran 2006

YEZDİ, Şerefeddin Ali, Zafer Name, تاریخ عمومی ایران در زمان تیموریان (*Timurlular Dönemi İran'ın Genel Tarihi*), Mohammad Abbasi Basımı, Tahran 1336 G

YILMAZ, Betül, *Çift Kariyerli Ailelerde Sosyal Rol Değişimi: Kültürel Bir Değerlendirme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi 2009

www.tarihtarih.com

www.jamrasi.blogfa.com

www.amar.org.ir

www.ostan-mr.ir

www.ostan-qom.ir

<http://farahan.jkm.ir>

<http://amar.ghom.ir>

www.chahak.net

EKLER**EK 1. GÖRÜŞME FORMU**

Adı:

Soy Adı:

Yaşı:

Yaşadığı şehir/köy:

Mesleği:

Eğitim düzeyi:

1. Cinsiyetiniz: Erkek Kadın
2. Yaşınız:.....
3. Medeni durumunuz:
 Evli Hiç evlenmemiş Boşanmış Eşi ölmüş Diğer.....
4. Milliyetiniz: .....
5. Mesleğiniz nedir? .....
6. Kaç çocuğunuz var?.....
7. Nerede doğdunuz? .....
8. Yaşadığınız yerin (köy ve ya kent) adı:.....
9. Aileniz kaç kişi:.....
10. Eşinizle nasıl evlendiniz?
 Görücü usulü ile Anlaşarak Başkaların tanıştırmalarıyla
11. Hane halkı reisinin cinsiyeti:
 Erkek kadın
12. Eşinizle akrabalığınız var mıdır?
 Evet Akrabalık derecesi..... Hayır
13. Sizinle beraber aynı evde oturan evli oğul, evli kardeş veya daha başka evli akrabalarınız var mıdır? Varsa hangileridir?
 Yok Oğul, gelin Kız, damat
 Erkek kardeş Kız kardeş başka.....
14. Bir tek çocuğunuz olsaydı kız mı olsun isterdiniz, erkek mi?
 Erkek kız Allah hangisini verirse
15. Erkek çocuklarınızı evlendirirken nelere dikkat edersiniz?
 Eşinin kendi milletimizden olmasına Eşinin kendi dinimizden olmasına
 Tercihlerine saygı gösteririm Hiç karışmam
 Başka.....
16. Kız çocuklarınızı evlendirirken nelere dikkat edersiniz?
 Eşinin kendi halkınızdan olmasına Eşinin kendi dinimizden olmasına
 Tercihlerine saygı gösteririm Hiç karışmam
 Başka .....
17. Aile içinde çocukların eğitimi ile kim ilgilenir?
 Annesi Abisi ve ya ablası Babası Başka.....

18. Eş seçerken, eşinizin farklı milliyetten olması sizce önemli midir?
 Evet Hayır Fark etmez
19. Eş seçerken hangi etnik ve dili tercih edersiniz?
 Fars Azerbaycan Türkü Arap Kürt
 Lor Beluç
20. Hangi dine inanıyorsunuz?
 İslam(şii) İslam (sünni) Hıristiyan Yahudi İnanmıyorum
21. Eş seçerken, eşinizin farklı dinden olması sizce önemli midir?
 Evet Hayır
22. Eğitim durumunuz nedir?
 İlkokul Ortaokul Lise Üniversite okuryazar değil
23. Konuşa bildiğiniz diller nedir?
 Halaçça Farsça Azerbaycan Türkçesi
 Arapça İngilizce başka.....
24. Sahip olduğunuz arsa(toprak) var mıdır?
 Evet (nasıl sahip oldunuz?(tasarruf şekli).....)
 Hayır
25. Sahip olduğunuz çiftlik var mıdır?
 Evet (nasıl sahip oldunuz?(tasarruf şekli).....)
 Hayır
26. Herhangi bir kooperatife üye misiniz?
 Evet (hangi tür kooperatife üyesiniz?.....)
 Hayır
27. En çok hangi mahsulü ekersiniz?
 Tahıl (buğday, Arpa) Pamuk Pancar Keten,
kenevir Tütün Afyon Çay Başka
28. Hayvan besler misiniz?
 Evet Hayır
29. Hangi hayvanları besliyorsunuz?
 İnek Keçi Koyun Eşek
 Öküz At Manda Dana
30. Mahsulünüzü en çok kime ve nereye satarsınız?
 Toptancıya (Kabzımala) Evlere Aracıya
 Pazarda Manava(Satıcı) başka .....
31. Ailenizde, miras, erkek ve kız çocukları arasında eşit olarak mı dağıtılır?
 Evet Hayır Bazen
32. Geçiminizi en çok ne ile sağlıyorsunuz?
 Çiftçilik Besicilik Hayvancılık Tavukçuluk
 Zanaat karlık Amelelik İşçilik Memuriyet
 Ticaret Başka.....

33. Boş zamanlarınızı genellikle nasıl geçirirsiniz?
 Kahvede   Evde   Dini vazifeler yaparak   Başka.....
34. Hane halkından büyükşehirlere çalışmak için yerleşenler var mıdır?
 Evet   Hayır
35. Çocuklarınızın köyde mi yoksa kentte mi yaşamalarını arzu edersiniz?
 köyde   Şehirde   bilmiyorum
36. Aşağıdaki halklardan hangisini Halaç'lara en yakın görüyorsunuz?
 Azerbaycan Türkü   Fars   kürt   Arap
37. Kendi halkınızın tarihini ne kadar biliyorsunuz?
 Biraz   nispeten iyi biliyorum   Hiç bilgim yok
38. Halaççayı anlayabiliyor musunuz?
 Tamamen anlayabiliyorum   İdare eder   Biraz   Hiç anlayamıyorum
39. Halaççayı konuşabiliyor musunuz?
 Tamamen konuşabiliyorum   İdare eder
 Biraz   Hiç konuşabiliyorum
40. Çocuklarınız Halaççayı anlayabiliyor mu?
 Tamamen anlayabiliyorlar   İdare eder
 Biraz   Hiç anlayamıyorlar
41. Çocuklarınız Halaççayı konuşabiliyorlar mı?
 Tamamen konuşabiliyorlar   İdare eder
 Biraz   Hiç konuşamıyorlar
42. Farsça düzeyiniz?
 Konuşabiliyor ve yazabiliyorum   İdare eder
 Konuşabiliyor ama yazamıyorum   Biraz biliyorum
43. Evinizde en çok konuşulan dil nedir?
 Halaçça   Farsça   Azerbaycan Türkçesi
44. Sohbet ederken en çok hoşlandığınız dil hangisidir?
 Halaçça   Farsça   Azerbaycan Türkçesi   Türkiye Türkçesi
45. Sessiz dua (ibadet) ederken kullandığınız dil hangisidir?
 Halaçça   Farsça   Azerbaycan Türkçesi   Arapça

EK 2; FOTOĞRAFLAR

Feyzabat Köyü, görüşme yapılan bir yaşlı Halaç Türkü Şubat 2013

Feyzabat köyü, görüşme yapılan bir grup yaşlı Halaç Türkü. Köyde nüfusun büyük bir kısmı kentlere göç etmiştir. Dolayısıyla köyde kalan kişiler tamamen yaşlılardır. Şubat 2013

Selefçegan-Aştiyan yolu üzerinde Halaçlara mensup bir köy kalıntısı. Söylenenlere göre bu köyde 30 sene önceye kadar Halaçlar yaşamaktaymışlar. Artık bu köyün ahalisi Aştiyan ve Selefçegana'da yaşamaktadırlar.

Segercug Köyü, Zağa denen bir hayvan ahırının çatısı. Zağalar sıcak ve güvenilir olsun diye tepelerde ve yer altında yapılmış. Dışa vurulu çatılarıyla Halaç hayvancılık kültürünün ayrılmaz unsuru olarak bilinmektedir.

Halaç Türklerinin kuzu yününden yapılmış olan geleneksel giysileri. Günümüzde bu giysiler kullanılmamaktadır.

Segercug köyünde görüşme yapılan bir yaşlı Halaç Türkü, Ocak 2013

Segercug köyünde görüşme yapılan 97 yaşında bir Halaç Türkü ve torunu. Ocak2013

Nude köyünde bir ev girişi. Ocak 2013

Baharistan (Herrab) köyü, Müseyib Arapgel'in oğlu Ümut Arapgel. Erebgeller bu köyde saygın bir ailedirler. Profesör Doerfer'in çalışmalarında, ona yardımcı olarak aylarca Almanya'da bulunmuştur. M. Arapgel 2003 yılında vefat etmiş ve mezarı Herrab köyündedir. Şubat 2013

Segercug Köyünden bir görüntü, Ocak 2013

Kum Kemerkuh yöresinde görüşme yapılan bir Halaç Türkü. Eskiden Kemerkuh yöresi Kum Halaç Türklerinin otlağıydı. Günümüzde ise bu yörede iki aile bulunmaktadır. Bu aileler geleneksel hayvancılığı devam ettirmektedirler. Şubat 2013

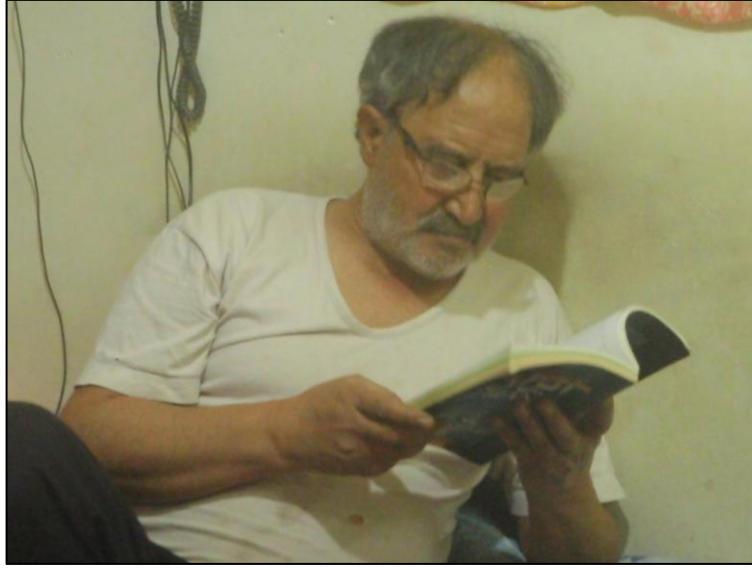

Kum Kemerkuh yöresinde ev kalıntıları. Fotoğratta görünen dört kubbeli bina, bu yörede eskiden hayvan ahırını olarak kullanılmaktaymış. Günümüzde ise hayvancılığın zayıflamasından dolayı ot deposu olarak kullanılmaktadır. Şubat 2013

Nude köyünde görüşme yapılan yaşlı bir Halaç Türkü. Eskiden yıllarca köy muhtarlığı yapmış olan bu kişinin 5 çocuğunun hepsi köyden göç etmişler, köyde eşiyile birlikte yaşamaktadır. Ocak 2013

Segercug köyünde ikamet etmekte olan ve görüşme yaptığımız bir Halaç Türkü. Bu kişi Segercug köyünde Halaçlar ve tarihleri ile ilgili verimli bilgiye sahip olan tek kişi idi. Ocak 2013

Kum şehri, görüşme yaptığımız Şahseven Türkü, Aşık Hüseyin. O, Halaç Türklerinin toy ve törenlerinin çoğunda aşık musikisiyle eşlik etmiştir. Halaç toy ve ya evlilik törenlerinde gerçekleşen gelenek ve görenekler hakkında genel bilgilere sahiptir. Ayrıca Şahseven aşık musikisine ilk defa nota yazmıştır.

Segercug köyü, görüşme yapılan yaşlı bir Halaç Türkü. Ocak 2013

Kum Şagalu'da görüşme yapılan yaşlı bir Halaç Türkü. Şubat 2013

Kum, Şagalu'da görüşme yapılan bir ailenin üyeleri, şubat 2013

Herrab (Baharistan) köyü görüşme yapılan bir grup yaşlı Halaç Türkü, ocak 2013

Aşıyan'da ekmekçilik yapan Halaç Türkleri. Genel olarak yörede ekmek geleneksel biçimde yapılmaktadır. Ocak 2013

Segercug köyünde bir ev kapısı. Ocak 2013